

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X (Print) • ISSN 2738-845X (Online)
година XXX (LXIX)

4•2024

РЕДАКТОР д-р ИВЕТА РАШЕВА

КОРИЦА ГЕОРГИ ИВАНОВ

ПРЕДПЕЧАТ И ДИЗАЙН БОРИСЛАВА ГЕОРГИЕВА

ПЕЧАТНИ КОЛИ 7 ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; ivkira_2001@yahoo.fr

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2024

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ

Превод и редакция на резюметата Деница Спасова

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Снимка – Стефан Рангелов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Анна Ангелова
Антоанета Лесенска
гл. ас. д-р Бояна Минчева
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
проф. дин Вера Бонева, днк
проф. Владимир Ключев
Десислава Иванова
д-р Елизабета Георгиев
д-р Иван Александров
гл. ас. д-р Ивета Рашева
проф. д-р Красимира Александрова
Кристиана Димчева
д-р Мария Бранкова
проф. Роман Мотулски
Савина Цонева
д-р Силвия Найденова
ас. Силвия Филипова
доц. д-р Християн Атанасов
Юлия Карадачка-Симеонова
д-р Яница Радева

Авторите на статиите носят пълна отговорност за тяхната обоснованост, достоверност и оригиналност.

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Библиотечни практики	<i>Красимира Александрова, Йоанна Маркова, Цеца Янакиева-Иванова</i>
5-8	Годишното общо събрание на конференцията на националните библиотеки на Европа (CENL)
9-17	<i>Ивета Рашева</i> Музеят на Националната френска библиотека и няколко от неговите прочути експонати
18-25	<i>Татяна Д. Янков</i> Акредитирани програми за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационните дейности в Република Сърбия (2014-2024)
Премиери и нови книги	<i>К. Хапсали</i> Премиера на книгата „Македония в карикатури“, съст.: В. Добрева и проф. Б. Бужашка
26-27	
28-32	<i>Ивета Рашева</i> Интервю с проф. Ваня Добрева за книгата „Македония в карикатури“
33-39	<i>Вера Бонева</i> Ново монографично изследване за триадата орач, рало и чифт волове от проф. О. Събев и проф. Л. Миков
40	Ново печатно издание: „Дунавският лодкар“
Изложби	<i>Виктория Рахилова</i> 170 години от отпечатването на първия брой на вестник „Турция“
41-44	
45-47	<i>Бояна Минчева</i> Изложба „Под закрилата на свящото“
Културен календар	Културен календар. Събития
48-52	

Минало 53-71	<i>гл. ас. д-р А. Стоилова</i> Математиката в Османската империя
72-80	<i>Д. Правдомирова</i> Османотурските данъчни регистри – единствен писмен извор за селищните истории за периода XV-XVIII в.
81-89	<i>Александар Йошевски</i> Илинденската организация и дейността ѝ. Чествания и тържества по време на Втората световна война
Ракурси 90-93	<i>А. Ангелова</i> Стоян Ангелов - учител, публицист, писател, краевед и общественик
94-96	<i>Т. Пеев</i> За първите стенописи на Захари Зограф
97-105	<i>Елизабета Георгиев</i> Четенето като пътепоказател – предизвикателства и проблеми с детското четене в дигиталната ера в Сърбия и ролята на библиотеките
Истории за книги и библиотеки 106-108	<i>Сабина Гълъбова</i> Библиотеката
Cobiss 109	<i>Д. Василева, А. Иванова</i> Квалификационен курс : Каталогизиране в системата COBISS – разширен курс
Клуб „Писмена“ 110-112	<i>Яница Радева</i> Минало несвършено с Александър Чобанов и Владимир Полеганов

ГОДИШНОТО ОБЩО СЪБРАНИЕ НА КОНФЕРЕНЦИЯТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ БИБЛИОТЕКИ НА ЕВРОПА (CENL) 15 – 18. 06.2024 г.

*ПРОФ. Д-Р КРАСИМИРА АЛЕКСАНДРОВА
ЙОАННА МАРКОВА
ЦЕЦКА ЯНАКИЕВА-ИВАНОВА*

CENL – Конференция на европейските национални библиотеки (Конференция на директорите на европейските национални библиотеки) обединява 46 национални библиотеки от 45 държави. Членове на организацията са националните библиотеки на страните членки на Съвета на Европа. От основаването си през 1987 г. CENL работи за укрепване на ролята на европейските национални библиотеки и за постигане на общи цели.

От 16 до 18 юни 2024 г. във Варшава се проведе годишната среща на Конференцията на европейските национални библиотекарски (CENL), 38-ма по ред. От 46-те страни членки на Съвета на Европа, организацията, на която се основава членството в CENL, 33 страни имаха представители: директори на национални библиотеки или техни делегати. Срещата беше председателствана от Франк Шолц, директор на Германската национална библиотека. Домакин беше Националната библиотека на Полша, представена от нейния директор Томаш Маковски и заместник-директора Юлия Конопка Жолниерчук.

Франк Шолце, генерален директор на Германската национална библиотека, беше преизбран за председател на Конференцията на европейските национални библиотеки (CENL) за още три години. България беше представена от директора на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ проф. д-р Красимира Александрова, Цецка Янакиева-Иванова, ръководител на направление „Комплектуване на библиотечни документи“ и Йоанна Маркова – експерт проекти и програми.

По отношение на съдържанието, срещата се съсредоточи върху темата за законовия депозит на електронни издания в библиотеките в Европа (e-legal deposit), както и опазването на културното наследство. Законодателството, по отношение на депозирането, се третира по различен начин в европейските страни, но понеже това е основен ангажимент на националните библиотеки, за всички участници беше важно да се включат в обсъждането на текущото развитие и бъдещите перспективи на стратегическо ниво. Предвид факта, че темата е доста обширна като обхват, на фокус беше задължителното депозиране на дигитални публикации.

Откриващата презентация беше изнесена от Мина Карвонен от Министерството на образованието и културата на Финландия на тема: „Дигиталното културно наследство като връзка между време, идеи и хора“. В дискусиата колегите

направиха коментари за статута и разпоредбите за задължителните депозити в различните страни и региони, които се оказаха полезен източник на информация за участниците. Централната тема на първия ден от срещата беше тази за националните библиотеки и електронния задължителен екземпляр. Споделеният опит, успешните практики и не на последно място проблемите, възникнали в процеса на работа, определяха духа на изказванията и презентациите. В дискусиите неколкостранно се повдигаше темата за текущи и бъдещи развития на задължителния електронен депозит на стратегическо ниво. Така например презентацията на Линда Арнолд Стратфорд от Британската библиотека представи резултатите от Европейския симпозиум по темата за електронното задължително копие, проведен във Великобритания през м. октомври 2023 г.

След поредица от съобщения и кратки презентации по темата на представители от националните библиотеки от Франция, Белгия, Армения, Сърбия, Естония, Германия, Люксембург, Испания и Турция, участниците в конференцията проведоха дискусия за правната основа, касаеща състоянието на задължителното електронно копие в националните библиотеки. Във втория ден от срещата директорът на Националната библиотека на Чешката република представи стратегията си за развитие за периода 2024-2027 г. Интерес предизвика презентацията на д-р Томаш Маковски, директор на Националната библиотека на Полша, в която беше представен проект за изграждане на национална библиотечна мрежа, която да включва използването на единен каталог и библиотечна система, поддържана от Националната библиотека и други библиотеки от различен тип, както и 24-часов процес на каталогизиране.

Последваха доклади за проекти, подкрепени от фонда Erland Kolding Nielsen. Представени бяха трите национални библиотеки, спечелили този грант през 2023 г. Първата, финансирана от фонда, е Националната библиотека на Молдова - за експертна среща по темата за укрепване на професионалната мрежа с цел социална устойчивост и мир, втора - Националната библиотека на Франция за учебни дни, посветени на новото поколение библиотечни сгради като роботизирани места за защита и трета - Националната библиотека на Унгария за проекта за подобряване на инфраструктурата за архивиране на мрежата на националните библиотеки на Унгария и Люксембург.

Вторият фокус на годишната среща на CENL беше посветен на темата за опазване на културното наследство и по-конкретно за заплахите, пред които са изправени библиотеките. Обсъдени бяха подходите за противодействие на заплахите от кибератаки, както и политиките за събиране на задължителния депозитен екземпляр, особено на електронния задължителен екземпляр. Сър Роли Кийтинг, директор на Британската библиотека, представи причините и последствията от масова хакерска атака срещу BL сървъри и дигитални услуги. Той говори и за поуки от опита на масираната кибератака през октомври 2023 г., от която библиотеката все още се възстановява. Редица други национални библиотеки споделяха проблеми и последствия от подобни кибератаки.

Любов Дубровина, директор на Националната библиотека в Украйна „Вернадски“ в Киев даде илюстративен пример за потенциалното въздействие на кризи-

те върху културното наследство. Във видеозапис тя очерта предизвикателствата пред украинското културно наследство, което беше и продължава да бъде унищожавано, отчасти в резултат на войната. След това бяха представени резултатите от въпросника за защита при бедствия в националните библиотеки.

Работната среща беше придружена от изключително богата културна програма - вечер на културата с украински артисти, проведена на 15 юни в Националната библиотека на Полша, пиано концерт на открито на творби от Шопен, както и посещение на наскоро реновирания дворец Крашински (известен още като Двореца на общността), който е предоставен, след основен ремонт, на Националната библиотека на Полша. Юлия Конопка Жолниерчук, заместник-директор на Националната библиотека, показва на участниците във форума новите читални на библиотеката, а директорът Томаш Маковски ни запозна с експозицията от ценни ръкописи и документи от колекциите на същата.

В края на срещата беше обявен домакинът на следващата среща на CENL през юни 2025 г. – Националната библиотека на Шотландия в Единбург.

За българската делегация участието в работата на Конференцията може да се определи като полезно и ползотворно по отношение на дискутираните теми. Темата за законовия депозит на електронни издания (e-legal deposit) в Националната библиотека „Св.св.Кирил и Методий“ е много актуална през последните години, предвид увеличението на депозираните издания. Сходните проблеми и решенията изведени от практиката, споделени на конференцията, бяха ясен репер за определяне на общите стратегически цели на националните библиотеки.

В България достъпът и ползването на депозираните дигитални произведения, включващи и електронните издания, е регламентирано в Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и за обявяване на разпространителите и доставчиците на медийни услуги по следния начин: то „...се разрешава само на регистрирани читатели на територията на институцията получател“ (Чл. 15), като специално по отношение на мрежовите ресурси е определено ползването да се „...извършва от едно работно място, извън локалната мрежа на институцията или в мрежа с ограничен брой възможности за едновременно ползване.“ (Чл. 16). Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ работи усилено в посока регистрация на електронните ресурси с отдалечен достъп. В процеса на уточняване механизма и методиката за внедряване на процесите, тези видове документи се набавяха и съхраняваха временно на електронен носител (CD-ROM, DVD, USB Flash).

Електронните документи с отдалечен достъп са важна част от националното документално наследство на България. Те се превръщат във все по-важен компонент от дейностите по изграждане и развитие на фондовете на библиотеките. Включвайки ги към системата на задължителното депозиране, съгласно Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и за обявяване на разпространителите и доставчиците на медийни услуги, се осигурява правното основание на Националната библиотека да получава всички дигитализирани в цифров вид публикации от издателите, което обогатява обектите на националната библиография. Създаването на национален електронен архив в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ на документи с отдалечен достъп, тяхната регистрация и достъп до съдържанието им се осъществява на основание на чл. 3 т. 5 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения и за обявяване на разпространителите и доставчиците на медийни услуги, който предвижда депозиране на едно копие от произведенията в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица в Библиотеката. Понастоящем цифровите обекти (напр. PDF, ePUB файлове за статии в списания, електронни книги и т.н.) се съхраняват на сървър в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Пълнотекстовото търсене на електронните ресурси с отдалечен достъп в електронния каталог на Националната библиотека се осъществява чрез елементите за търсене както за всички останали документи: автор, заглавие, ISBN, предметна рубрика, ключови думи и др. Обособени са три работни места, оборудвани с компютри за достъп до e-legal deposit за потребители. С цел защита на правата върху интелектуалната собственост, на тези компютри няма достъп до електронни пощи чрез интернет. Не е разрешено снимане на текста от екран и копирането на текст.

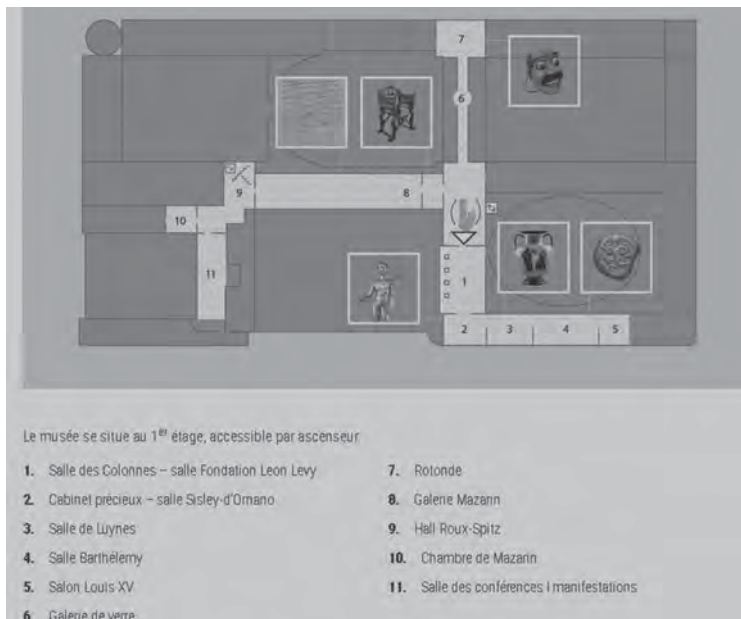
В заключение може да се обобщи, че Националната библиотека на България успешно прилага световните тенденции за работа със законовия депозит на електронни издания (e-legal deposit). Те предоставят интелигентни инструменти за идентифициране, защита и споделяне на културна идентичност, излизайки отвъд традиционните методи за защита на книжовното наследство и за повишаване осведомеността на гражданите.

Музеят на Националната френска библиотека и няколко от неговите прочути експонати

Д-Р **ИВЕТА РАШЕВА**

Новият музей на Френската национална библиотека („Ришельо“) разполага с около 1000 експоната, датиращи от Античността до наши дни. Книги, ръкописи, бижута, монети и медали, карти и планове, партитури, шампи, плакати, костюми, фотографии са разделени хронологично в девет зали, на един етаж (Ил.1). Първото крило на музея, което води от Salle des Colonnes до Салона на Луи XV и неговата разкошна декорация от кабинета на краля, постоянно представя колекции от антики. Галерия „Мазарини“ излага църковни съкровища, произведения на хартия, но също така звукови и визуални записи. Разположената в края на стъклената галерия ротонда се фокусира по-специално върху сценичните изкуства във всичките им измерения. Произведенията, изложени в галерия „Мазарини“ и Ротондата, се обновяват на всеки четири месеца.

Лично на мен Музеят на Френската национална библиотека ми отне около два астрономически часа. Тъй като предварително бях решила, че ще напиша репортаж за сп. „Библиотека“, в последствие стигнах до идеята да запозная читателите му с 10 експоната по мой избор, и да приложа снимки. (Към обясненията ще напиша в курсив личен коментар - нещо интересно, което в даден момент от живота ми съм прочела, научила, разбрала, но за съжаление не мога да цитирам вече по памет източниците си).

1. Голямата камей на Франция

Най-голямата антична запазена камей (гравюра, изработена като изпъкнал релеф, направен от скъпоценен камък) е направена от пет парчета сардоникс по времето на император Тиберий (18 септември 14г. – 16 март 37г.) и показва император Тиберий и неговата майка Ливия, обградени от фамилията на пълководеца Германик Юлий Цезар, да посрещат последния, който пристига след славна победа, яхнал кон. Камеята е заложена през 1343 г. от Филип VI при папа Климент VI, върната от Карл V през 1379 г. в църквата „Сент Шапел“ и депозирана по заповед на Луи XVI в Кабинета за медали на 1 май 1791 г. Открадната при странни обстоятелства през 1804 г. и по-късно случайно намерена в Амстердам, тя е във Френската национална библиотека от 1805 г.

След заселването на Америка, в някои от щатовете, в родовете, които претендират за изконно благородство, дамите жалеят близките си починали с черна камей, като траурът започва и приключва със слагането ѝ и махането ѝ. (снимка 1)

2. „Сто и двадесетте дни на Содом“ от Донатиен Алфонс Франсоа дьо Сад

Донатиен Алфонс Франсоа дьо Сад (1740-1815) пише този текст за 38 вечери, в килията си в Бастилията. Работата му се състои от 33 изрязани листа с ширина около 11см., залепени открай до край, за да образуват цяла ивица от около 12м., покрита от двете страни с микроскопично надписване между две рамкиращи линии. Труден за четене, лесен за скриване, текстът е откраднат и крит от неизвестна личност в продължение на век, след това е продаден и изложен като „образец на сексуални отклонения“, преди да се превърне в национално богатство. Съхраняван е в Библиотеката на Арсенала в Париж, откъдето е пренесен в Музея на Националната библиотека. През XIX в. този текст става обект на много научни изследвания, които очертават границата между нормалното и патологичното човешко, и е причина за санкциониране на понятието „сализъм“.

Броят на листите - 33 - отговаря на т.н. Христова възраст, тъй като е търсена алузията за страданието преди Възкресението. В началото на XIX в. възниква и литературното течение трансгресия (в него задължително героите са ограничени от обществените норми и се стремят да ги нарушат). Някои френски журналисти си припомниха това течение при откриването на Олимпийските игри в Париж това лято, като видяха в режисьора Томас Жоли негов представител. (снимка 2)

3. Тронът на Дагоберт

Тронът, известен като „Тронът на Дагоберт“, датира от края на VIII в. Изработен е от медна сплав и желязо, а вероятно е имал и позлата. Името му е дадено

през XII в. от абат Сюже, но остава анахронично, защото тронът всъщност е произведен след смъртта на Дагоберт I и Дагоберт II. Тронът е служил като преносим стол за кралете на Франция. Използван е за последен път от Наполеон I, по време на връчването на знаците на Почетния легион в лагера в Булон, през 1804 г.

Тук е мястото да напомня на почитателите на Дан Браун, че споменатите двама владетели бяха посочени в „Шифърът на Леонардо“ като преки наследници на Исус Христос, а родословното дърво на наследниците им беше разгърнато до края на миналия век.(снимка 3)

4. Ръкописът на „Жерминал“ от Емил Зола

Дълги години Емил Зола (1840 - 1902) работи върху мащабния си проект за разказване на „естествената и социална история на един род по време на Втората империя“. Тринадесетият том от нея е „Жерминал“: последното произведение, което той публикува приживе. Сюжетът занимава читателите с условията на миньорския труд, но от политически ъгъл: стачката на миньорите в Северна Франция, която е много актуална тема през 1880 г. Повечето литературни критици мислят, че в това свое произведение Зола, който е един от най-ярките европейски натуралисти, поддържа идеите на социализма и се изправя срещу техническия прогрес в края на XIX в.

Завършилите през миналия век френски гимназии в България знаят с какво усърдие са се молили да не се падне откъс от „Жерминал“ на диктовката в класна работа. Езикът на Зола наистина е сложен. А „жерминал“ е седмият месец на френския революционен календар и заглавието на романа не е случайно. (снимка 4)

5. Романът за Фовел - около 1317 г.

„Роман за Фовел“ е създаден около 1317 г., върху пергамент. Текстът му, придружен с много илюстрации и нотирана музика, е абсолютен памфлет срещу кралската власт, защото по това време около фамилията на Капетингите има скандали. В центъра на фабулата е конят Фовел - алегория на всички човешки пороци и безредици на света. Вероятно това произведение дава тласък на така силната и до днес линия на карикатурата във Франция.

Кървавото нападение срещу най-сатиричното френско издание „Шарли Ебдо“ през 2015-а обаче показва, че емигрантите във Франция не приемат този начин на критика.Предполагам, че Фовел ще загине в седмото си столетие. (снимка 5)

6. Портрет на Пол Верлен в кафенето - 1896 г.

Тази вълнуваща фотография на Пол Верлен е извадка от серията „Нашите съвременници между нас“, реализирана от фотографа Дорнак между 1887 и 1917 г. Също както и останалите модели - артисти, писатели, учени - Верлен е седнал в едно кафене, но пред чаша с абсент. Фотографията е направена в последните дни на живота му.

Пол Верлен е основоположник на френския символизъм. За съжаление, се прочува с една от хомосексуалните си връзки - тази с братя по перо Артур Рембо - и това се отразява зле на репутацията му. Ето защо и търси утеха в алкохола. Абсентът е т.н. дяволско питие - в началото, при консумирането му неправилно, умират много хора. Производството му е временно забранено. В българската литература неслучайно Христо Смирненски кани Дявола на чашка абсент. Днес в Антиб има Музей на абсента - ако минавате оттам, не го пропускайте и обърнете внимание на формата на лъжичката за захарта, която ще придружи дегустацията му. Най-известната творба на Верлен логично е озаглавена „Прокълнатите поети“. (снимка 5)

7. Нотен оригинал на Моцарт - „Le Nozze di Figaro“ („Сватбата на Фигаро“)

„Сватбата на Фигаро“ е опера в четири действия от Волфганг Амадеус Моцарт, с либрето от Лоренцо да Понте, вдъхновено от комедията на Бомарше „Сватбата на Фигаро“. Първото представление е на 1 май 1786 г. във Виена.

Интересно е как именно нотният оригинал се е озовал в Музея на Националната френска библиотека. Партитурата е открита случайно в архивите на библиотека в Бордо, защото именно там - в Бордо, тези листи са използвани при представянето на операта три години по-късно. Ето защо не трябва да забравяме, че библиотеките пазят много тайни и много неразказани истории. (снимка 7)

8. Монета с боя на Херакъл с Хидрата

Монета от бронз, закупена от Ж. Перелен през 1776 г., вероятно изсечена в Турция

В дванадесетте подвига на Херакъл влиза убиването на Лернейската хидра - чудовище с тяло на змия и девет драконови глави. Херакъл потапя в кръвта на Хидрата стрелите си, които благодарение на това стават смъртоносни, тъй като раните, нанесени с тях, никога не зарастват. Самият Херакъл умира в адски мъки, защото съпругата му Деянира неволно го разболява с отровата, а за да избегне болката, митичният герой се хвърля в горяща клада.

*Херкулес е всъщност римското име на гръцкия Херакъл (не се заблуждавайте, че става въпрос за различни митични герои.) Един от подвизите му е изчистването на оборите на Авгий, син на Зевс. Ето защо в българския език имаме фразеологизъм **авгиеви обори**-нещо много мръсно. Запомнете, че това е изключение от*

правилата за главна буква! Правилно е да се пише авгиеви - с малка буква, както и ахилесова пета. (снимка 8)

9. Небесният глобус

„Небесният глобус“ се намира в центъра на галерия „Мазарен“. Диаметърът му е четири метра, а теглото - около два тона. Представлява небето на 5 септември 1638 г. - това е денят, в който е роден Луи XIV. Включва изображения на 1880 звезди и планети. 72 съзвездия са показани с фигури на животни или митични герои. Всъщност този глобус е едната част от Глобусите на Коронели (те са два - земен и небесен) и са изработени от Винченцо Коронели в края на XVII в. Създаването им е финансирано от кардинал д'Естре. Въпреки че винаги са принадлежали към колекциите на Националната библиотека на Франция, те се завръщат там едва през 2006 г. Имената на съзвездията са посочени на четири езика: френски, латински, старогръцки и арабски. Рамката им е изработена от дърво (вероятно дъб). Мебелите за представяне на глобуса също са големи, с повече от 8 метра височина. Всяка от тях е украсена с бронз и мрамор, а тежи повече от петнадесет тона. Затова обикновено глобусите се излагат без придружаващите ги „мебели“.

Обърнете специално внимание на изображението на лъва. Къдравата му грива съвсем нескрито напомня перуката на Луи XIV. Когато кардинал д'Естре показал глобусите на Краля Слънце, последният забелязал приликата и се пошегувал, че наистина трябвало да се роди ЛЪВ. (снимка 9)

10. Виктор Юго - Оригинал на драмата „Кромвел“, 1827г.

Това е първата драма на Юго. В последствие той пише още много. Сюжетът ѝ е посветен на английския политически водач от XVII в. Оливър Кромвел. Произведението съдържа 6920 стиха и всъщност никога не е поставяно изцяло на сцена. Част от него се играе едва през 1956 г. Оливър Кромвел е водач на Английската революция, антироялист. Той побеждава крал Чарлз I, разбива кралската войска и слага край на управлението на монарха и на неговата абсолютна власт. През януари 1649 г., с решение на трибунала, монархът е екзекутиран.

Денят, в който Чарлз I трябвало да стигне до ешафода, бил много студен. Последното му желание било да му дадат топли дрехи, за да не трепери от студ и присъстващите да не останат с впечатлението, че го е страх от смъртта. Любопитен е и друг факт - когато Юго умира през 1885 г., хиляди парижани го изпращат до гроба му в църквата „Света Геновева“, която после е преустроена в Пантеон. Така че, ако влизате в Пантеона, да знаете, че през 1885 г. той още не е бил готов, но в повечето случаи информацията за Юго е „че е погребан тържествено в Пантеона“. Вярно е обаче, че той е първият негов обитател. (снимка 10)

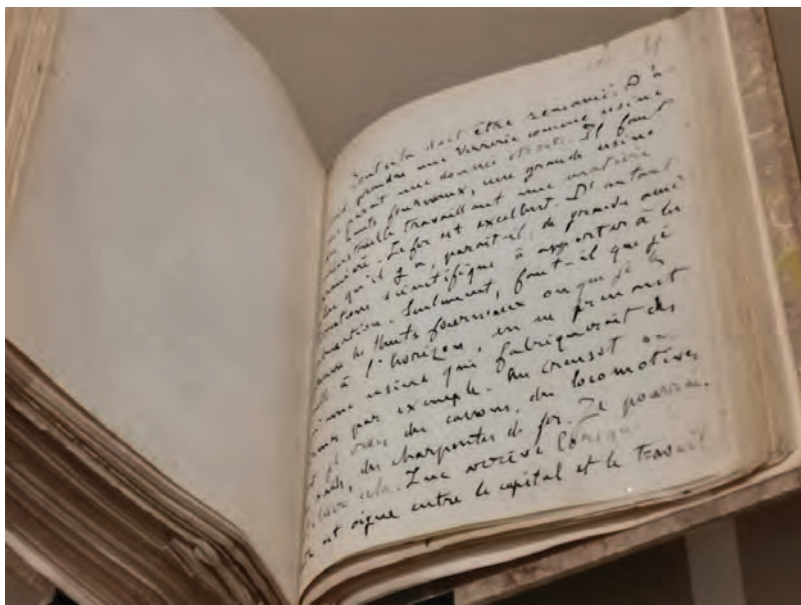
Сн. 1

Сн. 2

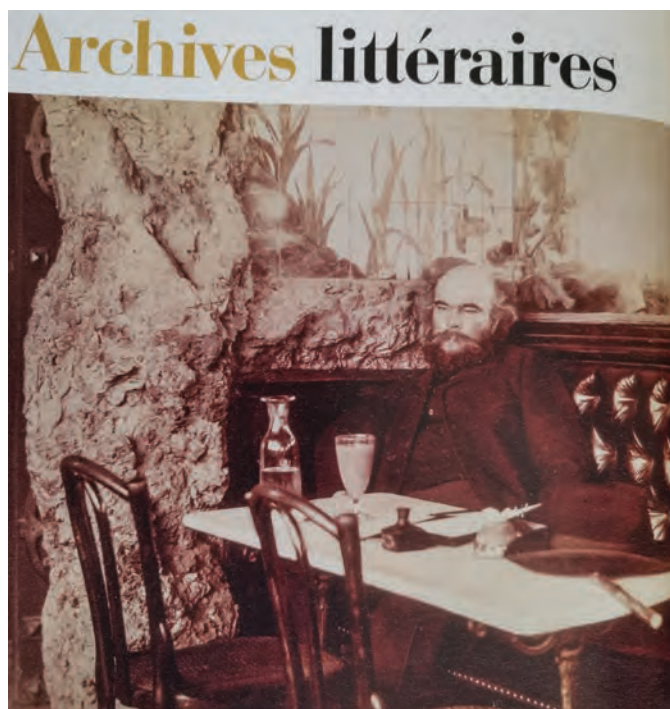
Сн. 3

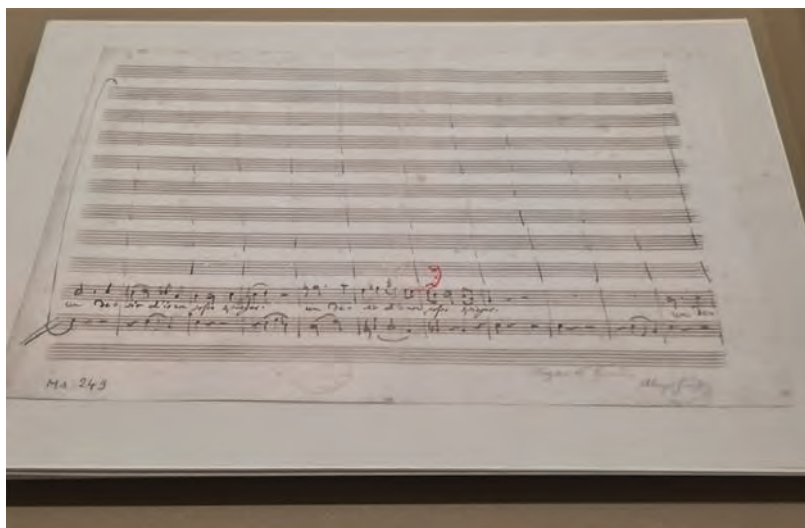
Сн. 4

Сн. 5

Сн. 6

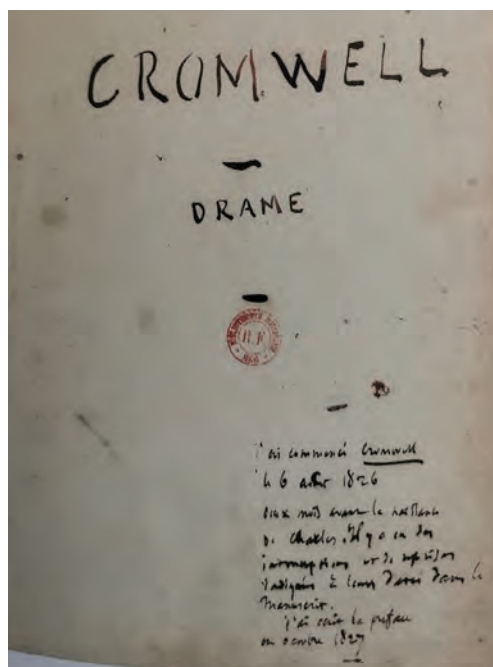
Сн. 7

Сн. 8

Сн. 9

Сн. 10

Акредитирани програми за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационните дейности в Република Сърбия (2014-2024)

ТАТЯНА Д. ЯНКОВ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЕ ДОМАНОВИЧ“ ЛЕСКОВАЦ

ПРЕВОД ОТ СРЪБСКИ

Д-Р ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ

ACCREDITED PROGRAMS FOR CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE LIBRARY AND INFORMATION ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA (2014-2024)

Tatyana D. Yankov

„Radoe Domanovic“ National Library, Leskovac

Translation from Serbian

Elisabetta, PhD Georgiev

Summary

Since 2011, mandatory continuous professional development of library and information experts has been in force in the Republic of Serbia, regulated by the Law on Library and Information Activities and the Rules for Continuous Professional Development in Library and Information Activities from 2013. The National Library of Serbia from 2014 carries out accreditation of the programs. In addition to the accreditation procedure, the obligations of the organizers and executors of the program, as well as the conditions for conducting training of library and information experts, are regulated by law. The analysis carried out for the purposes of this article deals with the presentation of the scope of accredited programs by year from 2014 to 2024, the institutions that accredited the largest number of programs, but also the programs themselves - their topics and the frequency of their accreditation and implementation.

Keywords: accredited programs, continuous professional development, library and information activity, Republic of Serbia

Непрекъснатото професионално развитие на служителите в библиотечно-информационните дейности в Република Сърбия е законово установено за първи път

през 2011 г. със *Закона за библиотечно-информационните дейности*¹, съгласно чл.49:

(1) Служителите в библиотечно-информационните дейности са длъжни непрекъснато да се усъвършенстват за извършване на професионална работа.

(2) Постоянното професионално развитие в библиотечно-информационните дейности се извършва в съответствие с програмите, акредитирани от Националната библиотека на Сърбия, като поверена работа.

(3) Средствата за непрекъснато професионално развитие се осигуряват от основателя на библиотеката, в която служителят работи.

(4) Начинът за акредитация на програмата за професионално обучение, както и начинът за организация на провеждането на непрекъснато професионално обучение по библиотечно-информационни дейности, се определят от министъра на културата.

С приемане на *Правилник за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационните дейности*² през 2013 г. от министъра на културата и информацията, и в съответствие с чл.49, ал.4 от *Закона* са определени начинът за акредитация на програмите за непрекъснато професионално развитие, както и начинът на тяхното организиране и провеждане. Дефинира се задължението, че служителят в библиотечно-информационната дейност е длъжен непрекъснато да се усъвършенства за извършване на професионална работа.

Работата на Комисията за акредитация на програми за непрекъснато професионално развитие е регламентирана в чл.3 от *Правилника*. Съгласно параграф 2 от *Правилника*, комисията се състои от по един член от Националната библиотека на Сърбия в Белград, Библиотеката на Матица Сръбска в Нови Сад, Университетската библиотека „Светозар Маркович“ в Белград, Библиотечната асоциация на Сърбия, Общността на регионалните (матичне) библиотеки на Сърбия и Общността на университетските библиотеки в Сърбия.

Съгласно *Решението за създаване на комисия за акредитация на програмата за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационната дейност*³, задачата на комисията, след конкурса за акредитация на програмата, е да представи на Националната библиотека на Сърбия подробни предложения за програми за професионално развитие на служителите в библиотечно-информационните дейности за акредитация от Националната библиотека на Сърбия“, като

¹ *Закон о библиотечно-информационој делатности* (Службени гласник РС, бр. 52/11), изтеглено на 22. 7. 2024, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2024/06/Zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti-21.pdf](https://nb.rs/wp-content/uploads/2024/06/Zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti-21.pdf)

² *Правилник о сталном стручном усавршавању у библиотечно-информационој делатности* (Службени гласник РС, бр. 18/13), изтеглено на 22. 7. 2024, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/Pravilnik-o-o-stalnom-strucnom-usavravanju-u-bibl-inf.pdf](https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/Pravilnik-o-o-stalnom-strucnom-usavravanju-u-bibl-inf.pdf)

³ Национална библиотека на Сърбия, Решение за създаване на комисия за акредитация на програма за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационната дейност, бр. 1198/7 от 3 септември 2013 г.

възложена задача. Националната библиотека на Сърбия обявява конкурс на 1 септември всяка година за програми за следващата година. Конкурсът продължава до 30 септември, а Националната библиотека на Сърбия, не по-късно от 31 декември, „информира писмено кандидатите за програми за одобрената акредитация и публикува списък на акредитираните програми на своя уебсайт“⁴. Решението за акредитация на програмата, взето от директора на Националната библиотека на Сърбия, както и списъкът на акредитираните програми, се изпращат от Националната библиотека до всички регионални (матични) библиотеки в Република Сърбия. Програмите се акредитират за една, две или три години. Конкурсната документация се подава в Националната библиотека на Сърбия на хартиен и електронен носител и се състои от заявление за конкурса, основна документация за програмата (максимум 20 страници) и доказателство за предоставянето на необходимите ресурси за изпълнение на програмата⁵.

Съгласно *Закона* и чл.5 от *Правилника*, средствата за непрекъснато професионално развитие се „осигуряват от основателя на библиотеката, в която работи служителят“. Що се отнася до регионалните библиотеки като библиотеки, които се занимават с развитие на библиотечно-информационната дейност на компетентната територия, за тази дейност се получават средства от основателите, т.е. от общината или града, но и от Министерството на културата на Република Сърбия в рамките на проект „Съфинансиране на библиотечно-информационни функции“. Компетентното министерство признава разходите за лекторите (пътни разходи и хонорари), разходите за тяхното настаняване и за основните дейности на програмата, напр. материал за обучение. В края на отчетната година регионалните библиотеки представят в съответното министерство описателен и финансов отчет за изразходваните средства, както и за връщането на средствата, ако не са изразходвани целево.

Акредитираните програми могат да се изпълняват чрез семинари, курсове, работни срещи, лекции, на живо или онлайн. Програмата може да продължи минимум два и максимум шест часа на ден или осем часа с почивки. Броят на предвидените дни за изпълнение на програмата не е ограничен. Максималният брой присъстващи на семинари и курсове може да бъде 20, а на лекции и семинари броят на присъстващите е ограничен от броя на местата в залата, в която се провежда програмата. Помещението, в което се провеждат акредитираните програми, трябва да отговаря на представеното описание на програмата. За провеждане на акредитирана програма в класическа класна стая или зала, всеки участник трябва да разполага със собствено място, а лекторът се нуждае от оборудване (компютър, проектор или смарт диск и интернет връзка). За провеждане на програмата в електронната класна стая всеки участник трябва да разполага със самостоятелна работна станция с достъп до Интернет. Участниците в акредитираните програми получават съответен сертификат за участие в програмата, независимо дали се

⁴ Чл. 2 от Правилника

⁵ Чл. 4 от Правилника.

реализира в библиотеката на автора на програмата, в регионална библиотека или друга институция.

В съответствие с горепосочените законови разпоредби, през 2014 г. Националната библиотека на Сърбия за първи път акредитира програми за професионално обучение на библиотекари. До момента са акредитирани и реализирани единадесет цикъла на програми за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационната дейност, а именно: програми за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023 и текущата 2024 година⁶.

Програмите за непрекъснато професионално развитие на библиотечни и информационни експерти се реализират в Националната библиотека на Сърбия, Университетската библиотека „Светозар Маркович“ в Белград, Библиотеката на Матица сръбска в Нови Сад, Библиотеката на Белград но и в библиотеките на цялата страна. От установяването на този вид професионално развитие регионалните библиотеки организират поне два акредитирани семинара всяка година и по този начин изпълняват своята основна функция⁷: дават възможност за професионално обучение на повечето служители в обществени, училищни и специални библиотеки на територията на региона. Участие в тези семинари осигурява на библиотечните работници необходимия обхват на професионално развитие от 6 работни часа годишно, предписан от *Закона*.

Акредитираните програми за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационната мрежа се организират по покана на заинтересовани регионални, обществени библиотеки или други институции, след съгласуване с методичния отдел за образование, научноизследователска и развиваща дейност на библиотечно-информационната система на Националната библиотека на Сърбия. Акредитираните програми са безплатни за всички служители в библиотечно-информационната дейност.

За да се види численото състояние на одобрените акредитирани програми общо, но също и по години, институциите с най-много одобрени акредитирани програми и преглед на представителството на програмните предмети, беше направен анализ на списъка с акредитирани програми от 2014 до 2024 г.

⁶ Национална библиотека на Сърбия, Акредитирани програми за непрекъснато професионално развитие в библиотечно-информационните дейности за 2024 г., изтеглено на 29.07.2024 г., <https://nb.rs/stalno-strucno-usavrsavanje-zapozennih/>.

⁷ Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечно-информационој делатности (Службени гласник РС, бр. 122/12), изтеглено на 29 юли 2024 г., chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/RE_212ENJE-O-ODREDJIVANU-BIB-KOJE-OBAV-MATICNE-FUNKCIJE.pdf

2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.	Σ
24	26	16	17	14	14	10	3	10	15	19	168

Таблица 1. Брой семинари по години

Както се вижда от Таблица 1, за посочения период са акредитирани общо 168 програми за непрекъснато професионално развитие. Най-много програми бяха акредитирани през 2015 г., а най-малко през 2021 г. в резултат на пандемията от коронавирус.

Народна библиотека на Сърбия, Белград	50
Университетска библиотека „Светозар Маркович“, Белград	39
Библиотека на Матица сръбска, Нови Сад	17
Библиотека на Белград	10
Институт за култура на войводинските унгарци, Сента	7
Интернет клуб Лъиг	7
Народна библиотека Пожега	4
Библиотека „Димитрие Туцович“, Лазаревац	3
Народна библиотека „Радислав Никчевия“, Ягодина	3

Таблица 2. Институции на акредитираните програми

Таблица 2 показва институциите, които са акредитирали най-голям брой програми в периода от 2014 до 2024 г. Библиотеките и институциите, които са акредитирани по две програми, са: Градската библиотека в Суботица, Градската библиотека в Нови Сад, Градската библиотека „Владислав Петкович Дис“ Чачак, Асоциацията „Библиотека плюс“, Библиотечната асоциация на Сърбия, Народната библиотека „Стефан Първовенчани“ Кралево, Градската библиотека в Панчево, Народната библиотека в Крушевац и Университетската библиотека в Крагуевац. С една програма се появяват: Народната библиотека „Илия Петрович“ Пожаревац, Филологическият факултет в Белгард, Университетът в Нови Сад, Юридическият факултет в Белград, Градската библиотека „Божидар Кнежевич“ Уб, ПРИЗ – Приложно знание Белград, Центърът за развитие на приобщаващото общество Белград, Народната библиотека Ужице, Творческата лаборатория в Белград и Библиотеката в Шабац.

За по-ясна представа отбелязваме, че през анализирания период има две сътрудничества по програмна акредитация. За целите на тази част от анализа институциите, които са участвали в тези сътрудничества, са разгледани поотделно, така че броят на програмите, ако се вземат предвид само институциите, които са ги изпълнили в този случай, е 170, а не 168, както е показано в таблицата номер 1. Освен това в официалната документация има две програми, в които институция-

та е неизвестна, т.е. не е посочена.

Най-често реализираните програми през годините, от въвеждането на задължителното непрекъснато професионално развитие на библиотечно-информационните специалисти, са:

1. Обучение на библиотекари за работа в системата за взаимна каталогизация COBISS.SR (2014, 2015, 2016, 2017⁸, 2019, 2023, 2024);

2. Вики Библиотекар (Viki Librarian) (2015, 2016, 2017, 2019, 2020⁹, 2021, 2023, 2024);

3. Авторско право в библиотечно-информационната дейност¹⁰ (2016, 2017, 2019, 2023, 2024);

4. Каталогизиране на периодични издания (печатни и електронни) и формиране и поддържане на колекция от периодични издания (2015, 2016, 2017);

5. Подобряване на библиотечните услуги за потребители с увредено зрение (2016, 2017), Библиотечни услуги за потребители с увредено зрение (2023);

6. Мотивираните библиотекари движат света: изкуството да мотивираш библиотекарите (2017, 2018, 2019).

Областите, които бяха най-застъпени в програмите са:

1. **Обработка на библиотечно-информационни материали и източници:** периодични издания, монографични издания, документални и дребнопечатни материали, електронна обработка в COBISS.SR, предметна и професионална класификация, некнижни материали, старопечатни книги, аналитична обработка, метаданни, работа в БИСИС¹¹, нормативен контрол на личните имена на авторите;

2. **Опазване и защита на библиотечни и информационни материали и източници:** защита на стари и редки материали, старосръбски печатни книги, ръкописни книги, инкунабули, защита на културното наследство, превантивна консервация, защита на архивни материали;

3. **Фондове:** създаване и управление на местни фондове, колекции от печатни и електронни периодични издания;

⁸ Данните за 2017 г. не са открити в официалната документация, доставена на регионалните библиотеки, а в статията: Добрила Бегенишић Акредитовани програми сталног стручног усавршавања у библиотечко-информационој делатности у Србији (2014-2017), *Гласник Народне библиотеке Србије* 17, бр. 20 (2018): 137, изтеглено на 17. 7. 2024, <https://nb.rs/glasnik-nbs/>

⁹ В официалните документи едва от 2020 г. може да се види на колко години е одобрен семинарът. Във връзка с това авторът заключава, че тази програма също е реализиран и през 2021 г., въпреки че не е споменато в официалната документация за тази година. По същия начин може да се предположи, че списъците от официалната документация, достъпна за автора до 2020 г., не са непременно пълни, а броят на акредитираните програми през годините може да бъде дори по-голям.

¹⁰ Основната тема на програмата не се е променила, но е била разширявана през годините.

¹¹ В програмата БИСИС работят няколко сръбски библиотеки, между които и градската библиотека в Белград

4. **Библиотеки:** специални библиотеки, селски библиотеки, обществени библиотеки, подвижни библиотеки;

5. **Работа с потребители:** деца и младежи, ползващи библиотеката, популяризиране на книгите и насърчаване на четенето, развиване на медийна грамотност при деца и младежи, библиотерапия за развитие, читателски клубове, работа с потребители със затруднения в четенето, работа с потребители с увредено зрение, работа с потребители трета възраст, работа с потребители с увреждания;

6. **Информационни технологии:** дигитални ресурси в библиотеките, информационна грамотност, електронни източници на информация, работа в Google, обучение за работа в сръбската Wikipedia, дигитализация на библиотечни материали, използване на дигитални колекции, създаване на дигитални колекции в Cloud платформа, работа в EndNote и Mendely, мултимедия, геймификация и видеоигри в библиотеки, дигитални хранилища, хортикултурна е-библиотека, информационни и комуникационни технологии за деца и младежи, изготвяне на презентации, мобилни приложения, авторски профили за eScience, онлайн образователни платформи, система BISIS 5 приложения, изкуствен интелект (AI) в библиотечно-информационни дейности; работа в LinkedOpenData, RDA и Bibframe;

7. **Маркетинг:** медийна грамотност, връзки с медиите, дигитален маркетинг, социални медии, обществено застъпничество и лобиране за библиотеките, медийна видимост на библиотеките, Book box (насърчаване на библиотечните дейности в социалните мрежи и YouTube чрез кратки видеоклипове);

8. **Други:** набавяне на библиотечни материали и източници, закони и разпоредби (методични функции, авторско право в библиотечно-информационната дейност, ISO стандарти за библиотечна статистика, правна уредба на библиотечно-информационните дейности, управление на качеството в библиотечно-информационните дейности в съответствие със стандарта ISO 9001: 2015), създаване на библиографии, междуличностни отношения в библиотеката (управление на конфликти, мотивиране на библиотекарите, комуникационни умения), библиометрия, проекти (Europeana, INELI Balkans (мрежа от библиотекарите иноватори), Open Science (документи и източници), библиотечна статистика, създаване на др. иновативни услуги в библиотеките, инструкции за писане на научни и професионални доклади, организиране и провеждане на уъркшопи, внедряване на методологията Design Thinking, подготовка за публично изказване, зелена библиотека, културен туризъм.

От анализа на темите на програмата се стигна до извода, че повечето от тях са в областта на информационните технологии, което е логично, предвид бързото развитие на новите технологии и необходимостта от внедряването им в работата, в случая библиотеките. Може да се каже, че библиотеките в Сърбия се адаптираха към бързата цифровизация много успешно. Освен ИТ сферата, темите включваха области от основни библиотечно-информационни дейности, работа с потребители от различен профил, маркетинг, но имаше и много иновативни проекти и програми, напр. Зелена библиотека и Bookbox.

В мрежата от библиотеки на Република Сърбия, освен Националната библиотека на Сърбия, Библиотеката на Матица Сръбска в Нови Сад, Университетската

библиотека „Светозар Маркович“ в Белград и Библиотека на Белград, дигиталната револуција беше приета от мнозинството регионални, публични и други библиотеки като шанс за откриване на нови начини на работа, следователно нови начини за професионално развитие на служителите в библиотеките. Освен задължителното професионално обучение, библиотекарите се обучават и по собствена инициатива чрез интернет на безплатни професионални срещи и уебинари, както и чрез разглеждане на множество примери за добри библиотечни практики по света. Процесът на акредитация на програмите за непрекъснато професионално развитие на служителите несъмнено допринесе за обучението на по-голямата част от библиотечните работници в Сърбия, докато чрез посредничеството на регионалните библиотеки беше възможно професионално развитие за тези, които поради липса на средства, не биха могли по друг начин да посещават акредитирани програми и да постигнат законовия минимум от шест часа професионално усъвършенстване и развитие.

ЛИТЕРАТУРА

Бегенишић, Добрила. Акредитовани програми сталног стручног усавршавања у библиотечко-информационој делатности у Србији (2014-2017). *Гласник Народне библиотеке Србије* 17, бр. 20 (2018): 123-143. Преузето 17. 7. 2024. <https://nb.rs/glasnik-nbs/>

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

Народна библиотека Србије. Акредитовани програми сталног стручног усавршавања у библиотечко-информационој делатности за 2024. годину. Изтеглено на 29. 7. 2024. <https://nb.rs/stalno-strucno-usavrsavanje-zaposlenih/>

Народна библиотека Србије. Одлука о образовању комисије за акредитацију програма сталног стручног усавршавања у библиотечко-информационој делатности, бр. 1198/7 од 3. 9. 2013.

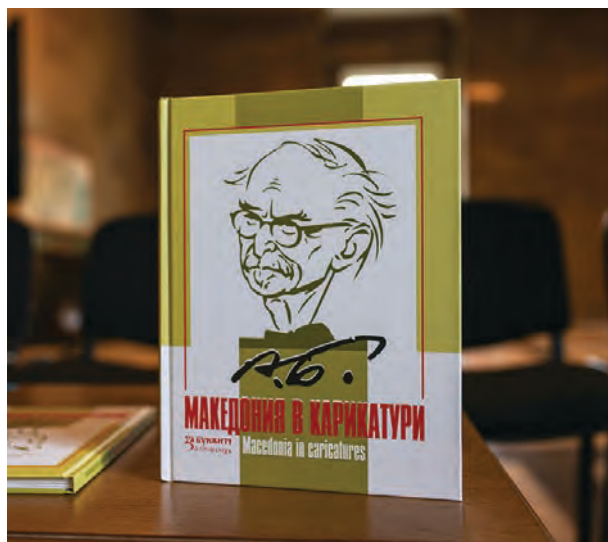
Закон о библиотечко-информационој делатности (Службени гласник РС, бр. 52/11). Изтеглено на 22. 7. 2024 <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2024/06/Zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti-21.pdf>

Правилник о сталном стручном усавршавању у библиотечко-информационој делатности (Службени гласник РС, бр. 18/13). Изтеглено на 22. 7. 2024 <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/Pravilnik-o-o-stalnom-strucnom-usavrsavanju-u-bibl-inf.pdf>

Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности (Службени гласник РС, бр. 122/12). Изтеглено на 29. 7. 2024 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/RE_212ENJE-O-ODREDJIVANU-BIB-KOJE-OBAV-MATICNE-FUNKCIJE.pdf

Премиера на книгата „Македония в карикатури“

КАТЕРИНА ХАПСАЛИ

Премиера на книгата „Македония в карикатури“, събрала шедьоври на Александър Божинов, бе презентирана в Националната библиотека. Съставителите проф. Ваня Добрева и проф. Боряна Бужашка изтъкнаха качествата на Божинов не само като художник, но и като емблематичен представител на своето време, който живо се интересува от историческите процеси. Изданието се реализира по научноизследователски проект „Между трагичното и комичното – Александър Божинов (карикатурист, военен

фотограф и писател)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН. На представянето присъстваха вицепрезидентът на Република България - Илияна Йотова, както и третият президент на държавата Георги Първанов.

Премиерата на книгата предизвика огромен интерес сред обществените и културни среди. Вицепрезидентът Илияна Йотова подчерта в словото си огромната нужда от приемственост в интелектуалните и творчески процеси. Тя сподели за свой личен експеримент, осъществен през последната седмица: 10 човека, запитани от нея кой е големият Александър Божинов, безспорният доайен в политическата карикатура у нас, не успели да ѝ дадат адекватен отговор... Популяризирането на живота на този голям българин, който ни учи „да гледаме на трагичното през комичното, за да го преживеем“, е изключително важно, подчерта Йотова.

Президентът Георги Първанов акцентира върху поразителната актуалност на карикатурите, придружени от кратки текстове на Божинов: „Ако в нещо съм успял, то не е в политиката, а в историята! - сподели пред многобройната публика Първанов - и съм сигурен, че големият въпрос пред нас, българите, е да защитим историята си. Александър Божинов е имал особено чувство за ирония, толкова нужно и днес.“ Известни са и думите, които друг наш президент – Петър Стоянов, произнася през 1997 г. в двореца на Европа в Страсбург: „Историята на Македония е най-романтичната част от историята на България.“ Неслучайно тази тема винаги е предизвиквала дълбоко вълнение и е давала повод не само за силни емоции и политически сблъсъци, но и за ярко творчество.

Именно творчеството на Александър Божинов, основоположник на съвременната българска карикатура, е отпразнувано между страниците на книгата „Македония в карикатури“ (изд. „За буквите – О писменехъ“). Изданието представя на читателите пълния обем на карикатурите от 1930 г. на Божинов. „20-те години на XX век са време за сериозни равностметки“, пише в предговора на книгата. „Темата Македония и Тракия е в центъра на обществените дискусии, превръща се в част от творческите търсения в различни жанрове. Ал. Божинов е част от тази следвоенна атмосфера. Като голям творец на него не са чужди общата тъга по загуба на националните възжелания, по неосъществения национален идеал.“ Интересът на Божинов към темата Македония е допълнително провокиран и от неговите преподаватели в Рисувалното училище, големите художници Ян Мърквичка, Ярослав Вешин и Антон Митов, които също посвещават редица творби на Македония.

Проф. Ирена Петева, ректор на УниБИТ, изказа благодарности към екипа зад „Македония в карикатури“ - проф. Ваня Добрева, проф. Боряна Бужашка и проф. Иванка Янкова, връчвайки им също така поздравителен адрес от името на УниБИТ.

Интервю с проф. Ваня Добрева за книгата „Македония в карикатури“

Ивета Рашева: Професор Добрева, Представянето на книгата „Александър Божинов. Македония в карикатури“ в Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ предизвика огромен интерес. Надявам се да отговорите на няколко въпроса за читателите на сп. „Библиотека“:

Ваня Добрева: Да и искам да Ви благодаря за възможността да представя албума „Македония в карикатури“, който подготвихме и реализирахме заедно с проф.Боряна Бужашка.

Ивета Рашева: Защо отново „Македония в карикатури“? Почти 100 години по-късно?

- През последните няколко години бях ръководител на проект, свързан с проучване на житейския и творчески път на големия български художник-карикатурист Александър Божинов въз основа на съхранени архивни и документални материали. Най-вече с архива на художника в Научния архив на БАН. С колегите от екипа, в който влизат авторитетни учени като проф. дфн Иванка Янкова и проф. д-р Боряна Бужашка, познавачи на архивното наследство като Дарина Илиева, млади изследователи като гл.ас. Мила Кръстева, гл.ас. Камелия Нушева, докторант Деница Мизинска, успяхме за сравнително кратък период да публикуваме и други произведения на художника: албум с политически карикатури, рисувани в периода 1930-1943г.; сборник с негова поезия, проза, фейлетони, опити в драматургията, както и сборник с поздравления по повод годишнини и тържествени чествания на Божинов. През миналата година излязоха и две книги – монографията „Щрихи към образа на Александър Божинов“ и сборникът с научни доклади „Александър Божинов: културна памет и културен диалог“. И тук искам да отправя думи на благодарност към на фонд „Научни изследвания“ към МОН, с чиято подкрепа реализирахме този проект, следствие от който е и сборникът „Македония в карикатури“.

Ще открия и решаващата заслуга на нашия Университет по библиотекознание и информационни технологии, на ректора проф.дн Ирена Петева и на председателя на Съвета на настоятелите проф.д.ик.н. Стоян Денчев, на декана проф.д-р Христина Богова, както и на колегите от катедра „Култура, историческо наследство и туризъм“ за реализацията на дейностите по проекта, включително помощта при организиране на представянето на „Македония в карикатури“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Изтъквам УниБИТ и защото, така се оказа, доста колеги се включиха в проучванията за Ал.Божинов, наши асистенти като гл.ас. Надежда Томова организираха поредица от изложби, а студенти по специалност „Архивистика и документалистика“ направиха първите си стъпки в изследо-

вателската дейност, проучвайки творческите приятелства на художника.

Конкретно на въпроса: проучвайки периода на 20-те и 30-те години на XX век във връзка с жизнената и творческата биография на Ал. Божинов, обърнахме по-специално внимание върху карикатурите по темата „Македония“. Порази ни актуалността им, все едно бяха рисувани днес – сходни сюжети, сходни типажи, сходни проблеми, сходни комедийни ситуации. По предложение на проф. Бужашка започнахме тяхното изучаване, с разкриването на историческия наратив в неговите конкретни политически измерения.

Показателно е, че за разлика от други творци, разработили темата Македония, родовите корени на Ал. Божинов не са свързани с този български регион. Неговото семейство произхожда от Свищов, но твърде рано (художникът е едва на четири години) се установява в София. Така че – може да се каже – Божинов носи наследствата на възрожденския Свищов с неговия родолюбив дух и европейски културен хоризонт, но и културната атмосфера на новостроящата се българска столица, с модерните виждания и идеи.

И независимо от това той посвещава цял цикъл с карикатури на темата Македония. Ще посоча, че сред близките му приятели, с които издават в. „Българан“, са революционерите Христо Силянов и Александър Кипров, дейци на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. От друга страна, неговите учители, големите художници Иван Мърквичка, Антон Митов, Ярослав Вешим, превръщат темата Македония в център на поредица от класически творби на българското изобразително изкуство. На трето място, самият Божинов по време на войните през второто десетилетие на XX в., като военен кореспондент и фотограф, посещава Македония и се среща с българите, които живеят там. Определящо значение върху този негов интерес към Македония има и историческият контекст на десетилетието след Ньойския договор. 20-те години на XX в., както е известно, са десетилетието на националната катастрофа, на нереализирания се национален идеал за единение на българския народ. И както други творци от периода, така и „бащата“ на политическата карикатура у нас тежко преживява този национален апокалипсис, откривайки в темата Македония възможностите за създаване на политическа карикатура. Интересно е наблюдението на проф. Румен Драганов, според когото в тези политически карикатури Божинов представя Македония като „родно“, „свое“, органична част от България. За художника топонимът Македония не изразява другото/чуждото. И това той го изобразява дори и чрез включването на типажи от тогавашния международен политически елит. Вижда се, че през 20-те и 30-те години такова е общественото (не само българското) възприемане на Македония – част от България. За разлика от днешния ден, когато за Македония се е утвърдило (и в чужбина) мислене като за друга, различна от България територия и държава.

Ивета Рашева: „Темата Македония“ не е ли опасна и днес? Трябваше ли да се евфимизира?

Ваня Добрева: Ако имаме национално достойнство и характер, не виждам с какво би могла да е опасна днес темата за Македония. Както и темите за Одринска Тракия, Западните покрайнини... Още повече, България е член на Европейска

ския съюз и кандидат за пълноправен член на Шенгенското пространство. Ние, съвременните българи, нямаме териториални претенции към нашите съседи, разделили помежду си Македония на няколко части. Признаваме общите културни традиции на Балканите от епохата на Античността. Но държим и на собствената си българска история, преминала в регион Македония. Става въпрос както за развитието на старобългарската култура и литература, така и за процесите на национална консолидация и самосъзнание през XIX в., за революционните борби на народа ни от първата половина на XX в. Това са съдържателни събития от националния крепеж, те формират чувството за принадлежност – народностна и културна, за национална идентичност. И от това не може да се откажем. Последователно и неотстъпно ще защитаваме!

В „История славянобългарска“ Паисий Хилендарски описва онези територии от тогавашната Османска империя, в които от векове живеят българи. Сред тях са Македония и Одринска Тракия. Малко по-късно, в изданията от султана ферман, тези територии, като български, са вписани в ареала на Българската екзархия. А чрез Сан-Стефанския мирен договор от 1878 г. Македония и Одринска Тракия получават държавническа легитимация – влизат в границите на новата държава България. Какво да евфимизираме?!

От известно време все по-често си мисля, че петте века робство са формирали в нашия народ поведенческите нагласи на конформизма: в името на едно потупване по рамото от страна на моментния световен властелин, сме готови да премълчаваме, отменяме, реформираме, дори и да разрушаваме. Войников определи това поведение на българина да се отказва от своето, за да се харесва на чужденците като „криворазбрана цивилизация“. И това не е само метафора, характерна за една епоха. Нима днес не е така?

Как да евфимизираме, например, историческата истина, че Македония е била съставна част от средновековната българска държава? Че Охрид е център на старобългарска книжовна школа, а през XI в. Охридската архиепископия се учредява като българска църковна институция?

Или как да поднесем по-удобно историческия факт, че националното ни Възраждане обхваща всички населени с българи територии от Османската империя, към които спадат Македония и Одринска Тракия и че дописките на жителите от Македония и Одринска Тракия са подписани с народното име „българин“? Нима трябва да търсим някакво различно обяснение на жизненото обстоятелство, че братя Миладинови са родени в областта Македония и цялата им обществена и публицистична дейност е мотивирана от българския им произход? Или че роденият в Охрид голям възрожденски преводач и поет Григор Пърличев и след Освобождението винаги в графата „националност“ попълва българин. И т.н., и т.н.

Всъщност „Македония в карикатури“ ни представя разнообразие от ситуации, отнасящи се до този регион. Те засягат както политиката на обезбългаряване, провеждана от съседните на България държави Сърбия и Гърция в Македония, така и скритото одобрение от страна на Европа към безобразията на антибългарските действия в този район - закриването на българските училища, посегателствата на българските църкви, уволненията на български учители и свещеници.

Ивета Рашева: Кое, според Вас, е най-силно въздействащо - един текст, текст с карикатура или само една карикатура? В този смисъл карикатурата метатекст ли е?

Ваня Добрева: Всеки акт на изкуството, както е известно, оказва силно въздействие – и словесният текст, и визуалното изображение (с или без съпровождащ текст). Зависи от таланта на твореца. Александър Божинов е надарен с художествения талант на карикатурист. Той издига карикатурата до пълноценно художествено изкуство. И то в най-разнообразните му аспекти – от злободневната рисунка, през политическата карикатура, до шаржа. В същото време Божинов се отличава от други карикатуристи по своите хуманни възгледи. Когато бичува политически порок, например, той успява да запази топлината на усмивката. Що се отнася до въпроса дали карикатурата може да бъде обсъждана като метатекст – да, струва ми се, че политическата карикатура на Божинов е надарена и с тези качества. От една страна, те са показателни за развитието на изкуството на карикатурата – фокус върху персонажи, обхват на ситуацията, пестеливост на словесната експликация. От друга страна, политическите карикатури на Ал. Божинов фокусират върху реално събитие/процес и то в неговия по-широк исторически контекст. На трето място, и това ми се струва особено съществено, изображението е показателно за обществени оценки и настроения.

Ивета Рашева: Ако трябваше да повлияете на читателите, върху кои карикатури от политическа гледна точка бихте акцентирали и защо?

Ваня Добрева: Бих препоръчала всички карикатури от „Македония в карикатури“. Защото читателят ще открие различни примери на исторически ситуации в Македония през 20-те години на XX в. и ще успее да открие редица съпадения. Преди да издадем този албум, с проф. Боряна Бужашка подготвихме изложбата „Македония в карикатури“. Представихме я в Благоевград, Сандански, Хасково. Гостувахме в българското училище в район Фамагуста, Кипър. Активно съдействие в представянето на изложбата ни оказа Стратегическият институт за национални политики и идеи, с председател д-р Калоян Паргов. Ще споделя, че интересът към карикатурите на Божинов, свързани с Македония, се оказа много голям. Особено сред учениците. Може би това, че карикатурата акцентува върху комедийното противоречие, че целостта на изображението се постига посредством типологични ситуации, подпомогна по-непосредственото възприемане на тези карикатури.

Ивета Рашева: Известни са думите на Стамболов (цитирам по памет): „Оставете Македонията! Тя не е келепир! Гледайте към Добруджата!“. Как ги отрича или потвърждава Божинов?

Ваня Добрева: Ал. Божинов е представител на това творческо поколение, което формира началата на модерната българска култура от първата половина на XX в., което ние, следващите поколения, определяме като класическо. Симптоматично за това поколение, а и за Ал. Божинов, като художник и карикатурист, е, че тяхната жизнена и творческа съдба тясно се обвързва с възхода на националните

идеали за единение на българския народ, но и с трагичното им крушение. За разлика от други европейски култури, българският модернизъм не се дистанцира така категорично от обществената проблематика. Особено през 20-те години на XX в. националната съдба, националните травми, мечтите и тревогите на българския народ се подлагат на по-широка художествена интерпретация.

Що се отнася до Македония, струва ми се, че през 20-те години на XX в. тя започва да функционира и като обобщен образ, метафора, на нереализираната национална мечта. Чрез средствата на карикатурата Ал. Божинов, както по-горе казах, пресъздава реални исторически събития и типаж, но и посочва, макар и не така директно, онези политически ходове, които са повод за по-реалистични размишления.

Вярвам, че „Македония в карикатури“ ще допълни познанията на читателя за сюжети, типаж, събития, белязали една съществена част от нашата история. И ще ни помогне, най-малкото, да се ориентираме в заплетените съвременни реалности.

Ивета Рашева: Благодаря.

Ново монографично изследване за триадата орач, рало и чифт волове

ПРОФ. ДИН ВЕРА БОНЕВА, ДНК

„ДВА МУ ВОЛОВЕ АНГЕЛИ“: МОНОГРАФИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА ТРИАДАТА ОРАЧ, РАЛО И ЧИФТ ВОЛОВЕ

Любомир Миков, Орлин Събев. *Триадата орач, рало и чифт волове (Културна универсалия от Древна Месопотамия до средата на XX век в България).* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2024. 264 стр. ISBN 978-619-245-381-7

Народна песен от Софийско, записана през 1888 г., рисува пролетния кипеж на природата и присъщите на сезона аграрни дейности. Ключово място в сюжета заемат трудовите усилия на орача: „Орачът ми оре в полето, / полските равни рудини, / полските цели целини. / Два му волове ангели, / стратурково му ралото, / босилкови му жеглите.“ Метонимичното прилепване между воловете и ангелите е присъщо и на редица други фолклорни текстове. Тази поетическа фигура е израз на народната почит към кротките впрегатни животни, асоциирани с небесните покровители на хората, пазещи ги от беди, злостастия и грехове.

Очертаните символни пластове са извлечени от новата книга на двама професори от БАН – Любомир Миков и Орлин Събев. Пълното заглавие на изследването е „Триадата орач, рало и чифт волове (Културна универсалия от Древна Месопотамия до средата на XX век в България)“. Монографията е оформена в луксозно отпечатана академична книга – 264 с., 134 илюстрации (повечето от които са цветни), 637 бележки под линия и над 200 цитирани заглавия – първични, вторични и третични източници. Създадените от двамата учени текстове са обособени в отделни глави и параграфи, съответстващи по съдържанието си на научните им интереси и компетенции. При все това книгата е монолитна и консистентна – както в хронологическите си и пространствени параметри, така и в логиката на използваните методи на анализ и реконструкция. Стилистичните и граматическите подходи също са синхронизирани, което придава на изследването цялостност и хомогенност.

В тематичния център на новата монография на Любомир Миков и Орлин Събев стои *универсалната аграрна дейност на орането с чифт волове*, присъщо на развитието на земеделските общества от появата им до средата на XX в., когато доминантно земята започва да се обработва с механични машини. Универсалията е представена в три основни контекста – исторически, фолклорен, изкуствоведски. В тези три контекста са обособени и трите глави на изследването, написани съответно от историка проф. Орлин Събев (първа глава) и фолклориста и изкуствовед проф. Любомир Миков (втора и трета глави). Предговорът, заключението

и справочният апарат са разработени колективно от двамата автори. В съответствие с утвърдената практика съдържанието (contents) и резюмето (summary) са представени и на английски език. Наличен е и превод на английски език и на списъка с илюстрациите, които имат не допълващ, а смисловопоярждащо и смисловоподдържащо място във всички части на академичното изложение.

Изключително пространно по хронологическия и географския си обхват е изложението, посветено на историческите етапи в развитието на обработката на земя с рало и чифт волове. То е разгърнато от Древна Месопотамия, през Далечния Изток и в Европа. Естественият център са Балканите и българските земи. Налични са маркери за осмисляне на анализиранията универсалия от 9000 г. пр. Хр. – до средата на XX в. Някои от

съжденията и интерпретациите имат отношение и към съвременното състояние на европейската цивилизация и на българската идентичност в частност.

Предимно с посредничеството на визуални източници в първите два параграфа на книгата Орлин Събев проследява присъствието на триадата орач, рало и чифт волове в Древна Месопотамия, Древен Египет и Древен Китай. Убедително е показано мястото ѝ в стопанския и култовия живот от третото хилядолетие пр. Хр. до началото на Бронзовата епоха. Проследявайки и вписаността на устойчивата универсалия в древноизточните общества, авторът припомня важно обстоятелство с културно-исторически характер: „В китайския календар има година на вола, която се свързва с отговорността, стабилността и трудолюбието. Според хороскопа, хората, родени в тази година, са търпеливи, съдържани и мълчаливи като вола.“ (с. 35).

Древните общества на елини, траки и римляни също са фундаментално обвързани с практиките на орното земеделие. Чрез позоваване на писмени и визуални извори в книгата са очертани и съответните аграрни практики, и култовете, прикрепени към визираната универсалия. Връзката със Средновековието е осъществена на основа християнската религия, в която благодатта на смиреността пред Божията воля има за свой символ репрезентант двата впрегнати в общ ярем вола. Един от евангелистите – Лука, според каноничната иконография, върху цър-

ковните фрески е изобразяван заедно с вол или с бик. В първа глава на книгата са включени и други обстоятелства, рефериращи към плътната вписаност на символиката на оранта, ралото и воловете в християнския религиозен канон.

Създаденият на основата на интерпретативни и справочни съчинения очерк за *средновековните параметри* на триединството орач, рало и чифт волове, е конкретен и информативен. Той съдържа както описания на промените в техниките и технологиите на обработване на земята с рало и с волове, така и ценни лингвистични анализи. Етимологичните разрези на думите за плуг и рало в славянските, романските и германските езикови семейства са повече от интригуващи. Те реконструират важни етапи от еволюцията на земеделското общество и успоредно с това влизат надълбоко в колективната психология на доиндустриалните общества. На основа на класическата творба на Жак льо Гоф „Цивилизацията на Средновековния запад“ е направено важно уточнение за разликите в обработката на земята през тази епоха в отделните части на Европа, като са отчетени почвените особености и другите природни фактори. Тези съждения ни помагат да разберем защо и в наши дни, наблюдавайки от самолета аграрния пейзаж в някои централно и западноевропейски земи, установяваме, че парцелите са дълги и тесни правоъгълници, докато тук на Балканите тези правоъгълници са по-къси и по-широки.

Съжденията на Орлин Събев за мястото на орното земеделие в земеделската култура на българите и другите балкански народи през Средновековието се уповават на съхранени нормативни и други писмени извори. Ценни са пространно разгърнатите словесни пластове, прикрепени към тази базова дейност в традиционното общество. Особено похвално е предпочитанието на учения към фундаменталния речник на Найден Геров, който е създаван в продължение на половин век и е вградил в енциклопедичната си структура неимоверно много знание за словесното богатство на нацията. Не ще и съмнение, че най-пространната и приносна историческа част в книгата, е параграфът, озаглавен „Османската империя“. В него вещият османист очертава особеностите на чифлика като основна форма на индивидуално поземлено владение, свързвайки произхода на думата с *чифт волове*, необходими за изоравање на нивите. В тази логика са разкрити подходите на османската администрация при имуществено структуриране на поданиците и при данъчното им облагане – именно във връзка с условната мярка на земята, конструирана около визираната триада.

Воден от благодатния фактически материал, Орлин Събев разширява полето на социалната лингвистика и извън аграрната тематика. Той припомня, че английската дума за *съпружески* (conjugal) е производна на латинска дума, която означава *с хомот*. По аналогичен начин стоят нещата и в гръцкия език. А и в българския. „Според *Речника* на Найден Геров – пише авторът – освен със значение *женен*, съпруг означава и *всеки вол от двата, които се впрягат заедно*. Така в българския и в другите славянски езици съпрузите също метафорично са оприличени на двойка впрегатни животни, които теглят заедно браздата на съвместния си житейски път.“ (с. 69).

Следосвободженските стопански обстоятелства не променят радикално методите на обработка на земята. Средният размер на поземлените владения (около

50 дка), обвързан с орането с рало и чифт волове, също остава неизменен. Ведно с тези по-обща характеристики, авторът привежда конкретни данни, показващи, че към 1927 г. 90% от стопаните в Царство България обработват земите си с дървени рала и плугове, теглени от впрегатни животни. Съответни рисунки и фотографии илюстрират откритите факти, като са посочени и някои музеи, в които са налични експозиции по тази тема, визуализиращи, чрез оригинални артефакти, особеностите на тежкия ръчен труд на орача и на бремето, с което са натоварени двамата му неизменни стопански партньори – кротките и търпеливи волове.

Във втора глава на монографията Любомир Миков систематизира значителен обем факти, отнасящи се до мястото на триадата орач, рало и чифт волове във *фолклорната ни традиция*. Магическата ритуалност на обредното заораване на селище и присъствието на тази култова практика в кукерската обредност са анализирани във връзка с няколко важни за народната култура концепта – болестта, близкостта, голотата, мълчанието, кръговостта и оранта. Направени са паралели с Дионисиевата празничност и е показана дълбоката вграденост на проучваната универсалия в духовната и материална традиция на българите.

Три са календарните празници на воловете, намерили място в народния календар – Карамановден (2 януари), Свети Влас (11 февруари) и Свети Модест (18 декември). И трите са разположени в зимния сезон. И трите имат свои реминисценции в предшествашите християнството езически пантеони. Карамановден е прикрепен към брачната обредност и в него Любомир Миков открива посочения по-горе метафоричен паралелизъм между двойката волове в ярема и семейството като свързана с хомота на всекидневие двойка. Припомняйки за появата на воловете в някои народни легенди и песни, авторът извежда на преден план почитта на орача към кротките животни, наричани в някои от фолклорните текстове *ангели*. Извлечени са и нетипични сюжети, свързани с орането – оране от мома, Крали Марко орач, оране с чудесен вол и др.

Любопитната от народопсихологическа гледна точка песен, в която Крали Марко става орач под въздействието на майчините си укори, но в крайна сметка се връща към кесиджийството, е разтълкувана от учения в градивната логика на колективните приоритети, присъщи на традиционното общество в не по-малка степен, отколкото и на съвременното. „Фала тебе, моя стара мале, / нели ми се, мале, не поддава, / не поддава я орач да бъдем, / да си орем, та теб да раним, / нели, мале, кесиджия да съм, / да си идем бойове да правим, / да си одим по кралеви земи, / да си идем земи да отимам.“ (с. 127).

Триадата орач, рало и чифт волове присъства в своеобразни художествени превъплъщения и в художествените пластове на българската култура през XIX и XX в. На тази тема е посветена третата глава на монографията с автор Любомир Миков. Най-пространни и задълбочени са авторовите наблюдения върху народното приложно изкуство, както и върху църковното и светското изобразително изкуство. В тази част на книгата са и най-многобройните илюстрации (общо 86), допълващи буквално всеки параграф с ценна и въздействаща визуална информация.

Вотивната пластика е характеризирана с нейната защитна функция, както и с присъщата символика на воловете в народните представи. Декорацията на

каменните надгробия и на обредните хлябове е анализирана на основа на многобройни примери, показващи и устойчивост в иконографията, и свързаност с традиционната обредност. При църковното изкуство е отдадено предпочитание на стенописи и икони, изобразяващи светците покровители на орачите и техните волове. Привлечени са и рисунки от канонични библиейски сюжети, на които в една или друга форма класическата универсалия присъства на избрано от художника място. Подбраните и интерпретирани от Любомир Миков икони на свети Влас и свети Модест разкриват важни нюанси на възрожденското изкуство. Особено ценно е обстоятелството, че са показани образци от различни региони на страната и от различни автори, което придава на изследването широта и представителност. Аналогичен е и подходът на учения към книжовните илюстрации, архитектурната декорация и дърворезбата.

Сред предизвикателствата на книгата е и отбелязаното от изкуствоведа присъствие на осемте пластично изработени волски черепа, поставени върху пирамидалното тяло на паметника на Васил Левски в София, създаден от чешкия архитект Антонин Колар и завършен през 1895 г. Това важно обстоятелство е споменато на стр. 178 и е илюстрирано със съответна снимка на стр. 177, но не е обяснено с необходимата пространност. Тук сме длъжни да уточним, че в случая се следва бароквата традиция да се скулптират или рисуват волски черепи като своеобразни пазители на стабилността и устойчивостта на градежа. От друга страна, обаче в случая е важна и символиката на жертвоприношението, която по мое мнение е много по-силно представена при визуалните послания на този ключов за културната ни памет монумент, разположен в центъра на съвременната ни столица.

Светската живопис на следосвобожденска България изобилства с творби на битова тематика, в които триадата орач, рало и чифт волове е както централен сюжет, така и допълващ композиционен елемент. По тази причина Любомир Миков е направил представителна селекция на най-ярките и майсторски творби по темата. Интерпретирани са разпознаваеми произведения на Иван Мърквичка, Ярослав Вешин, Христо Станчев, Иван Милев, Никола Кожухаров, Георги Железаров, Златю Бояджиев, Иван Петров и др. Осъществени са продуктивни паралели между автори и жанрове, епохи и направления, стилове и техники. Направен е задълбочен изкуствоведски анализ на популярния цикъл на скулптора Иван Лазаров „Те победиха“. Изрично е подчертана тенденцията за идеализация на персонажите – орачи и други селяни, както и за култовата извисеност на воловете и другите впрегатни животни в светската живопис от края на XIX и първата половина на XX в. Макар и само като ескиз, в обзора присъстват и образите на впрегатните животни по време на войните за национално обединение, които биха могли да бъдат самостоятелна тема за изкуствоведско повествование.

Примерите за *литературните измерения* на визираната триада са малобройни и се свеждат основно до христоматийните творби на Елин Пелин, Йордан Йовков и Пейо Яворов. В тази част монографията търпи развитие, тъй като въпросната универсалия е част от творческите светове и на други класици – например Иван Вазов, Пенчо Славейков, Дара Габе, Ангел Каралийчев, Йордан Радичков. Също така литературата борави с много от символните полета, присъщи на триадата

орач, рало, чифт волове, които разгръщат богатата си семантика както в традиционната ѝ тълкувателност, така и в по-широки поетически хоризонти. Ето един красив пример – краят на поемата на Пенчо Славейков „Сън за щастие“:

Спря се орачът пред нивата златна –
благ дух му лъхна и сепна душата,

като че свиден привет я погали.
С ромон потих класове натежали

свождат чело за милувка желана...
Поглед към небо възведе стопана–

а чучулига, преварила, с песен
вече се дига към свода небесен;

сякаш орачу подзела молбата,
носяйки я на крилца в небесата.

Критичните ми бележки към книгата не са много и са предимно технически. Полезно би било в основния текст цитираните автори при първо споменаване да се изписват с пълно лично име и фамилия. Налична е частична нехомогенност при ползване на подчертаване в италик и/или кавички за обособяване на исторически или изкуствоведски термини. По-пространни би трябвало да са частите, отнасящи се до развитието на орното земеделие от Освобождението до средата на миналия век и до присъствието на културната универсалия в литературата. В недостатъчна степен са ползвани за визуализиране на темата артефакти, отнасящи се до орането с рало в традиционното общество, налични във фондовете и експозициите на българските етнографски музеи. Без това да бъде отчетено като пропуск, възможно е разширяване тълкувателното поле по темата и в други изкуства – например музика и кино.

Цялостното ми впечатление от новата книга на Орлин Събев и Любомир Миков е не само позитивно, но и много оптимистично. Респектирана съм от творческата смелост на авторите да създадат научна книга, обемаща почти цялата история на човешката цивилизация – като хронология, ведно с една ключова за всички аграрни общества универсалия като *триадата орач, рало и чифт волове*. Приятно съм изненадана от монолитността на труда, който, независимо от двауавторството си, е неразградим и същевременно е запазил интелектуалния суверенитет на всеки от двамата учени. Много високо оценявам начина, по който е създаден научният апарат – прецизно, икономично и максимално лесно за ползване от читателя. Подборът на използваните съчинения на други автори е оптимален – няма прекомерност, присъща на проходящите в науката; отсъства и академично високомерие, което и Любомир Миков, и Орлин Събев биха могли да си позволят.

Качеството на илюстрациите, ясните им описания и добрата им свързаност с основния текст са привидно формални, но много важни елементи от тъканта на книгата, която освен това е премерена по изказ и балансирана по обем и обхват на приведените примери. Намирам изданието за полезно не само в областите на историята, фолклористиката и изкуствознанието, но и в по-широкото тематично поле на културологията и семиологията – научни дисциплини, изпълняващи свързваща и метаинтерпретативна роля както при хуманитарните, така и при социалните науки.

Ново печатно издание: „Дунавският лодкар“

НОВА КНИГА

Автор: Жул Верн

Преводач:
Петър Дачев

Прегговор:
Евдокия Борисова

ISBN 978-954-523-206-0
Страници: 204

13.00 ЛВ.

Изданието може да бъде закупено от:
Гише „Регистрация“, Копирния център на
Националната библиотека и с онлайн заявка
за поръчка: R.Vladimirova@nationallibrary.bg

Фототипното издание на романа „Дунавският лодкар“ от Жул Верн е осъществено по първия му превод, направен от Петър Дачев. Изданието е по повод Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ да припомни ангажираността на този световно известен автор с български исторически събития.

Сто и седемдесет години от отпечатването на първия брой на вестник „Турция“

Виктория Рахилова

През месец юли 2024 г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ отбелязва 170 години от излизането на първия брой на възрожденския вестник „Турция“ (*Изображение № 1*)¹ с документална изложба. В нея са включени отделни броеве на седмичника, портрети, свързани с негови съредактори и дописници. Представени са броеве на периодични издания, с които „Турция“ полемизира – вестниците „Тъпан“, „Шутош“ и „Будилник“. Изложбата е част от поредицата „Българска периодика“. С малки липси, Националната библиотека съхранява всички течения на в. „Турция“, които са достъпни и могат да се ползват свободно в нейната „Дигитална библиотека“².

На 25 юли 1864 г. в Цариград (*Изображение № 2*) излиза първият брой на вестник „Турция“: „седмичник за българските интереси“. Негов редактор и издател е Никола Николов Генович (1835 – 1912). Наличната фактология за личността на възрожденеца е фрагментарна и оскъдна. Известно е, че той е роден в Свищов. Първоначално учи в родното си селище. В началото на 60-те години на XIX в. завършва Френския колеж в Бебек, Истанбул. По-късно Генович заема чиновническа служба като преводач (драгоман) в Министерството на външните работи на Османската империя и на цензор в Министерството на просветата³. Последното е индикация за контактите му с лица от Вселенската патриаршия.

В разгара на Източната криза българинът е изпратен като драгоман в Мостар при Сефер паша, управител на Босна и Херцеговина. Задълженията на свищовлията времево се припокриват с поредицата бунтове на местното

Ил.1

Първият брой на вестник „Турция“ от 25 юли 1864 г.

¹ Включените в статията снимки са оригинали, съхранявани в колекциите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Те могат да бъдат свободно разглеждани в нейната „Дигитална библиотека“.

² НБКМ – ДБ. В: [онлайн] [прегледан 18. 07. 2024] <https://digilib.nationalallibrary.bg/prd/public/view>

³ Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. Състав. Н. Генчев, К. Даскалова. София, 1988, с. 137.

Из. 2

Изглед от Цариград, мястото където се издава вестник „Турция“

публицист и журналист. В периода между 1863 и 1879 г. той е дописник на вестниците „България“, „Съветник“ и „Право“. Участва в списването и издаването на в. „Източно време“, излизащ от 1874 до 1877 г. Спомога за отпечатването на в. „Дунавска зора“ с редактор Добри Войников (1833 – 1878). В годините между 1879 и 1883 г., под ръководството и грижите на Генович, излиза в. „Народ“⁶. Приближеността му до средите, обвързани с централната османска власт, намират проявление в работата му като редактор на вестник „Турция“.

Българското периодично издание излиза в периода от юли 1864 до юли 1873 г. Отпечатва се всяка събота в месеца. Годишната му абонаментна цена за територията на Османската империя е 4 бели меджидиета. Извън границите ѝ стойността на седмичника е 5 бели меджидиета. Спомоществования се събират за една година. Материалите за публикуване се адресират

Из. 3

Балкапанхан в Цариград, където се набират спомоществователи за вестник „Турция“

християнско население срещу централната власт (1875 – 1878)⁴. Десетилетие по-късно и при различни политически условия, наложени от Съединението на Княжество България с Източна Румелия (1885 г.), Н. Генович изпълнява дипломатически задачи в Цариград. С тях е ангажиран до 1887 г., когато вероятно се оттегля от политическата сцена. Никола Николаев Генович умира през 1912 г. на 77-годишна възраст в гр. София⁵.

Редом с административните си длъжности, Генович се изявява като редактор на вестника Никола Генович. Външните настоятели отговарят за финансовата издръжка на периодичното издание. Подписката за вестника става в Балкапанхан (център на българската колония в Цариград), (Изображение № 3) при господин Алека А. Кръстьович, настоятел на журнала⁷.

Идеята за списване на в. „Турция“ принадлежи на Петко Рачов Славейков (1827 – 1895). За издаването на замисления вестник публицистът

⁴ Пак там.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там.

⁷ **Турция**, г. I, бр. 1, 25 юли 1864.

иска официално разрешение от централната власт. Получава го, но, поради липсата на нужните му материални средства, не успява да реализира отпечатването на периодичното издание, поради което с организацията му е ангажиран Никола Генович⁸.

За около шест месеца, от пролетта до есента на 1864 г., Петко Р. Славейков участва в редакторската дейност на в. „Турция“. Времето периодът се припокрива с едно от спиранията на Славейковия вестник „Гайда“ до успешно издействаното от властите разрешение за подновяване на отпечатването му⁹. Седем години по-късно като съредактор на „Турция“ действа друга бележита фигура от епохата на Българското възраждане – Тодор Икономов (1832 – 1892). Той сътрудничи за излезлите през месец август 1871 г. от 34 до 47 броеве от вестника¹⁰. Отправна точка в дейността на двамата общественици е българският църковен въпрос и неговото разрешаване. Тема, от която те силно се интересуват. Както Славейков, така и Икономов не успяват да се задържат за дълго време в редакцията на в. „Турция“. Главната причина за това е разминаването в политическите и журналистическите им възгледи и интереси с тези на Никола Генович¹¹.

От вестник „Турция“ излизат девет годишнини. Сред главните му цели е да работи за осъществяване на българска църковна еманципация по начин, одобряван от османското правителство. В тази насока седмичникът застъпва крайни позиции относно българо-гръцката църковна разпра, активизирала се след т.нар. Великденска акция (3 април 1860 г.), показателна за което е изразената по страниците му полемика с по-умерени вестници като „Съветник“ и „Время“¹².

В броевете си периодичното издание отделя специално място на въпроси, отнасящи се до икономиката, промишлеността, търговията и земеделието в империята. Зад публикуваните материали стои активната дейност на видния журналист и енциклопедист Иван Богоров (1818 – 1892), дописник на вестника¹³. Често пъти се дават практически съвети и познания. В брой 8 от 8 април 1872 г. за пясъчливата земя четем следното: *„За да се познае повече ли е пясъка от другите пръсти, доста е да земем една кривачка пръст и като я намокрим да я стиснем. Ако тя стане на топка, пясъка е малко; ако ли не се съедини на топка, пясъка е много“*¹⁴.

Друг акцент в дейността на „Турция“ касае развитието на българската, в частност и общоимперската училищна мрежа, от 60-те години насетне. Заслужава внимание фактът, че отделни броеве на вестника съдържат детайлна информация за проекта на дунавския валия и реформатор Ахмед Шефик Мидхат паша (1822 – 1884) за обединение и създаване на смесени турско-български училища¹⁵. Същевременно са пред-

⁸ **Боршуков**, Г. История на българската журналистика..., с. 199.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там, с. 200.

¹² Вж. годишнините на в. Турция в периода от 1864 до 1873 г.

¹³ **Боршуков**, Г. История на българската журналистика..., с. 201.

¹⁴ **Турция**, г. VIII, бр. 8, 8 април 1872.

¹⁵ **Турция**, г. II, бр. 31 – 32, 12 февруари 1866, бр. 33, 19 февруари 1866, г. IV, бр. 16, 28 януари 1868.

ставени разяснения за устройството на самите училища и дейността на учителите в тях¹⁶.

Вестникът на Генович е проправителствен печатен орган. Не плаща пощенски такси и се разпространява безплатно до своите потребители. Поради характера и естеството на отразяваните новини, „Турция“ влиза в остра полемика с редица вестници. Журналистически дебат се завихря с по-демократични издания като „Гайда“, „Македония“ и „Шутош“, както и с умерения в позициите си вестник „Право“, също и с периодиката на революционните среди отвъд Дунава.

Олицетворение на конфронтацията са разнообразни хумористично-сатирични известия, публикувани по адрес на „Турция“ от негови противници. Такава е например епиграмата за Никола Генович във в. „Шутош“, редактиран от Петко Р. Славейков и Стамат Даскалов. Тя гласи:

*„Даскалов е на Генович опашка;
на Сарафов станал той глава;
двамата са с една глава орташка;
а ум няма нито ни в една“¹⁷*

В същия тон са и няколко гатанки, поверия и тълкувания, имащи за цел да иронизират разглежданото тук периодично издание и неговия издател. В брой 14 на в. „Тъпан“ от 5 ноември 1869 г. откриваме следната гатанка: *„Луд свири, луд играе; който гледа ум няма?“¹⁸*. Според списвания от Иван Мънзов вестник, това са: *„Редакторът на Турция и неговата публика“¹⁹*. Съгласно „поверията“ на същия публицистичен орган: *„Ако сънуваш „Турция“ – ще те ухапе жаба; а ако сънуваш жаба – ще видиш Генович“²⁰*. Вестник „Турция“ и Никола Генович са обект на осмиване от „Тъпан“ и под формата на карикатури. В това отношение те биват съпоставяни с в. „Отечество“²¹.

На свой ред официозът остро атакува емигрантския революционен печат и всяка негова проява. По страниците си „Турция“ печата враждебни статии против преминавания на чети в Българско и предприети от Българския революционен комитет (БРЦК) инициативи. В отговор на отправените нападки, изпод дръзкото си перо на публицист, Христо Ботев (1848 – 1876) оприличава седмичника на Генович на *„начавра“* и *„орган на итионите“*. В своя „Съновник“ поетът-революционер заявява: *„Сънуваш ли редактора ѝ [на „Турция“ – б.м., В.Р.] – пази се от куче“²²*.

В сравнително дългогодишния си живот вестник „Турция“ осведомява своите читатели за новини от страната и Европа. По страниците му се разглеждат проблеми, отнасящи се до културни, образователни, обществени и политически въпроси, касаещи поданиците на империята и отразяващи разнообразни процеси и събития извън границите на османската държава.

¹⁶ **Турция**, г. VII, бр. 16, 5 юни 1871, бр. 17, 12 юни 1871, бр. 18, 19 юни 1871, бр. 19, 26 юни 1871.

¹⁷ **Шутош**, г. I, бр. 14, 4 февруари 1874.

¹⁸ **Тъпан**, г. I, бр. 14, 5 ноември 1869.

¹⁹ Пак там.

²⁰ **Тъпан**, г. I, бр. 15 – 16, 13 януари 1870.

²¹ **Тъпан**, г. I, бр. 14, 5 ноември 1869.

²² **Будилник**, г. I, бр. 2, 10 май 1873.

17.07.2024 - 19. 09. 2024

Изложбата „Под закрилата на святоото“ е организирана във връзка с международната годишна конференция на „Европейската асоциация за библистични проучвания“, която се провежда в момента с домакин СУ „Свети Климент Охридски“. Партньори на НБКМ в инициативата са Софийският университет - Центърът за Славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, Историческият и Богословският факултет на Алма матер, а също така Регионалният исторически музей – София, Националната научна програма „Утвърждаване и развитие на българистиката в чужбина“, Музеят за християнско изкуство към Националната художествена галерия и др.

Изложбата „Под закрилата на святоото“

д-р Бояна Минчева

Изложбата „Под закрилата на святоото“ представя ръкописи, архивни документи, старопечатни книги и оригинална графика от колекциите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ с хронологичен обхват XIII–XX в. Тя насочва поглед към ролята на словото, образа и символа в двете основни религии, които съжителстват на Балканите столетия наред и намират в обикновения живот на хората близки прояви и възприятия.

Свещените текстове и изображения служат еднакво на всички вярващи, които търсят закрила срещу болести и злостастия. Молитви и знаци „защитават“ книгите за богослужебна и домашна употреба и осигуряват успешното дело на усърдните книжовници. Свитъците с текст и изображения са разпространено средство за лична защита и помощник в деликатни житейски ситуации. Имената на Бог и св. Богородица, на архангели и светци „застраховат“ срещу беди. С предпазна функция се записват отделни стихове и сури на Корана, Прекрасните имена на Аллах, Благородните имена на Неговия пратеник Мухаммед редом с имената на четиримата архангели.

Свещената книга на християнството – Библията, съдържа Стария и Новия завет, а от тях Псалтирът и Евангелието стоят в основата на вярата. Те са източник на текстове, които оформят молитвата. Светите образи, донесени в дар от

Божии гробове или Рилския манастир, се превръщат в закрилници и стражи на християнския дом. В битата и в ежедневието стари религиозни практики се преплитат с каноничните аспекти на християнството. Те се приспособяват към молитвата, почитта към светците или честването на светия празник.

Текстът на Корана като цяло, както и изграждащите го части, елементи и думи се определят от мюсюлманите като свещени. Той присъства както в задължителните петкратни молитви, така и в оста-

налите ритуали и обреди на ислямската общност. Свещените слова се вграждат в самостоятелни съчинения и молитви или в отделни приписки, заклинания и бележки върху страниците на ръкописите. Откриват се и в печати, поставяни от притежатели на кодексите, които изпълняват също защитни функции. Те са задължителен елемент и в композициите на един характерен за османското изкуство литературен жанр със своя графична форма, известна като хилия.

В колекциите на Националната библиотека темата за свещените текстове и изображения е застъпена най-много в славянските ръкописи и старопечатни книги, както и в арабографичната книжнина. Разполагането на експонатите в паралелни двойки позволява открояването на сходства и специфики. Композиционният разказ в изложбата е развит по страниците от Добрейшовото евангелие от XIII в., Рилското евангелие от 1361 г., Псалтира от Кратовския книжовен център от XVI в., различните преписи на Корана и други арабографични съчинения, свързани със свято. Интерес представлява препис на псалтира на арабски език, който съдържа кръстния знак на всяка своя страница. Богатото документално наследство, съхранявано в отдел „Български исторически архив“, илюстрира темата за християнския молебен. Сред старопечатните книги, които присъстват в няколко от изложбените табла, трябва да споменем „Часословец“ на Яков Крайков, „Четириевангелието“ на монах Макарий от 1512 г., както и най-ранния славянски буквар, отпечатан с глаголица на разговорен език (хърватски) – „Табла за дицу“ на Примож Трубар от 1561 г. Илюстративният документален материал от колекциите на отдел „Карти и графика“ допълва и онагледява чрез изображения експозиционната тема. В три витрини са представени оригинални документи – миниатюрни издания на Библията и Корана, както и други, носещи закрилата на свято.

Изложбата няма претенции за изчерпателност. Тя беше замислена и организирана във връзка с провеждането на годишната конференция на Европейската асоциация за библеистични проучвания (European Association of Biblical Studies Annual Conference) с идеята от една страна да представи пред нашите гости и всички останали посетители на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ книжовните богатства на специалните колекции, а от друга – да даде възможност за лични наблюдения, съпоставки, възприятия и нови изследователски идеи.

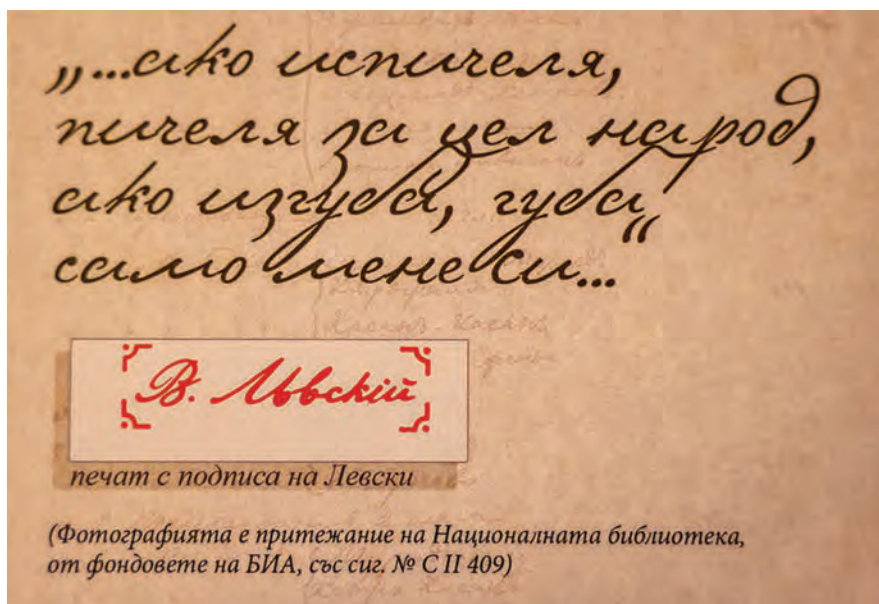
Експозицията е осъществена от експерти от всички отдели на направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“, в сътрудничество със специалистите от отдел „Дигитален център“, а нейната визия дължим на дизайнера Юлиан Дойчинов. Безценните консултации с нашата директорка – проф. К. Александрова, доведоха до балансираното ѝ съдържание при запазено многоаспектно представяне.

Независимо от конфесионалните различия и разнообразните изразни форми на Божието присъствие, вярата е тази, която отваря вратата на чудото.

Културен календар. Събития.

Посетители и читатели на библиотеката получиха картичка със снимка на Васил Левски

Към автентичния Левски ни отвежда най-вече неговото документално наследство. Понастоящем най-важните писмени паметници на българската история, разкриващи личните качества и организационния гений на Апостола, се съхраняват в Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Интересно е, че тези исторически извори имат собствена, наситена с премеждия история, достигнала до нас по разказ на Никола Цветков. Верният съратник на Левски споделя, че в нощта преди да заминат заедно за Търново и оттам към Влашко, по заръка на Апостола, зашил в самара на коня си наличната комитетска архива. Като по чудо документите остават непокътнати след като и двамата са заловени в Къкринското ханче на 27 декември 1872 г. Скоро след Освобождението Цветков предава запазените книжа на Захарий Стоянов, а след неговата смърт вдовицата му ги предоставя на Софийския народен музей. През 1924 г., заедно с други документи от Възраждането, набавени до този момент, те стават част от фонда на Български исторически архив и са заведени като личен архив на Васил Левски.

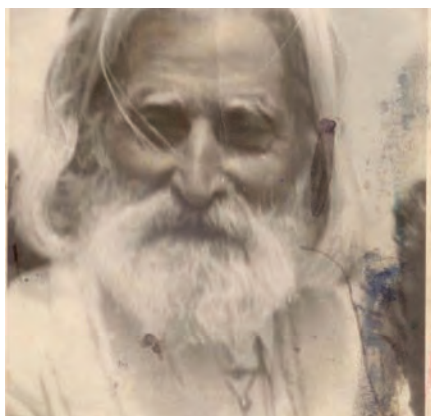

На 18 юли 2024 г. повече от 400 посетители и читатели на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ получиха картичка със снимка на Васил Левски и печат с неговия подпис по случай 187-та годишнина от рождението на Апостола на свободата.

160 години от рождението на Петър Дънов

През месец юли 2024 г. се навършиха 160 години от рождението на Петър Дънов – „Учителя“, дарил своята общност от последователи с безброй проникателни слова, мисли, напътствия и беседи. Духовното и културно влияние на неговата личност и богатото му словесно наследство го превръщат в един от най-известните българи по света. С почит към паметта му в поредицата „Книжовен калейдоскоп“ Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ представи няколко от ценните автентични документи на учителя и фотографии, запазени в Българския исторически архив. Сред тях посетителите могат да видят негов личен бележник от 1899 г., който описва част от духовните му търсения и размишления върху стихове и псалми от Библията.

80 години от рождението на проф. д-р Донка Правдомирова

Чрез поредицата „Български библиографи и библиотекари“ през месец юли 2024 год. Националната библиотека отбелязва 80 години от рождението на проф. д-р Донка Правдомирова. Тя е български библиограф и библиографовед, родена на 28 юли 1944 г. в село Иванча, област Велико Търново. Работи като учител, библиотекар и библиограф в Центъра за национална библиография при Националната библиотека, и като преподавател, ръководител на катедра „Библиотекознание и научна информация“ и катедра „Библиотекознание и библиография“ в УниБИТ.

Изложбата представя малка част от трудовете на проф. д-р Донка Правдомирова - дисертационния ѝ труд, биобиблиографиите на Димчо Дебелянов, Румяна Радкова, Антон Дончев и Дмитрий Лихачов, също така монографиите ѝ „Формиране и развитие на библиографската наука в България до 1944 година“, „История на село Иванча, Великотърновско“, нейни публикации в периодични издания.

Изложба, посветена на 220 години от рождението на Михаил И. Глинка

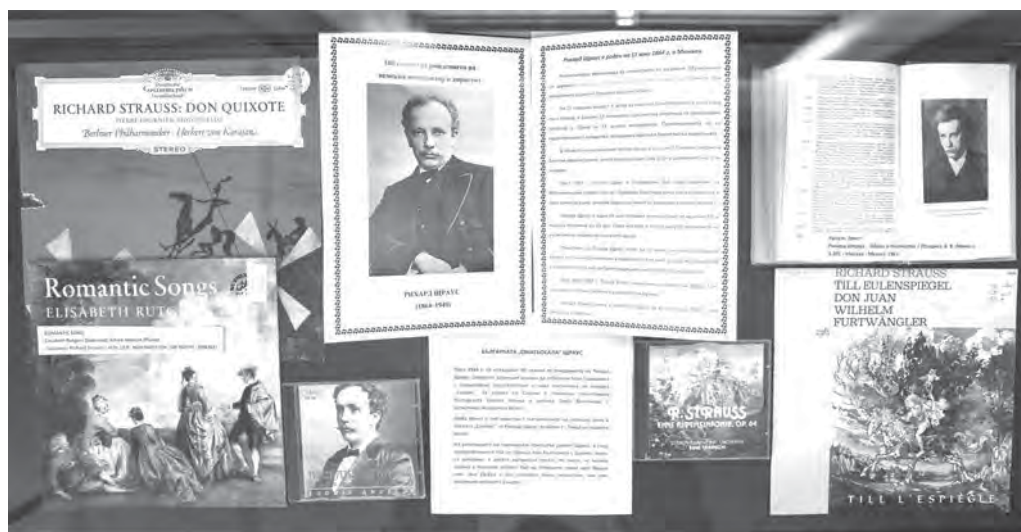

Изложба по повод 220 години от рождението на руския композитор Михаил Иванович Глинка бе експонирана във фойето на втория етаж на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Поводът бе 220 години от рождението на композитора, считан за основоположник на руската класическа музика.

Изложбата съдържа три витрини с материали на отдел „Специални колекции“, основно от Музикален отдел. Експонирани са книги, албуми и библиографски указател на български и руски език; ноти на известните му опери „Руслан и Людмила“ и „Иван Сусанин“ – на руски и немски издателства. Във витрините могат да бъдат видени плочи с музиката на Глинка – и в трите формата, които се съхраняват в Музикалния отдел; компактдискове и дори аудио касета с музиката му.

Изложба „160 години от рождението на Рихард Щраус“

Музикалният отдел на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, по повод 160 години от рождението на Рихард Щраус, през месец юни експонира изложбена витрина в зала „История на книгата“. Изложените библиотечни материали са свързани с живота и творчеството на знаменития немски композитор и диригент.

Тъй като Щраус твори във всички области на музикалното изкуство, са включени звукозаписи на известни симфонични произведения, вдъхновени от класическата литература: „Дон Кихот, оп. 40“ с диригент Херберт фон Караян; „Алпийска симфония, оп. 64“ с диригент Емил Табаков; „Веселите шеги на Тил Ойленшпигел, оп. 28“; „Дон Жуан, оп. 20“ с диригент Вилхелм Фуртвенглер и др. От немския музиколог и оперен критик Ернст Краузе: „Рихард Штраус : Образ и творчество. - Москва : Музгиз, 1961“ и др.

200 години от рождението на Александър Дюма – син 27 юли 1824 г. – 27 ноември 1895 г.

Известността на незаконородения син на Александър Дюма идва с романа „Дамата с камелиите“ (1842), който е в основата на либретото на операта „Травиата“ от Верди. Следват многобройни драми, по-известни от които са „Извънбрачният син“ (1858); „Баштата-прахосник“ (1859); „Идеите на г-жа Обре“ (1867); „Господин Алфонс“ (1873). Те имат голям успех на френските театрални сцени.

Много бързо пиесите са преведени на български език и издадени във Варна, Русе, София, като задоволяват копнежа към романтизма в преводната литература на тогавашното българско общество.

В Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ се пази първото оригинално издание на „Дамата с камелиите“ от 1853 г., на италиански език.

Средновековната математика в арабските ръкописи от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

ГЛ.АС. Д-Р АНКА СТОИЛОВА

MEDIEVAL MATHEMATICS IN THE ARABIC MANUSCRIPTS FROM THE LIBRARY FUND OF THE NATIONAL LIBRARY “ST. ST. CYRIL AND METHODIUS”

Anka Stoilova, PhD

Summary

The article introduces medieval mathematics reflected in Arabic manuscripts kept in the collection of the Department of Oriental Collections, some of which are included in the exhibition dedicated to this topic. Two emphases are chosen: the first is valuable works on arithmetic, algebra, geometry and other sciences related to them. The second emphasis, pointing to the application of knowledge of arithmetic and geometry in the making of the codes.

Keywords: Arabic manuscripts, arithmetic, algebra, geometry

Ориенталските ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, са цялостно запазени кодекси, конволути или фрагменти и броят им надхвърля 4000. Събрани са от обществени и частни библиотеки, съществували у нас преди Освобождението, както и от по-късни постъпления. Създадени са в периода от XI до XIX в. и са написани на арабски, османотурски и персийски език. Самите съчинения и кодексите са дело на представители на различни народности и етноси, населявали мюсюлманския свят.

Статията запознава със средновековната математика, отразена в ръкописи на арабски език, съхранявани в колекцията на отдел „Ориенталски сбирки“, част от които са включени в изложбата, посветена на същата тема¹. Избрани са два акцента: първият са ценни трудове по аритметика, алгебра, геометрия и други науки, свързани с тях. Представени са най-главните оригинални и преводни математически трудове в сбирката от ориенталските ръкописи от фонда на НБКМ. Показана е връзката на математическите знания с астрономията. Вторият акцент насочва към

¹ Изложбата бе открита на 25 септември 2023 г. в сградата на НБКМ. Виртуалната изложба е достъпна на адрес: <https://www.nationallibrary.bg/arabmath/>. Репродукциите в изложбата разширяват представата за ръкописните паметници, включени в нея.

практическото приложение на знанията по аритметика и геометрия при направата на кодексите. Разгледани са системите за записване на цифрите и числата, установени в ръкописите и начините за оформянето на математическите съчинения. Посочена е ролята на математиката за развитието на видовете арабски писма и на геометрията при изработването на печати.

Колекцията от арабски съчинения в областта на математическите науки не е голяма, но включва ценни и ранни произведения. Те свидетелстват за преводаческото движение през IX и X в., чийто център е Домът на мъдростта в Багдад. Учените от Багдадската школа превеждат и коментират редица значими трудове на древногръцките учени непосредствено от гръцки или от старосирийски (сириакски), тъй като на него са били преведени повечето антични съчинения в областта на математиката, астрономията, философията и медицината. При халифите ал-Мансур (754-755) и ал-Мамун (813-833) във Византия са изпращани учени, които да издирват и събират необходимите ръкописи. Сред тях са Хунайн ибн Исхак (поч. 873), неговият син Исхак ибн Хунайн ал-Ибади (поч. 910 или 911), Коста ибн Лука (поч. 912) и др., които владеели свободно и трите езика². Самите преводачи са автори на коментари върху преведените текстове, които допринасят за тяхното възприемане и разбиране, както и на оригинални съчинения.

Обучението по математика през X в. и насетне започва с „Началата“ на Евклид, за да завърши с известния „Алмагест“ на Птолемей, като включва т.нар. „средни книги“. Към тях се отнасят съчиненията на Евклид – „Оптика“, „Данни“ и „Явления“, двете „Сверици“ на Теодосий и Менелай, трактатите на Автолик „За сферата и цилиндъра“ и „Квадратурата на кръга“, „Леми“ на Архимед, „За разстоянието на Слънцето и Луната“ от Аристарх; „За дните и нощите“ на Теодосий, както и „Анафорик“ на Хипсикъл. Повечето от посочените трудове се откриват в два от най-ранните кодекси в ръкописната сбирка на НБКМ: в ОР 1142, създаден в периода 1069-1075 г.,³ и ОР 576 от 1274-77 г. (Ил.5).

В началото на втория от тях са изредени седемнадесетте трактата, които съдържа. Сборникът включва оригинални трудове на Сабит ибн ал-Корра (поч. 900) и на Насир ад-Дин ат-Туси (поч. 1274)⁴. Освен тях са подбрани коментари на ат-Туси върху „средните книги“, както и изложенията, които той прави: на „Данните“ на Евклид; книгата „Леми“ от Архимед; на книгите „Сферики“ и „За населените места“ на Теодосий от Витиния (поч. 100 г. пр. н. е.); на книгата „За въртящата се сфера“ на Автолик и др. Ръкописът съдържа и разяснение на петия постулат от

² За историята на математиката в арабския свят изключително информативна е книгата на Г. П. Матвиевская за учението за числата, на която се позовавам: Матвиевская, Г. П. Учение о числе на средневековом Ближнем и Среднем Востоке, Ташкент, 1967, с. 96-102.

³ Преводите на К.б. Лука са на следните съчинения по астрономия: *Книга на Теодосий за нощта и деня*, *Книга на Хипсикъл за изгревите* и *Книга на Теодосий за обитаваните места*. Вж подробности в: Стоилова, А. Арабските преводи на древногръцки математически и астрономически трактати в ръкопис ОР 1142. - В: *Библиотека*, 2018, № 5, с. 20-31.

⁴ ат-Туси е автор на „Трактат, снемаш съмнението относно успоредните линии“, наречен още „Доказателство на постулат, известен на учените“.

книгата „Начала“ на Евклид с изложение на доказателствата, установени за него.

Оригиналните съчинения, написани на арабски език, които са част от фонда на НБКМ, са две основни групи. Едните са на известни автори, а вторите са анонимни. Те са помагала по аритметика и геометрия и са използвани като учебници. Баха ад-Дин ал-Амили (поч. 1622) е автор на „Трактат по аритметика“. Муса Кади-заде (поч. ок. 1412) е коментирал съчинение на ас-Самарканди за геометричните фигури.

Арабската математика и астрономия, развити върху основата, положена от древногръцките и индийските учени, запазват двете основни направления – теоретическото и практическото. В началото на своя известен трактат по алгебра Мухаммад ибн Муса ал-Хорезми (поч. ок. 850) изрежда сферите на приложение на математическите знания, като пояснява, че е съставил кратка книга за алгебрическите изчисления. В нея е включил „прости и сложни въпроси на аритметиката, тъй като това е необходимо на хората, когато разделят наследство, съставят завещания за разпределяне на имущество, когато водят съдебни дела или се занимават с търговия и най-различни сделки, както и при измерването на земните площи, прокарването на канали или строежа на различни градежи и при много други свои дела“.

Пример за приложението на аритметиката и изчисленията с дробни в ежедневието са множеството правни съчинения, в които подробно се описват начините на онаследяване. Едно от тях е съставено от Мухаммад Сирадж ад-Дин ас-Саджауанди (поч. 1259-60), под заглавие „Наследственото право на Сиражд ад-Дин“ и е преписвано в стотици ръкописи. Неговият текст е разясняван от различни автори в продължение на векове. С особена популярност се открояват коментарите на ар-Хасан ал-Халаби (поч. 1259-60) и на Али ал-Джурджани (поч. 1413). Често изходното съчинение на ас-Саджауанди и негов коментар са преписвани в един и същи кодекс (вж. ОР 381, ОР 488 и др.) Трактатът на Ибрахим Чауш заде (поч. 1643) със заглавие „За наследственото право“ е възпроизведен в препис от 1615 г., който е онагледен със схеми и таблици за разпределението на дяловете (вж. ОР 995).

Астрономията претърпява бурно развитие в арабския свят в периода IX-XI в. Нейното развитие и усъвършенстването на инструментите, които ползва, са тясно свързани с разширяването на мюсюлманската държава и с разпространението на исляма на новите територии. Необходимостта да се определя точно посоката към свещените градове Мека и Медина допринася за увеличаване на познанията за небесните тела и за широкото използване на астролабията⁵ за определяне на тяхното разположение и за измерване на ъглите. С времето астролабията се допълва с нови елементи и започва да служи за определяне на часа, продължителността на деня и нощта, за някои математически изчисления и дори за астрологически предска-

⁵ Повечето историци смятат, че уредът е изобретен от древногръцкия астроном Хипарх II в. пр. н. е.

зания. За направата на различните скали са приложени познания от областта на математиката (в частност на проективната геометрия и отчитането на сферичните небесни координати и др.), както и на астрономията (определяне на координатите на звездите, отчитане на движението Слънцето и Луната и др.).

Сред арабските ръкописи от фонда на НБКМ се открояват два преписа, свързани с астрономията. Първият е „Предел на постигнатите знания за небесните сфери“. Негов автор е известният персийски астроном, математик, лекар и философ Кутб ад-Дин Махмуд ибн Масуд аш-Ширази (поч. 1310) – (вж. ОР 1351, л. 196а). Вторият е „Голям трактат за разчертаването на астролаба“, написан от Абд ар-Рахман ибн Мухаммад (поч. 1693) (вж. ОР 1593, л. 84а – Ил 9).

В арабските средновековни ръкописи се използват няколко бройни системи за записване на целите числа. Най-ранната е с индийски произход и се нарича индо-арабска. Тя е позиционна и има няколко версии с известни отлики (ОР 1891, л. 2а среда - Ил. 11) - индо-арабските цифри от 1 до 9. Втората система използва буквите от арабската азбука, но не е позиционна, тъй като цифровите значения на буквите съвпадат с единиците, десетиците, стотиците и хиляда. Тя се нарича „пресмятане със сумиране“, което отговаря на начина за изчисляване на записаните числа. Известна е още като *абджад*, по името на първите четири букви. За да се улесни запомнянето на подредбата им, буквите се групират по три или четири в осем групи (ОР 1891, л. 2а горе - Ил. 11). Те се включват и в букварите, тъй като заучаването на *абджада* е част от ограмотяването. Съществуват източна и западна система абджад, различията между които са малки⁶. Приносът на арабските математици за усъвършенстването на индийската бройна система е въвеждането на знак за липсата на цифра. Нулата, позната днес, е наследник на точката, с която започнали да запълва празната позиция, незаета с друга цифра от едно до девет. С времето в някои райони се появяват графични варианти на цифрите за четири и за нула (вж ръкопис ОР 565, л. 196б, където знакът за нула е с формата на малко кръгче). Третата бройна система за записване на числа е също позиционна. Състои се от десетте знака, наричани днес арабски цифри. Те са променяли формата си във времето, а за произхода им съществуват няколко версии. Едната от тях препраща към Мохамед ибн Муса ал-Хорезми (поч. 846 г.), който, според преданието, е съставил формата на цифрите така, че броят на ъглите да е равен на значението им. Другата версия ги свързва с района на Магриба и името на Ибн Ясими (поч. 1204). Предимствата на арабските цифри пред разпространените от векове римски цифри са оценени от папа Силвестър II (поч. 1003 г.). Той допринася за въвеждането и утвърждаването в Европа на арабските цифри. Популяризира достиженията на арабската математика и астрономия, с които е добре запознат от обучението си в Кордова и Индия.

В ръкописите по математика съкращения, знаци и символи са използвани срав-

⁶ Източната система е представена в ръкописите в два варианта, определяни като голям и малък. Вторият съдържа по-малко букви, а числовата им стойност не надхвърля 10. Сферата на приложение на малкия вариант не е свързана с математиката, а с окултните науки.

нително рядко. Цялостното изписване с думи на задачите и техните решения е преобладаващо. Примерите, с които са пояснявани, са нанасяни в рамките на текстовото поле, или извън него. Числата в задачите и таблиците за аритметичните действия са предадени с индо-арабската бройна система, но са записвани по начини, които се отличават от съвременните⁷.

При действие събиране върху хартия събираемите са едно под друго, като се спазва цифрите от един и същи разред да са в една колонка. Задачата в средата е: $6345+1844=8189$ (вж ОР 1766, л. 31а – Ил. 10).

Действие изваждане се нарича дясно, ако се започва от цифрите вдясно и записва както и днес. (вж ОР 489, л. 25б първата таблица в полето – Ил. 1). На последния ред най-отдолу е резултатът от проверката, направена чрез събиране на разликата и умалителя (ОР 1766, л. 26 а). Ако действието изваждане започва от цифрите вляво, се променят и записването на задачата и начинът на пресмятане, както се правят няколко помощни изчисления. Самото изваждане се определя като ляво (вж ОР 489, л. 25б втората таблица в полето – Ил. 1)⁸.

Таблицата за умножение на едноцифрените числа в арабските ръкописи не е познатата ни правоъгълна таблица, а по-скоро нейната половина като стълбица (вж ОР 489, л. 25б, долу ляво – Ил. 1).

Задачите за умножение се записват по различни начини в зависимост от това какво число е второто множимо. Когато то е едноцифрено или завършва на нула, се записва под първото множимо, а произведението е под двете числа. Задачите са:

$$\begin{array}{r} 65043 \quad 78349 \\ 5 \qquad 500 \\ \hline 310215 \text{ и } 39174500 \end{array} \text{ (ОР 489, л. 27а).}$$

Умножаването с число, което не завършва на нула и не е едноцифрено, също бива дясно или ляво. Два вида умножаване се определят и като горни, тъй като произведението се записва над множителите. В ръкопис ОР 1766, л. 31а произведенията са с червено мастило над контура, запълнен с допълнителните пресмятания, а множителите са под него. Вдясно примерът за „дясно горно умножение“ е: $3459608 = 7654 \times 452$, а този вляво е за „ляво горно умножение“ е: $299764 = 8765 \times 342$ (Ил. 10).

За получаване на произведение от две числа се използва и таблица, а действието се нарича „умножаване с мрежа“ Крайният резултат се получава като се съберат цифрите в диагоналните ленти. Задачата, решена в мрежа, е: $321 \times 456 = 209934$ (ОР 489 л 56 б – Ил. 2).

В разделите за умножение се отделя внимание и на удвояването (разглеждано като произведение на число и множител 2, както и на повдигане на втора и трета

⁷ През средните векове начините на записване се определят от това дали е използвана дъска с пясък или хартия. В първия случай междинните резултати се нанасят на мястото на изтрити цифри и в крайното получено число те не се виждат.

⁸ Повече подробности вж. у Матвиевская, Г. П. Учение о числе на средневековом Ближнем и Среднем Востоке, Ташкент, 1967, с. 140-145.

степен, при които множителят се умножава веднъж или два пъти на самия себе си (ОР 436, л.48б).

Освен действия с цели числа, трактатите по математика съдържат правила за работа с дробни и смесени числа. Изписването на дробите е с думи, а не с числител, дробна черта и знаменател. Работата с дробни и използването на мерки и теглилки е пояснена в средновековните медицински енциклопедии и справочници (ОР 550, л. 109а).

В представяните ръкописи при геометричните чертежи и в текстовете към тях с една буква са обозначавани пресечни точки; с две букви – отсечка или страна на дадена фигура, а с три букви – ъгъл, така че средната буква да се отнася за върха.

В ръкописите се използват двете бройни системи – индо-арабската и *абджада* за записване на числителни бройни или числителни редни. Най-често те присъстват в изписването на датите в колофоните, съобщаващи времето на създаване на текста или на преписването му в кодекса.

При изготвянето на съдържания към обемни съчинения или сборници поредните номера на листовите са записвани с индо-арабските цифри в специални таблици, (както в ОР 545, IV б – Ил. 3) или в списъците с названията на отделните части на текста ОР 1265, 2 б-3 а)⁹.

Двата повтарящи се компонента във всяко съдържание са: заглавие на поредната глава, част, раздел и пр. и цифра. Обикновено цифрата отговаря на поредния номер на листа с началото на посоченото заглавие на частта от текста. Графичното оформяне на обособено съдържание е повод за изява на уменията и предпочитанията на преписвачите и поражда с разнообразните решения и хрумвания. Често заглавието и цифрата се разполагат едно под друго или едно до друго. Отделните заглавия се внасят в начертани или мислени („скрити“) кутийки или квадрати (в ОР 38 очертаната с червен туш мрежа за съдържанието не е попълнена)¹⁰. За да се подпомогне читателят, при търсенето се използват няколко от посочените графични средства в различни комбинации. Най-често се редуват двата цвята – черен и червен. Например в ОР 1248 червеният цвят е използван за номерата на листовите, както и за заглавията на най-големите структурни части, наречени „*книга*...“ (*китаб*...). Черен е цветът на заглавията на по-малките части – „*глава*“ и „*раздел*“ (*баб* и *фасл*). С естетическа цел и за удобство в някои съдържания съседните заглавия се изписват под различен ъгъл (ОР 545, л. IVб – ил. 3) или на достатъчно разстояние едно от друго (ОР 1907).

Фолиацията, когато е нанесена, обикновено е със същите арабско-индийски знаци (ОР 975 – Ил. 8). В редки случаи е съпътствана от цифри, записани с букви от системата абджад (ОР 1946). При номерирането на колите се срещат различни варианти, при които: се записват само цифри (ОР 1527); цифрите се комбинират с титло (ОР 975 – Ил. 8) или с думата за кола – *курсий* (ОР 1554); или фигурират

⁹ Вж подробности в: Стоилова, А. За номерирането в арабските ръкописи (по материали от фонда на НБКМ) – В: Библиотека, 2010, № 2-3, с. 131–159.

¹⁰ В ОР 2483 рамката на съдържанието не е очертана.

числителни редни, изписани с думи (ОР 574) и др. Цифрите се използват и при отбелязване на препратки в полето (ОР 1780, л. 32а)¹¹.

Ролята на математиката за развитието на видовете арабски писма е изключително голяма. Това се отнася както до направата на писмовните пособия, така и до създаването и оразмеряването на буквените начертания. Калемът от тръстика е основното средство за писане, използвано векове наред в ръкописната практика. Калемите се различават по размерите и по съотношението между двете части на писеца, тъй като за всеки отделен тип писмо тези характеристики са строго определени. Изработването на калемите изисква майсторство, търпение и познаването на основни понятия и действия в математиката. При измерванията се използва мерна единица с дебелината на косъм от гривата на магаре и тя се отчита с т. нар. *скála на косъма*. По същата скála първоначално е измервана височината на първата буква от азбуката – *алиф*, по която са определяни размерите на останалите букви. Например ширината на перото на калема за писмото *тумар* е 24 косъма; за писмото *половин тумар* – 12 косъма, а за писмото *сулсайн* – 16 косъма. Височината на буквата *алиф* се пресмята като ширината на писеца се вдигне на квадрат. Така тя е: 576 (=24x24) косъма при *тумар*, 144 (= 12x12) при *половин тумар* и 256 (= 16x16) – при *сулсайн*.

По-късно за определянето големината на буквата *алиф* се въвежда точката, изписана с калема за съответното писмо. Тя става втората мерна единица, която е производна от първата и се вгражда в *скáлата на точката*. От създадените множество видове арабски писма, осем са най-разпространени. Техните имена са: *рика*, *фариси*, *райхани* и *диуани джали* (вдясно) и: *насах*, *сулс*, *диуани* и *куфи* (вляво) (ОР 556, л. 2б – Ил. 4). По метода на известния калиграф Ибн Мукла (поч. 939 г.) буквите за конкретен почерк се оформят с помощта на кръг, чийто диаметър се равнява на височината на буквата *алиф*.

Конфигурирането на буквите за отделен почерк може да се постигне само със *скáлата на точката*, без да се използва кръга. Безспорно, прилагането на математически принципи и похвати при разработването на отделните видове арабски писма допринасят за тяхното многообразие и естетически качества. Известни са имената на редица калиграфи, създали свои видове почерци. С особена почит се ползват не само споменатият Ибн Мукла, но и Ибн ал-Бауаб (поч. 1022 г.), автор на учебник по краснопис в стихотворна форма. Във фонда на НБКМ се пази препис с вида писмо, създадено от друг прочут майстор на калема – Якут ал-Мустаасими (поч. 1298 г.). Той с уважение е наричан от съвременниците си „Киблата на калиграфите“ (ОР 916).

Усъвършенстването на калиграфията бележи ново ниво в развитието на арабската графика. В продължение на векове се създават прекрасни художествени

¹¹ Начертания с формата на цифри, които не обозначават число или поредност, са използвани в ръкописите като пояснителни знаци (ОР 531, 88 а). Повече информация за тях вж. Стоилова, А. Арабските ръкописи. Методика на първичната обработка на фрагментите. С., 2017, с. 139-142.

произведения чрез изписаното слово и се развива изкуството на калиграмите. В ръкописите се откриват калиграми, които изненадват със своята необичайна форма. Две от тях съдържат фразата, наречена *басмала*, която гласи: „В името на Аллах Милостивия, Милосърдния“ и се изписва в началото на всеки ръкописен текст (ОР 212 л. 2а и ОР 0267, л. 656).

Познанията по геометрия са необходими при всички етапи на изработване на ръкописната книга – от създаването на книжното тяло до оформянето на текста. Започва се с форматирането на листовите, които се изрязват с нужните размери. Следва линирането на страниците. За целта се използва т.нар *мистар*, от плътен картон и дебели конци, прокарани през него успоредно и хоризонтално. Чрез натиск върху тях се отбелязват редовете. Най-често се очертават също рамката на основния текст и на колофона. Съшиването на листовите в коли и сглобяването на книжното тяло се прави след изписването на текста. Според вида на текста се избира и странирането на ръкописа, и схемата на мистара. Тя се усложнява при илюстриране и при нанасяне на вписвания в полетата (ОР 556, л. 26 – Ил. 4 и ОР 2686, л. 26). Когато, при линирането на страницата, в полетата не са очертани редове, преписвачите нанасят вписванията в тях в различни форми според желанието си (ОР 640, л. 16 – Ил. 6). Промяната в размера или в геометричната форма на текстовото каре от правоъгълна в трапецовидна, триъгълна или друга, не е случайна. Най-често тя бележи края на текста и колофона. В художествено изработените кодекси завършекът може да бъде откроен с декоративни елементи, с формата на различни геометрични фигури или на части от тях (ОР 2146, л. 1056). В сборници от две и повече съчинения оформянето на колофоните в силует, различен от този на текстовото каре с надежден маркер за границите между тях (ОР 576, л. 256 – Ил. 5).

Едно от значенията на думата *унван* е заглавие. В арабската кодикология с нея се назовава украсата на първата страница от текста. В художествено изработени кодекси заглавието може да е изнесено и повторено преди началото на ръкописа върху страниците, определяни като титулни. Оформянето на титулната страница и унвана се постига със същите средства, с които се странират ръкописите. Пергел, транспортир и линия са пособията, използвани за очертаването на отделните елементи. Правоъгълници, триъгълници, елипси и кръгове са основните геометрични форми. Едноцветната лента при редица рамки се превръща в орнаментирана с нанасянето малки чертици или на кръстчета и чертици на равни разстояния (ОР 556, л. 16 в хоризонталните тънки сини ленти – Ил. 4). Съчетаването на цветовете е изключително разнообразно. При декорирането на кодексите, освен калемите, са използвани и четки с различна плътност и вид. Тези, с които са нанасяни най-тънките линии, са дело на умели майстори¹². Няколко от видовете писма с различна големина, цветните тушове и мастила са приемани за достатъчни при

¹² От литературата е известно, че те са изработвани с подбрани материали – с копринени конци са пристягани връхчетата на четките, за които са взимани власинки от врата на коте, недостигнало три месеца.

открояването на заглавието и авторовото име върху титулната страница (ОР 13, л. 94 а). Чрез декоративна правоъгълна рамка и калиграфите разделят титулната страница на няколко зони. Най-често мястото на заглавието е в горния и долния сектор. Името на автора се помещава в центъра на страницата в специални розетки и медальони (ОР 1356, л. 1а и ОР 538, л. 1 а).

Един от споменатите вече ръкописи – ОР 916 – е богато декориран кодекс от XV в., в който титулните страници са две, на два съседни листа, и са изпълнени с еднакви геометрични елементи. Те са разположени в квадрати, очертани с двойна рамка. Състоят се от следните фигури: един централен осмоъгълник, заобиколен от четири петолъчки, четири осмоъгълника (различни от този в средата). Техните страни на свой ред образуват общо осем трапеца и четири шестоъгълника (в ъглите на квадрата). В полетата над арабеските са вписани по две малки окръжности и удължена елипса между тях (ОР 916, 16-2а – Ил 7). Вграденият текст не съдържа заглавие и име на автора. Той съобщава, че кодексът е „дар от благодарния раб“ за аз-Захир Сайф ад-Дин Хушкадам – султан от династията на Бурджитите, управлявал от 1461 до 1467 г.).

Унванът в ръкопис ОР 556, л. 16 – Ил. 4 също е прецизно изработен, независимо от сложността на изграждащата го композиция, съставена отново от геометрични фигури. Орнаментите се състоят от повтарящи се елементи и следват основата, положена с помощта на спирали, елементи на кръгове с различни диаметри, и са вписани в застъпващи се правоъгълници, триъгълници и розети.

Както при направата на книжното тяло, така и при подвързването са необходими основни познания по геометрия и владееенето на аритметичните действия. Те се прилагат на практика при измерването и кроенето на елементите на подвързията – две корици, гръб и клапан, съединен с долната корица. Пример за декориране с геометрични фигури е корицата на ръкопис ОР 3379 - Ил. 14).

Вътрешната страна на подвързията често е покривана с цветна хартия, за да се придаде естетичен вид на кодекса и да се укрепи допълнително свързването на книжното тяло с кориците (ОР 2188 – Ил. 12). При създаването на декорацията са използвани части от основните геометрични фигури – отсечки, правоъгълник, триъгълник, кръг, квадрат и ромб. По-сложните композиции съчетават повтарящи се кръгове, сегменти от тях, лещи и растителни мотиви (ОР 778). Върху страниците на ръкописите се откриват оставени отпечатьци от печати, които биват лични или на различни институции. Най-често личните печати са на притежатели на ръкописите. Другата многобройна група е на печати, свидетелстващи, че кодексът е част от фонда на определена вакъфска (вид обществена) библиотека. Тяхната направа разкрива още една област на приложение на познанията по математика и геометрия (сравни печата от ръкопис ОР 3392 със схемата, използвана за композирането му – Ил. 15). Що се отнася до текстовете на печатите, те са изключително разнообразни по съдържание, вид на писмото, характер на калиграмите. Част от тях са изработени само с една техника; други съчетават и двата вида изпъкнал и вдлъбнат релеф (вж. ОР 3272, л. 119а – Ил. 13). Печатите имат контур с различни геометрични форми. Най-многобройни са тези, които изпълват: кръгове с различ-

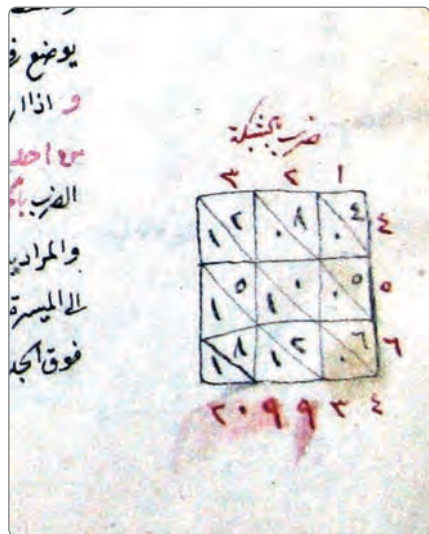
ни диаметри, елипси и многоъгълници. Композирането на печата може да следва по-сложни вариации, в които са съчетани също кръгове, триъгълници и седмостен или осмостен.

В заключение трябва да се подчертае, че във фонда на НБКМ се съхраняват изключително ценни арабски ръкописи на съчинения от областта на математиката и свързаната с нея астрономия. В същото време те и останалите кодекси от цялата сбирка съдържат свидетелства за практическото приложение на знанията по аритметика и геометрия.

▲ Ил. 1.

Страница от съчинението на М. б. Х. Баха ад-Дин ал-Амили
(поч. 1622) „Трактат на ал-Баха или аритметика“
(ОР 489, л. 256, от 1761 г.).

▲ Ил. 2.

Иллюстрация в анонимен коментар от 1762 г. върху „Избрани откъси по аритметика“ от Ибн ал-Бана (поч. 1321) (ОР 489, л. 566 от 1761 г.)

▲ Ил. 3.

Съдържание към препис от 1687 г. на труда по фикх *Перлите на мъдреците* от Молла Хусру (поч. 1480) (ОР 545, л. IVб от 1687 г.)

▲ Ил. 4. Начална страница на Сборник молитви
на Мухаммад Зайн ал-Абиддин
(поч. 714) (ОР 556, л. 16 от XVI в.)

▲ Ил. 7.

Титулни страници с текст за дарение в сборник
молитви и коментар към тях (ОР 916, л. 16-2а от XV в.)

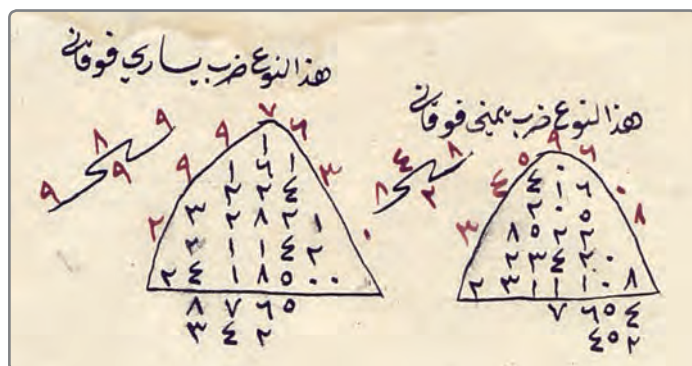
▲ Ил. 8.

Фолиация: л. 39, 49, 59, 69 и номера на коли
от 5-та до 8-ма под титло (ОР 975, л. от 1725 г.)

▲ Ил. 9.

Елемент на астралаб със скала за часовете в „Голям трактат
за разчертаването на астралаба“ от Абд ар-Рахман б. Мухаммад,
(жив. 1696) (OP 1593, л. 84a от XVIII в.)

« Ил. 10.

Решения на задачи за умножение в приписка от XIX в. (ОР 1766, л. 31а фрагмент)

هو

سَعَفَص	كَلَب	هَوَز	حَجِي	أَجَد
اعطى آدم رب الجنة والنار من النعم	اكل من الجنة	معناه انزل من السماء الى الارض	معناه انزل من السماء الى الارض	معناه ادى آدم من الطاعة في اكل النخلة
ضَفَلَا	خَذَ	قَبِيتَ	افترأ	بالذنب
سلم بالعقوبة	قرية عليه المغفرة	نقل من الشياخ	وقبل اسماء الملك من الازمنة	المصنبة
ا ب ج د ه و ز ح ط ي ك ل م ن	٥٠ ٤٠ ٣٠ ٢٠ ١٠ ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١	٥٠ ٤٠ ٣٠ ٢٠ ١٠ ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١	٥٠ ٤٠ ٣٠ ٢٠ ١٠ ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١	٥٠ ٤٠ ٣٠ ٢٠ ١٠ ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١
س ع ف ص ق ر ش ت	٥٠٠ ٤٠٠ ٣٠٠ ٢٠٠ ١٠٠ ٩٠ ٨٠ ٧٠ ٦٠	٥٠٠ ٤٠٠ ٣٠٠ ٢٠٠ ١٠٠ ٩٠ ٨٠ ٧٠ ٦٠	٥٠٠ ٤٠٠ ٣٠٠ ٢٠٠ ١٠٠ ٩٠ ٨٠ ٧٠ ٦٠	٥٠٠ ٤٠٠ ٣٠٠ ٢٠٠ ١٠٠ ٩٠ ٨٠ ٧٠ ٦٠
	خ ذ ض ظ غ	١٠٠٠ ٩٠٠ ٨٠٠ ٧٠٠ ٦٠٠	١٠٠٠ ٩٠٠ ٨٠٠ ٧٠٠ ٦٠٠	١٠٠٠ ٩٠٠ ٨٠٠ ٧٠٠ ٦٠٠

« Ил. 11.

Приписка с комбинациите на буквите от азбуката според цифровите им съответствия (горе) и самите значения на всяка от буквите (долу) към арабско-турски сборник (ОР ОР 1891, л. 2а, след 1590 г.)

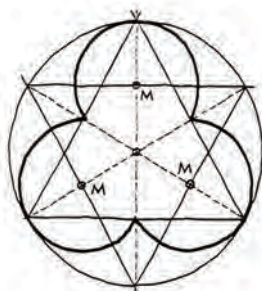
► Ил. 12.
Декоративна хартия с
геометрични фигури в
подвързията от XIX в.
(ОР 2188)

▲ Ил. 13.
Печати с многостенна геометрична форма с името
на Уали б. Муса Казим (ОР 3272 л. 119а, вер. XVIII в.)

« Ил. 14.
Кожена подвързия с
пресовани орнаменти,
съчетани в сложна
композиция (ОР 3379 препис
от XIV в.)

« Ил. 15.
Схема и отпечатък
на печат - амулет на
Мустафа б. Тархан
от София дарител
на ръкописа
(ОР 3392, л. 1а)

Редколегията на сп. „Библиотека“ публикува настоящата статия на проф. д-р Правдомирова в чест на нейната 80-та годишнина и ѝ пожелава крепко здраве и дълголетие

Османотурските данъчни регистри – единствен писмен извор за селищните истории за периода XV-XVIII в.

(На примера на „История на село Иванча, Великотърновско (до 1945 г.)“¹
и „Град Полски Тръмбеш до Освобождението (1878 г.)“²

ПРОФ. Д-Р ДОНКА ПРАВДОМИРОВА

Ottoman-Turkish tax registers - the only written source for settlement histories for the period XV-XVIII centuries.

Prof. PhD Donka Pravdomirova

Summary

On the example of the two settlement histories cited in the subtitle, methodical instructions are given to librarians on how and where to search for Ottoman-Turkish tax registers for the period XV-XVIII centuries, citing a classic example of a tax register from the beginning of the XVI century, which contains information about the village of Ivancha, and they are typological for each settlement, and refer to: demography, livelihood, the specific tax for the relevant year, toponymy and the naming system, above all of the male names of the respective settlement.

Keywords: settlement history, written sources for settlement histories, Ottoman Turkish tax registers for the period XV-XVIII centuries.

През 2017 г., след като бяха изминали пет години от приключването на преподавателската ми дейност в Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ), се осмелих да пристъпя към пресъздаването историята на

¹ Правдомирова, Донка. История на село Иванча, Великотърновско (до 1945 г.). София, 2019, с. 280.

² Правдомирова, Донка. Град Полски Тръмбеш до Освобождението (1878 г.). София, 2020, с. 75.

родното ми село Иванча, Великотърновско. За мен, естествено, не представляваше никаква трудност, а най-върховно духовно задоволство да се потопя отново в книжовната съкровищница и да издира написаното за родното Иванча, за поселението в съвременното му землище още от времето на Античността до началото на 1945 г. Доста смело решение от моя страна, тъй като нито съм историк по образование, нито краевед, но симбиозата между библиография и филология удовлетвори в най-висока степен историческата ми нагласа. Ще подчертая, че ретроспективната библиография, във всичките ѝ разновидности, по характер и съдържание, е историческо изследване, затова теоретиците на историографията са включили библиографските източници в групата на книжовните извори за историческата наука. Освен това кураж ми дадох и успешните ми 25-годишни изследвания върху историята на отечествената библиография. Резултатът са двете посочени по-горе исторически книги. В презентацията на първата книга, направена от директора на Историческия музей в гр. Полски Тръмбеш, доц. д-р Христо Харитонов, бе чуто заключението, че съм се справила много добре. След една година направих аналогично изследване и за общинския център, към който днес принадлежи с. Иванча – гр. Полски Тръмбеш. Аналогично, тъй като в регистрите, в които се фиксира моето село, се отбелязва и П. Тръмбеш, тъй като разстоянието между двете селища е само 8 км. Въз основа на придобития опит от пресъздаването историята на двете селища, се осмелявам да споделя идеите си и да дам някои препоръки на библиотекарите от страната, на които би им се наложило да упътват бъдещи ентусиасти като мен, а те, доколкото наблюдавам, не са малко. В същото време краеведските исторически изследвания също бележат ръст, такава е картината поне за Полскотръмбешкия край, които са друг основен и надежден източник за отделните селищни истории.

В процеса на изследването за с. Иванча, когато стигнах до периода на Османското владичество, логично се наложи издирването на османотурски документи за периода XV-и до началото на XIX-и в. А това са около 400 години, за които не съществуват български писмени документи, с някои редки изключения, по обясними и известни причини. Този вид документи познавах бегло още от времето, когато работех в Центъра за национална библиография към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, в периода 1978-1987 г. За да почерпя известен опит, прегледах и някои селищни истории и констатирах, че не се отдава особено внимание на османотурските данъчни регистри, които са основните извори за този период. В по-старите издания се споменават някак мимоходом, с доста неточности, а най-новите им преводи и анализи даже не се и познават. И това е напълно обяснимо, защото авторите, лаици на селищни истории, като че ли не знаят, че до 1964 г. запазените турски документи се публикуват преди всичко като частна инициатива на отделни автори османисти, а от този момент насам се представят систематизирано като съставна част на поредицата „Извори за българската история“, реализирана от Института за история при БАН. Констатирах още, че във всички енциклопедии, до най-новите, сведенията просто се преписват и грешките се повтарят. Не се отчита фактът, че историците османисти непрекъснато обогатяват и ревизират по-старите проучвания по отношение на датировката им,

коригират самите преводи. Например за с. Иванча и гр. П. Тръмбеш се повтаря, че първият документ е от средата на XV в., а той е анализиран допълнително и датиран от проф. Стр. Димитров, който доказва, че е конкретно от 1479 г.³ В процеса на библиографското издирване открих и сборника на доц. д-р Мария Калицин „Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза“⁴ в съавторство с проф. д-р Кр. Мутафова. Изкушавам се със задоволство да отбележа, че доц. Калицин също приема становището на проф. Стр. Димитров и констатира, че старопрестолният Търновград също се споменава за първи път именно в този регистър от 1479 г. Това се отнася и за гр. П. Тръмбеш, а във всички енциклопедии и в свободната „Уикипедия“, дори сега, когато пиша тази статия, грешно се посочва, че регистърът е от 1430 г.

Както е видно от заглавието, сборникът на М. Калицин събира в едно книжно тяло всички документи, отнасящи се само за Търновска каза (област), което улеснява още повече авторите, преди всичко краеведите, а и отделните ентузиастични, решили да пресъздадат историята на селищата от този край. За останалите области също има систематизирани данъчни регистри и те носят аналогичните сведения, но всеки автор, заел се с написването на селищна история, трябва да ги издири по цитираната поредица „Извори за българската история“.

В процеса на издирването на източниците за с. Иванча се запознах и с анализите на историците османисти, които разкриват и изтъкват особената значимост на османотурските документи като единствени писмени исторически извори, с много малки изключения за селищните истории за периода XV-и до началото на XIX-и век. Веднага трябва да подчертая, че имам предвид главно селата от Великотърновска област и поради това статията ми е адресирана най-вече към библиотекарите и изследователите от този край, защото историографията, например на старопрестолният Търновград и останалите градове, е далеч по-сложна и не е в моите компетенции да вземам отношение по такъв въпрос. По тези съображения тук ще се опитам да дам и известни методически насоки на библиотекарите и да препоръчам няколко нови печатни източници, които допълват турските данъчни регистри и се отнасят за всяка една селищна история.

Първата стъпка при решението за пресъздаването на дадена селищна история е да се направи справка в речника на изтъкнатия османист Стефан Андреев – „Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV- XX век“: 2. Прераб. изд. – София, 2013. От него се получават сведения дали търсеното селище се споменава в някои от регистрите. Но допускам, че „Речникът“ за по-малките селища е трудно достъпен, затова библиотекарите от цялата страна биха могли да препоръчат на бъдещите автори да се обърнат към Ориенталския отдел на НБКМ за информационна услуга.

Следващата стъпка, естествено, е педантичното и последователно констати-

³ Димитров, Страшимир. За датировката на някои от османските регистри от XV-и век. – В: *Изв. Бълг. истор. д-во*, 1964, №26, с. 231-246.

⁴ Калицин, Мария., Красимира Мутафова. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. В. Търново, 2012, с.384.

ране, разглеждане и анализиране в диахронен порядък на откритите османски данъчни регистри за съответното селище. Специално за Великотърновска област, и не само, задължително препоръчвам обстояния теоретико-статистически и икономически анализ на доц. Калицин, поместен в цитирания сборник, заглавието на който не подсказва неговата изключителна ценност за всеки краевед⁵. В него се посочват, обобщават и систематизират сведенията от данъчните регистри към фактите, които се отнасят главно до демографската характеристика, поминъка, а също така и до топонимията и именната система на съответното селище. Тук ще си позволя да вметна със задоволство и становището на председателя на настоятелството на Народно читалище „Просвета 1896-Иванча“ за 2020 г. – Димитър Хр. Димитров, относно презентацията на книгата ми, състояла се на 6 март същата година, пред жителите на родното ми село. Ето какво се подчертава в отчета: „Книгата съдържа различни научни сведения до 1945 г., събрани в отделни глави...В най-любопитната глава тя, [авторката, Д.П.] е показала събраното в 12 турски данъчни регистъра, които е открила. В един от тях, от 1479 г., е открила и първия писмен документ за селището – казвало се е Йованча. Прекръстено е на Иванча след Освобождението“⁶. Убедена съм, че този период ще събуди същия интерес и за всяко едно селище.

За да се получи по-ясна представа за съдържанието на турските данъчни регистри, ще дам класически пример конкретно за родното ми село. Ще цитирам пълно един от най-обстойните регистри, който е от 1516-1517 г. В преведените и публикувани до 2019 г. османски данъчни регистри с. Иванча фигурира в 12 от тях. Първият е от 1479 г., а последният – от средата на XVIII в., т.е. от 1750 г. За XIX в., според османиста доц. д-р Румен Ковачев (1957-2022), до отпечатването на моята книга не е преведен и публикуван нито един турски данъчен регистър за Търновска каза. Както подчертава доц. Калицин в цитираното по-горе, да го нарека въведение (с.15-87), данъчните регистри са административни документи и, естествено, информацията, която съдържат, е доста схематична. Но въпреки това, поради липсата на домашни извори, с някои изключения, за този период те са ценен източник в няколко направления, които са разгледани в параграфа „Търново и Търновска каза през XV-XIX в.“ (с. 29-79). Най-общо, според авторката, те се свеждат на първо място до демографската характеристика, данъчното облагане и стопанската характеристика на региона. Освен това са ценен и единствен извор за езиковедски ономастични изследвания, главно на именната система на мъжките имена за визирания период, отчасти и на женските, тъй като се споменават някъде и имената на вдовиците като глава на семейството. Аз съм се позовавала на доц. Калицин неведнъж, тъй като, обобщавайки сведенията за цялата Търновска област, тя прави конкретни статистически таблици, които показват кои села са с най-големи поселения през съответните векове, както и големината на доставките

⁵ **Калицин, Мария**, Красимира Мутафова. Подбрани османски документи за Търново и Търновска кааза. В. Търново, 2012, с. 15-85.

⁶ **Отчет** за дейността на Народно читалище Просвета1896 – в Иванча през 2020 г. с. 3.[Онлайн ресурс]. [Прегледан 30 .12. 2023 г.]. Достъпен на: <https://chitalishta.com>.

на зърнени и други храни. Според моите проучвания в демографските изследвания за Търновска област, публикувани до края на XX в., авторите не посочват сведения за XVI-и век, в които се споменава с. Иванча. Първият, който намирам, е включен в цитирания вече няколко пъти сборник на доц. Калицин и Кр. Мутафова. И това е „Опис на населението в Търново и селата в Търновска каза. 1516-1517 г. “ Той носи най - богатата демографска и ономастична информация, затова ще го цитирам по-пълно, за да се добие по-ясна представа за самите данъчни регистри. На л. 28 16 на ръкописа, според османистките, се намира данъчният регистър за с. Иванча с наименование: „Хасове на негово превъзходителство Пир Мехмед 43 паша, нека се продължи щастието му. Зеамет Йованча в каазата Търнови. Хасса на споменатия. Село Йованча, спадащо към Търнова. Хасса на споменатия Драгомир, син на Бало; Петко, син на Драгомир – неженен; Куман – син на Драгомир – неженен; поп Петро, син на Брашно; Добре – син на поп Петро – неженен...“ (с. 130-133.) По този начин се изброяват имената на 189 пълнолетни мъже, като неженените са 78. И ако се направи изчисление, и приемем становището на османистите, че пълнолетните мъже имат средно 5-членно семейство, се получава, че заедно с непълнолетните мъже, поселението на с. Иванча към 1517 г. е наброявало над 600 души! Но освен тях, за първи път се отбелязва, че има и 8 домакинства мюсюлмани, което показва, че вече е проведена колонизация или асимилация – не може да се каже точно. В тази връзка е важно да се изтъкне, че османистите, анализирайки селищната мрежа в Търновска каза, разпределят отделните селища по големина в пет групи, като последната група включва селата с над 80 домакинства. Ето какво заключава М. Калицин: „Петата група включва големите селища, населението на девет от които надвишава 100 домакинства (Търново, Габрово, Твърдица, Иванча, Долна Липница... Именно те имат първостепенно демографско значение за региона – макар да са само една пета от всички регистрирани селища... Ако приемем наложилото се в демографските изследвания становище, че размерът на селищата е показател за тяхната стабилност, то коментиранияте обобщени данни свидетелстват за континуитет в селищното развитие на Търновска каза...“ [с. 36-37]. Такова е заключението на доц. Калицин след анализа ѝ. Специално ще изтъкна, че с. Иванча, както ще се види и по-нататък, е наистина селище със стабилност. Може да се направи и демографски извод, че за периода 1479–1517 г., т.е. за близо четири десетилетия, населението на селото се е увеличило с над 200 души! Възниква въпросът: на какви обстоятелства се базира този факт? Би могло да се предположи най-малко, че се дължи на екстензивния начин на обработка на земята и на плодородната почва на землището на Иванча... Според М. Калицин именно екстензивният начин на обработка на земята довежда най-вече до „т. нар. „роене“ на селата в Търновска каза през XVI и XVII в. [с.38]. А вероятно и на интереса на завоевателите да получават по-големи данъци?! Разбира се, не може да се изключи и предположението за преселение от други места.

Изброените близо 200 мъжки имена в регистъра за Иванча носят и достатъчно информация за лингвистите ономасти, в частност за именуването на мъжкото население, за антропонимията. Към всяко име се посочва и името на бащата и дали мъжът е женен, или не. Например: Добре, син на поп Петро – неженен, ... Добре,

син на Димитри – неженен. За останалите се разбира, че са женени. Напълно съвременно звучат, например, имената: Драгомир, Тодор, Драган, Мартин, Димитри, Калоян, Никола, Стойко, Димо... Друга част имат старославянска форма като Бало, Рад, Басо, Драгота, Доброта др. Прави впечатление, че името „Йован“ се среща 6 пъти. Според видния езиковед Стефан Илчев името „Йован“ произхожда от старобългарското „Йоан“, с вмъкнато „в“ и е пряко свързано с християнската религия⁷. Този факт потвърждава още веднъж становището на археолозите, че с. Иванча е основано през Втората българска държава (XII- XIVв.) и оттогава не е сменяло името си.

Освен това, съобразно сведенията в този регистър, може да се направи известно заключение за числеността на семействата, защото се изброяват няколко имена с един и същи баща, например: Димитри, син на Добретин има 5-ма синове: Никола, вероятно женен, защото за останалите – Момчо, Добре, Костандин и Петко е отбелязано, че са „неженени“. Става ясно, че от това семейство има 6-ма данъкоплатци! Има бащи с 4-ма синове, с 2-ма, с един. А регистрираните двама пришълци и едно „хаймане“ (скитник) свидетелстват и за известна вътрешна миграция. При прочита на имената в този регистър впечатлява и регистрацията на един говедар, което навежда на мисълта, че е имало достатъчно говеда, за да се обособи такъв занаят, а освен това, че един от мъжете е „поп Петро – син на Брашно“, а пък „Мартин, е син на поп“. Това дава основание да се приеме, че в селото в началото на XVI в. е имало и двама свещеници, които най-вероятно са служили и в други села. Според О. Тодорова един свещеник е обслужвал от 6 до 10 села. Издържали са се от съответните такси за кръщаване, венчаване и погребение. В лицето на свещеника, населението е виждало „жив символ на идеята за вяра и народност“⁸.

След изброените имена и на мюсюлманите следва обобщена характеристика за данъците, която гласи: „Домакинства мюсюлмани – 8; неженени – 6; началник нощна стража – 1; Домакинства неверници – 120; неженени – 76; ресм-и чифт и беннак [личен поземлен данък, изискван от мюсюлмани, доп. Д. П.] – 224; испенч [личен поземлен данък, изискван от немюсюлмани, доп. Д. П.] – 4900; сено и дърва за огрев – 1430; кокошка и хляб – 120; свесла грозде – 120; пшеница – 200 килета, 2000 акчета; ечемик – 50 килета, 300 акчета; овес, ръж и просо – 30 килета, 150 акчета; вино – 100 ведра, 500 акчета; данък върху свини – 170; десятък от кошери – 100; десятък от лен – 100; десятък от зеленчукови градини – 15; глобална сума – 2 домакинства по 50–100; ниябет – 100. Всичко – 10 429.“ Цитирам пълния текст, защото той дава представа, макар и схематична, за поминъка и отглежданите селскостопански култури и животни. Иванчани са отглеждали пшеница, ечемик, овес, ръж и просо, лен, лозя; правели са вино, занимавали са се с пчеларство, съответно са произвеждали и мед. Имали са зеленчукови градини, но какви зеленчуци са отглеждани по онова време, не е известно. Освен това са

⁷ Илчев, Стефан. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969, с. 480.

⁸ Тодорова, Олга. Статут и функции на енорийското духовенство в България (XV -XVIII в.). - В: *Истор. преглед*, 1987, № 10, с. 18-33.

отглеждали достатъчно свине, а също и говеда, имало е „говедар“. Тези данни свидетелстват за добре развито земеделие и скотовъдство. При това трябва да се има предвид, че едно турско киле се равнява на 25, 6 кг., което означава, че селото е дало над 5 тона жито като данък! В някои от документите, както е в случая, се посочват общо или се изброяват поименно мъжете данъкоплатци, в други само домакинствата, а в разгледания регистър са посочени и пълнолетните мъже, и домакинствата. За пълнолетни са приемани мъжете от 15 до 75-годишна възраст, в някои случаи до 60-годишна възраст, което е, макар и несигурна, индикация за продължителността на живота на мъжкото население.

Ако се направи обобщение на съдържащите се сведения във всички регистри, общо 12, в които е регистрирано и с. Иванча като данъкоплатец, се стига до извода, че те съдържат най-богата информация за демографската динамика на поселението. Следват данните за поминъка и отглежданите култури. Прави впечатление, че при зърнените култури отсъства царевичата, което е обяснимо. Известно е, че този вид зърнена култура е пренесена в Европа в началото на XVI в., след откриването на Америка (1492) от Христофор Колумб. А в България навлиза през XVIII в., а като десятък от реколтата започва да се събира през 1871 г. Конкретно от цитирания регистър от 1516–1517 г. не става съвсем ясно какъв е обемът на данъка „кокошка и хляб“, но може да се твърди, че в Иванча са отглеждани достатъчно птици, за да се събира и подобен данък. А това означава, че иванчани са консумирали достатъчно пилешко месо и яйца. Същото се отнася и за данъка „свине“. Може да се предположи, че освен месото, селяните са произвеждали и свинска мас, а от кожата са си правели цървули. След като е имало и говедар, значи и скотовъдството е било много добре развито, то също е давало месо, мляко и кожи, а воловете и биволите са надежден работен добитък. В същия този регистър е отбелязан и данък от зеленчукови градини, но какви зеленчуци са отглеждани – не би могло да се каже, след като се знае, че картофите, бобът, доматиите и пиперът също са донесени от Южна Америка, след експедициите на Хр. Колумб. Картофите се разпространяват в България от началото на XIX в., а доматиите – от края на века. По-друго е положението с лозарството, винарството и пчеларството. Те също, както се видя, фигурират в регестъра от 1516–1517 г. Записано е, че Иванча дава 100 ведра вино и 120 свесла грозде. За кошерите е посочено числото „100“, но колко мед, или восък са предадени – не може да се твърди. По-важно е да се изтъкне, че селяните в Иванча консумират още от началото на XVI в. вино и мед, и други продукти от пчеларството. Да не забравяме, че в това време има и двама свещеници в селото, извършва се богослужение, за което са потребни и восъчни свещи. Според западноевропейските пътешественици в редица райони: Софийско, Дупнишко и Кюстендилско е имало и 59 овощни градини с череши, сливи, а също и ягоди. Искане ми се да вярвам, че и в Иванча са отглеждали плодни дръвчета. А са давали данък и за „дърва за огрев“, следователно са имали и достатъчно дървен материал за строеж на къщите си и за отопление през зимата. Имало е и достатъчно декари гори. Всичките тези обобщения логично водят до извода, че поселниците в Иванча през периода отпреди 1516 г. до 1750 г., а и след това, са развивали активно земеделието, скотовъдството, лозарството, винарството, пчеларството и са

произвеждали достатъчно продукти за едно сравнително добро изхранване – на себе си, за децата си и за добитъка – основната им теглителна сила при обработката на земята. Мисля, че всеки незапознат би се изненадал от сведенията, които се съдържат в османотурските данъчни регистри и същевременно да заключи, че в тях има достатъчно данни, за да се добие по-ясна представа за живота, за броя на жителите на всяко едно селище. Дори само предложеният единствен данъчен регистър като пример е достатъчно убедителен за значимостта на тези административни за Османската империя писмени документи за възстановяването на историческата картина за всяко едно селище през периода XV- XVIII в. Накрая, без излишна скромност, бих заявила, че историята за родното ми село Иванча е може би единствената, в която последователно се разглеждат и анализират в диахронен порядък всичките, 12 на брой, запазени и преведени до този момент османотурски данъчни регистри, които дават сведения за селището. За П. Тръмбеш са същите регистри, но с няколко по-малко, тъй като е бил много малко селище, едно от най-малките през вековете в региона, състояло се е средно от около 15 до най-много 35 домакинства. Само ще спомена, че именно с регистрите бе изяснено названието на селището и доказано, че с наименованието „Полски Тръмбеш“ е записано за пръв път в регистър от 1635 г., дотогава е само Търънбеш. Полски Тръмбеш започва активно да увеличава населението си след Освобождението (1878г.) и да се обособява като водещ стопански и културен център в района след 1900 г., когато е прокарана жп линията Русе - Горна Оряховица, а през 1901 г. е открита и жп гара Полски Тръмбеш.

Като допълнение към сведенията от турските данъчни регистри за османския период биха могли да се ползват и пътеписите на западноевропейските пътешественици. Но, специално за библиотекарите от Търновска област подчертавам, че в цялата поредица от пътеписи на английските, френските, немските и останалите западноевропейски пътешественици не се съдържат сведения за областта, тъй като маршрутите им са основно два. Главният е този, „който свързва Централна Европа с османската столица“ (Виена – Буда – Белград – София – Пловдив – Одрин – Цариград). Другият е „от Цариград през Източна България (Факия – Айтос – през Балкана и след това било през Русе към Влашко или през Силистра към Молдова) и един трети, само няколко пъти използван, е от Цариград до Одрин, през Шипченския проход до Търново и оттам към Дунава през Свищов или Русе⁹.

Бих препоръчала и изследването на Михаил Йонов¹⁰, който, разглеждайки десетки пътеписи, стига до извода, че основният поминък на българите до края на XVIII в. са земеделието и скотовъдството. Този източник би могъл да се ползва за общите изводи, но примери от Търновска област не се съдържат поради по-горе споменатата причина – маршрутът на пътешествениците.

Съществува още един основен извор за селищните истории – „Опис на осман-

⁹ Тодорова, Мария. Английски пътеписи за Балканите (края на XVI-30-те год. на XIX в.). София, 1987, с. 13.

¹⁰ Йонов, Михаил. Европа отново открива българите (XV – XVIIIв.). София, 1980, с. 131.

ските документи за занаяти и търговия (XVI -XIX в.) ¹¹, но за двете села, които съм изследвала, не се откриха документи, тъй като явно занаятчийство не се е развивало.

Такиви са в най-общ план моите изводи и препоръки за издирването, ползването и анализите на съдържанието на османотурските данъчни регистри, които остават във времето единствени писмени извори за селищните истории за периода XV – XVIIIв. В същото време трябва да се знае, че немалко регистри от XVIII и XIX век все още не са преведени и публикувани до този момент. Последният преведен и публикуван турски данъчен регистър, в който се споменава с. Иванча, е датиран от първата половина на XVIII в.; всъщност може да се приеме, че той опира най-малко до средата на века, малко преди йеромонах Паисий Хилендарски да сътвори през 1762 г. своята „История славяноболгарская“.

¹¹ **Опис** на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI – XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий”, 1993.

Илинденската организация и дейността ѝ. Чествания и тържества по време на Втората световна война

АЛЕКСАНДАР ЙОШЕВСКИ¹

The Ilinden organization and its activities.

Commemorations and celebrations during the Second World War

Aleksandar Yoshevski

Summary

The Ilinden organization is a legal organization of veterans of the Internal Macedonian-Odrina Revolutionary Organization (VMORO), which existed in Bulgaria in the period 1921-1947. With the accession of parts of Macedonia to the Kingdom in 1941, conditions were created for the expansion of its activities in the new lands. During the celebration of significant dates and celebrations on the occasion of the anniversary of the Ilinden Uprising and other Bulgarian national holidays, the relations between the people of Ilinden and the Bulgarian military-administrative authorities become apparent. We also get a clear picture of the opinion and positions of the revolutionaries from VMORO towards the Bulgarian government and state at that time

Keywords: Internal Macedonian-Odrina Revolutionary Organization (VMORO), Bulgarian government

Членовете на Вътрешната Македоно - Одринската революционна организация в Царство България след Илинденското въстание от 1903 г. се организират в дружества, именувани „Илинден“. Основите на организационното оформяне на бъдещата „Илинденска организация“ са поставени с приемане на Устава на дружество „Илинден“ през 1921 г.² Дружество Илинден прераства в Илинденска организация, която има свои клонове в повечето от градовете на Царство България, действащи непрекъснато до включването на България във Втората световна война, като посрещат с възторг и одобрение присъединяването на части от Македония към

¹ Авторът е докторант в СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, Катедра „История на България“, научен ръководител: доц. д-р Наум Кайчев.

² Действителен член на Илинденската организация може да бъде всеки, който е взел участие в революционното движение преди, през и след Илинденското въстание, като четник или като деец на таен революционен комитет в Македония и Одринско и който споделя целите на организацията. Дружеството е взаимоспомагателна културно-просветна организация, независима от политически течения и партии. (ЦДА, Ф. 264к, оп. 2, а.е. 8099, л. 3)

Царството. В тази обстановка, Илинденската организация е между първите, които започват да разширяват своята организационна структура в присъединените към Царство България части на Македония.

През 1941 г., по инициатива на ръководното тяло на Илинденската организация, са избрани настоятелства на илинденските дружества по градовете, както следва³:

1. Царево село, 29 май 1941 г. - това е първото във Вардарска Македония, за председател е избран Коста Тренчев, а подпредседател - Благой Кралев;

2. Крушово, 12 юли 1941 г. - председател Васил Т. Клисаров, подпредседател - Георги Карев (брат на председателя на Крушевската република – Никола Карев);

3. Кочани, 2 август 1941 г. - председател Тодор Христов Нишанджиев;

2. Куманово, 10 август 1941 г. - председател протоерей Анани Поп Анастасов

4. Битоля 10 август 1941 г. - председател Никола Алтипармаков Доленчанец, подпредседател - Пандил Турунджиев (брат на легендарния революционер Александър Турундж(и)ев);

5. Щип, 10 август 1941 г. - председател Славко Гърличков;

6. Прилеп, 11 август 1941 г. - избрано настоятелство в състав: Милан Гюрлуков, Атанас Джамов, Гицо Корубинов и др.;

7. Охрид, 24 август 1941 г. - председател Диме Бужбов, подпредседател - Ташко Арсов, касиер - Христо Паунчев. Председател на контролната комисия за дружеството е Андон Т. Шибаков (известен войвода от с. Велгощи);

8. Велес, 9 септември 1941 г. - избрано е настоятелство в състав: свещеник Кирил Трайчев, Димко Крепиев, Лазар Христов. Избран е и контролен съвет в състав: Иван Кушев, Илия П. Йорданов (първи братовчед на Йордан и Миле Попйорданов) и Христо Майсторов;

9. Кавадарци, 12 септември 1941 г. - председател Илия Мишев;

10. Гевгели, 14 септември 1941 г. - председател Христо Андреев;

11. Струмица, 15 септември 1941 г. - председател Панде Куюмджиев. В тричленната контролна комисия за дружеството влиза Атанас Ансаров от с. Моноспитово, Струмишко, който е един от ръководителите на струмишкия окръг на ВМОРО през 1903 г. и близък до Гоце Делчев;

12. Скопие, 3 октомври 1941 г. - председател Лазар Костев Плавев, подпред. Димитър П. Николов, секретар Лазар Андреев Леов

13. . Ресен, 19 октомври 1941 г., - председател Кръсто Трайчев, подпредседател - Петър Наумов Стрезов.

Според отчета за 1941 г. на Илинденската организация са образувани следните дружества в Македония: Скопско, Кумановско, Велешко, Прилепско, Крушовско, Битолско, Ресенско, Охридско, Кавадарско, Гевгелийско, Струмишко, Щипско, Св. Николско, Кочанско, Царевоселско, Беровско, Пехчевско и Цапарско (общо 18). Образовано е и едно Добричко, в Добруджа⁴.

³ Илюстрация Илинден, 1941, кн. 9 (129), с. 13-14.

⁴ Илюстрация Илинден, 1941, кн. 10 (130), с. 5.

На 20 юли 1941 г. в Скопие бивши членове на ВМОРО, които са взели непосредствено участие в Илинденското въстание през 1903 г., провеждат събрание и решават да се основе Илинденско дружество в гр. Скопие, в което могат да членуват бивши членове на ВМРО, като четници, селски войводи и куриери през Илинденското въстание. Събранието е открито от Васил Алексиев и на него присъстват 54 „илинденци“ от града и селата⁵.

Дневният ред на събранието включва: 1. Избиране на бюро за ръководене на събранието; 2. Изясняване целите на дружеството; 3. Избиране на настоятелство и контролна комисия на дружеството; 4. Избиране делегат за предстоящият конгрес; 5. Отпразнуване на Илинден (2 август 1941 г.).

За ръководното бюро са избрани: председател Васил Алексиев Соев, за подпредседател Димитър П. Николов, за секретар и помощник секретар Лазар Андреев Леов и Йордан Андонов Ацков, за касиер Ташко Трифунов Мурговски.

За членове на настоятелството, след явно гласуване, са избрани: Лазар Нешов Дулче от с. Бразда, Георги Костов Здравков от с. Булачани, Цветан Ристов Златанов от с. Бунарджик, Кръсто Илиев Стоянов от с. Црешево. За контролна комисия на дружеството са избрани: Митре Велков Йовчев и Георги Търпчев Стоянов от с. Ращак, Илия Савев Тръпков от с. Горно Лисиче, Христо Петров Николов от Скопие и Цветко Неделков Георгиев от с. Црешево⁶.

За делегат на бъдещия конгрес е избран Васил Соев (живущ в града, Чаир махала). Съставен е списък с имената на 54-мата „илинденци“, учредители на дружество „Илинден“ Скопие, подпечатан с печат на последното⁷. На 18 януари 1942 г. е проведено редовно годишно събрание на Илинденското дружество в Скопие, от чийто протокол добиваме ясна представа за страната и позициите, зад които застават „илинденците“ от скопския край. Заседанието е открито преди обед от председателя на дружеството Лазар К. Плавеv, с аklamация до Н. В. Царя и до водачите на Германия и Италия. Изпратени са телеграми до Н. В. Цар Борис III и до председателя на Илинденската организация. След това, по предложение на Димитър Бадарев от гр. Скопие, събранието единодушно приема за почетен член на дружеството войводата Величко Велянов - Чичето. Единодушно са избрани и нови членове на настоятелството⁸.

През 1942 г. са учредени още 4 нови дружества към Илинденската организация - на 30 август с. Вранещица, Кичевско и съседните до него села образуват Илинденско дружество с председател Георги Нарев и подпредседател Стойко Шошов. Първоначално са записани 42 членове. Останалите три дружества са: Илинденско дружество в с. Крупник, Горноджумайско, и Илинденско-Преображенски дружества в Ксанти и Малко Търново⁹.

През 1941 г. Илинденската организация се управлявала от същото ръководно

⁵ ЦДА, ф. 264К к, оп. 2, а.е. 8099, л. 15

⁶ Пак там

⁷ Пак там, л. 16.

⁸ Пак там, л. 17.

⁹ Илюстрация Илинден, 1942, кн. 10 (140), с. 17.

тяло както през 1940 г.: Лазар Томов (председател), Христо Танушев (подпредседател), Андон Кецкаров (касиер), Васил Трифонов (секретар). Членове в ръководното тяло са Димитър Лазаров, Тома Кърчов и Лазар Гошев (от с. Долно Котори, Леринско, който през август 1941 г. се мести от София да живее в Битоля). Контролната комисия също остава непроменена в състав: Иван Лъомчев, Аристид Дамянов и Траян Конов.

През 1941 г. ръководното тяло на Илинденската организация има 20 редовни заседания и всички въпроси се разрешават при пълно разбирателство и съгласие, което дава уверение в единната позиция по отношение на новонастаналата ситуация със Световната война и Македония като цяло. Общият брой членове е 1267, от които 717 в новосформираните дружества и 550 в старите предели на Царството¹⁰.

Освен чрез писмени обръщения, делегация от четирима души - председателят Лазар Томов, редакторът на сп. „Илюстрация Илинден“ Кирил Христов Совичанов, председателят на контролната комисия Иван Лъомчев и председателят на Илинденското дружество в Скопие, се явява пред министрите и народните представители в Царство България, за да изложи тежкото положение на останалите живи ветерани от Илинденската епопея. Действията им са насочени към признаване на „илинденци“ за поборници-опълченци¹¹.

Според историка от Република Северна Македония (РСМ) Георги Малковски, ръководството на Илинденската организация и клоновете ѝ, които са сформирани в присъединените към България градове, работят изключително за провеждане на българска политика в Македония и целят да представят македонците като част от българския народ. Той акцентира, че членовете, пристъпили в редовете ѝ по време на българското управление, били изключително участници в Илинденското въстание¹².

Растислав Терзиоски, историк в РСМ, подчертава, че е правена специална подготовка за тържествата на празника Илинден. На тях българският „окупатор“ настоявал пред македонския народ да представи „илинденците“ и самото въстание като борба за присъединяване на Македония към България¹³.

Историчката от РСМ Вера Гошева, в нейната монография за Илинденската организация, изследва периода от основаването ѝ през 1921 г. до закриването ѝ през 1947 г. Според Гошева българската държава присвоява „Илинден“ като български национален празник и взаимодейства с останалите живи „илинденци“ Илинденци, като целта е да пропагандира български народностен характер на македонския народ¹⁴.

По време на Кралство Югославия било забранено честването на Илинденското въстание, това единствено можело да стане на изолирани селски събори, далеч от

¹⁰ Пак там

¹¹ Пак там, с. 6.

¹² Малковски, Г. Политички партии и организации во Македонија во Втората Светска војна 1941 -1944. Скопие, 2002. с. 209-210.

¹³ Терзиоски, Т. Окупацијата на Македонија (1941-1944). 2011. С. 97

¹⁴ Пак там, с. 207

очите на властта. Изключение прави случай през 1940 г., когато по решение на Покраинския комитет на КПЮ за Македония комунистите организират събрания в Охрид, Прилеп, Скопие и Струмица, последвани от репресии на властите¹⁵. На тези събрания, следейки директивите на ЮКП, било подчертавано, че въстанието е дело на македонския народ, а на главните водачи на въстанието се приписва македонска, а не българска национална идентичност¹⁶.

Отбелязването на Илинденското въстание е сред главните тържествени прояви по време на българската власт във Вардарска Македония, в която пряко участие взимат останалите живи „илинденци“. Битолската област има специален статут в това отношение предвид факта, че Битолско и останалите райони, които попадат в областта, са най-активни по време на борбите през 1903 г. Държавата не стои безучастна в тези моменти, а напротив, съвместно с ръководните органи на Илинденската организация и клоновете по места участва наравно в организацията на координирани и строго планирани и проведени по протокол манифестации, като целта е да се осигури всенародно отбелязване на Илинденското въстание. Няколко дни преди Илинден 1941 г. в Битоля, Скопие и други градове пристигат главните живи представители на Илинденската епопея.

За честването на въстанието в Битоля, още на 31-и юли сутринта пристигат от София легендарните водачи и войводи: „Начело на Илинденци бяха председателят на илинденската организация Лазар Томов, единствените останали живи от главния щаб на въстанието бойци Анастас Лозанчев и Георги Поп Христов, войводите Тане Николов, Милан Матов и Александър Ефтимов, както и старият свещеник на въстаниците Тома Николов. Като представител на запасното войнство, тук бе и г. Жеков“¹⁷. За 2 август, ден Илинден, са правени големи приготовления от специален комитет, в който участвали няколко граждани на Битоля, между тях и родният брат на славния войвода Александро Турунждев - Пандо Турунждев¹⁸.

На 1 август 1941 г. представителите на „илинденци“, начело с председателя Лазар Томов, Анастас Лозанчев, Георги Поп Христов, Тане Николов, Кирил Христов

¹⁵ На 2-и август 1940 г. 150 младежи и комунисти от Прилеп отбелязват годишнина от Илинденското въстание, организирани от Методия Андонов – Ченто, като предприемат и демонстрация по улиците на града. Демонстрацията е прекратена от югославската полиция, на следващия ден, при масови претърсвания и проверки, са арестувани повече от 40 души. По време на тези събития са скандирани основно антисръбски и просъветски лозунги както и „да живее братска България“. Подобна проява имало и на 4-и август в скопското село Шишево, където около сто студенти комунисти и работници от Скопие провеждат събрание в селото, където се говорело за независима Македония. - Иванов, К. Националноосвободителната борба на българите във Вардарска Македония (1934-1941). София, 2017, с. 278-279.

¹⁶ Гошева, В. Илинденската ... с. 219; Тодоровски З. (съст. и ред.). МетодијаШаторов – Шарло – Документи и материјали. Скопие, 2012. Прогласи на ПК на КП во Македонија, с. 283-289

¹⁷ Утро, 1941, с. 5.

¹⁸ Пак там

Совичанов. и Георги Черномаров, правят посещение на зам. областния директор Гуцов и зам. кмета, както и на началника на гарнизона. Вечерта околийският училищен инспектор Коста Църнушанов пред хилядно гражданство в салона на кино „България“ произнася сказка на тема „Същност и развитие на Илинденското въстание“, която след това продължила със стихотворения на ученици. Събитието преминава при голям интерес, а гражданството внимателно слуша. Пратеникът на вестника констатира, че битолчани масово се готвят да посрещнат Илинден.¹⁹

За илюстрация на тези исторически събития, които пораждат много емоции както у самите участници, така и у народа, може да посочим и честването на въстанието от мястото, където е провъзгласена „Крушовската република“ през 1903 г. За честването в Крушево пристигат стари „илинденци“ от цялата област Македония, както и от „Стара България“. Знаменосец е гевгелийският войвода на ВМОРО Коста Христов – Попето, който пристига от София. „Днес историческото Крушево отпразнува най-тържествено годишнината на Илинденското въстание. Още от 5 ч. сутринта населението бе разбудено от камбания звън и масово се стече в катедралната църква, където се бяха събрали гостите от София, на брой 300 души, начело с председателя на Крушевското братство в столицата г-н Хр. Танушев. След отслужени молебни и панихида, всички се отправиха към местността „Мечкин Камен“, гдето навремето са се развили ожесточени боеве. [...] Областният директор г-н Козаров стана кръстник на две знамена - на дружеството на „илинденци“ и на македоно - одринското опълчение. След произнесените речи, бе устроена народна трапеза, на която известната баба Наста [Павлова, родом от Крушево, участник във въстанието] изпълни множество хубави македонски песни. До късно през нощта имаше непрекъснати веселия и народни хора“²⁰.

През 1942 г. Илинденската организация провежда своя XII редовен конгрес в Битоля, който трае 3 дни, от 2 до 4 август. Това е важно събитие и приятна новина за населението в областта. Събитието е далеч по-масово от предната година и може да се сравни с честването през 1916 г.²¹ На този конгрес „илинденци“ се извяват като „горещи привърженици на идеята за велика и обединена България“ и изпращат поздравии до съюзените армии на Оста²². Още на 23 юли 1942 г. в общината е свикан на заседание граждански комитет, в който участват командирът на дивизията полк. Маринов, шефове на областни служби, председатели на родолюбиви и културни организации и видни граждани. Комитетът изработва програма за тържеството и избира акционен комитет от 8 души, който трябва да изработи

¹⁹ Утро, 1941, с. 5

²⁰ Утро, 1941, с. 1, 5.

²¹ Тогава[1916 г.] градът бил под българска власт, и за това празненство там се е стекъл цветът на македонската интелигенция, както и видни гости от Ц. България. Градът бил препълнен от жителите от околните села. Масово участие взели и войската, и офицерството начело с охридчанина Климент Бояджиев, по това време главнокомандващ Първа българска армия. (Вж. Пелистерско ехо, Битоля, 1942 б 31, с. 2).

²² Илюстрация Илинден, 1942, 7-8 с. 3-4, 21.

позива до гражданството и други подробности²³.

На 31 юли (петък) в Битоля пристигат повече от 250 души делегати за XII конгрес на Илинденската организация. В следобедните часове на гарата са посрещнати делегатите начело с ръководството им - Лазар Томов, Кирил Христов Сочичанов. Най-първо са приветствани от Александър Ефтимов, председателя на дружество „Илинден“ в Битоля. Пред арката, построена за посрещането им, делегатите са поздравени от кмета на Битоля Илия Ненчев. Вечерта се състояло тържествено събрание, на което говори Кръсто Велянов от Крушево, деец на ВМРО и по това време редактор на битолския вестник „Пелистерско ехо“, на тема „Илинденското въстание“²⁴.

По време на Илинденските чествания е отдадена почит на лобното място на войводата Александър Турунджев в присъствие на цялото гражданство. Делегатите посещават и с. Смилево, където през 1903 г. се е намирал главният щаб на въстанието. Специален гост в Битоля е министърът на вътрешните работи Петър Габровски, който с възторжена реч поздравява делегатите от името на Царя, правителството и българския народ, като дава да се знае, че българската държава винаги ще помага на живите и ще помни загиналите за свободата в Илинденската епопея²⁵.

„Всенарядно чествуване на 40-годишнината от геройската смърт на легендарния борец за свободата на българския народ Гоце Делчев и неговите другари събра хиляден народ в града ни. Чествуването започна още на 1 май след обяд, когато на градския площад Негово Високопреосвещенство Неврокопският митрополит Борис (от с. Гявато, Битолско) отслужи тържествена заупокойна молитва за Гоце Делчев и за неговите верни другари, загинали в неравна борба на 4 май 1903 при село Баница, недалеко от Сер [...] Точно в 12 часа бе устроена внушителна манифестация по главните улици на града, в която взеха участие хиляди граждани, ученици и представители на войскова част. Начело на манифестацията бяха носени портретите на Техните Царски Величества Царя и Царицата. Във Военния клуб бе дадена народна трапеза, на която бяха поканени официални лица, представители на родолюбивите и професионални организации и видни серски граждани [...] Днес гостите, пристигнали от разни градове и села на Царството, посетиха село Баница, където се поклониха на лобното място на Гоце Делчев и неговите другари. Голямата група почитатели, начело с Негово Високо преосвещенство митрополит Борис, областния директор на разположение при Министерството на вътрешните работи г. Никола Коларов, кмета на Скопие г. Спиро Китанчев, сестриния син на Гоце Делчев – сега кмет на Куманово г. Милан Антонов, сестрите на Гоце Делчев, околийския управител на Сяр д-р Никола Мирев, началници на околийските служби в Сяр, представители на столичния печат и др. пристигнаха в село Баница, което сега представлява само развалини.“

²³ Пелистерско ехо 1942, 30, с. 1.

²⁴ Пак там, 1 август 1942, брой 31, с. 1.

²⁵ Пак там, 8 август брой 32, с. 1-2.

Пред паметната плоча на лобното место на Гоце Делчев митрополит Борис отслужва панихида и произнася слово за подвига на Гоце Делчев и неговите другари²⁶. Честване по случай юбилея от въстанието има и в Кюстендил, Сливен, Варна, Ксанти и Драма, по организация на местните дружества, а само в Драма - от градските власти²⁷.

През 1943 г. юбилеят 40 години Илинден е отпразнуван по най-тържествен начин из цялата страна, „в Македония станал отдавна официален празник, при стечение на целото гражданство“. В София празненството се извършва при препълнен храм „Св. Неделя“. Големи тържества са проведени в Горна Джумая, където митрополит Борис Неврокопски изнася дълбоко емоционално слово за падналите борци²⁸. В Крушово са устроени възпоменателни тържества, площадът е бил претъпкан с народ - „илинденци“, македоно-одринци, участие взимат ген. Иван Маринов (командир на Петнадесета пехотна охридска дивизия, чийто щаб е бил в Битоля) и областните директори Никола Коларов и Христо Миладинов, революционерът - мъченик Коста Ципушев и др. Реч държи подпредседателят на Илинденската организация в Крушово Христо Танушев, който пред крушовчани и гостите представя Илинденското въстание като част от българската история и изтъква, че трета година подред честват Илинден в Крушево благодарение на това, че Македония е освободена и обединена с Майка България²⁹. Преди това такива чествания не са били възможни, тъй като сръбският режим не ги е позволявал. Честване по случай юбилея от въстанието има и в Кюстендил, Сливен, Варна, Ксанти и Драма, по организация на местните дружества, а само в Драма - от градските власти³⁰.

През военновременния период ръководството на Илинденската организация помага на бедни и болни дейци, ходатайства пред властите за настаняване на работа, търси финансови облекчения за бежанците, съдейства на свои членове да получават парични субсидии във връзка с приетия на 27 януари 1943 г. Закон за отпускане на народни пенсии (Държавен вестник, брой 24, 1943 г.)

Организацията продължава пропагандната си политика отпреди войната, основно с издаването на сп. „Илюстрация Илинден“. От първата бройка на списанието през 1927 г. до последната – май 1944 г., се застъпва идеята за българския характер на Македония и се акцентира на борбите на българите от Македония за свободата ѝ. Също така следва да се отбележи, че Организацията симпатизира на съюзниците на Царство България във войната - фашистка Италия и нейния лидер Бенито Мусолини, националсоциалистическа Германия и нейния водач Адолф Хитлер. В този смисъл може да се каже, че ръководителите на Илинденската организация гледат благосклонно на Тройния пакт.

Кореспонденцията чрез писма на повечето от ветераните на ВМОРО и директ-

²⁶ Целокупна България, 1943.

²⁷ Пак там, 9-11.

²⁸ Илюстрация Илинден, 1943, кн. 8 (148), с. 6.

²⁹ Пак там, с. 8-9.

³⁰ Пак там, 9-11.

ни участници в Илинденското въстание, която е водена по времето на българското управление във Вардарска Македония, показва, че повечето гледат с радост на факта, че части от Македония са присъединени към Царство България. Например, Петър Дървингов от град Кукуш, военен организатор на четите на Вътрешната организация по време на въстанието, пише през 1943 г. в писмо до председателя на Илинденската организация в град Радовиш, КостаЦипушев: „... те поздравявам най-искрено, че остана най-корав българин, най-верен борец на клетвата и най-предан син на своята родина ... нека примерът ти да оплодява духа на поколенията към подвиг и юначество за запазване непокътната и обединена България на вечни времена. Жаля, че не мога да изкажа всичко това лично, понеже днес пристигнах от Родопите – централният бастион на българското отечество и българския народ“³¹.

Според Анастас Лозанчев, ако изключим войните, които води българския народ за своето обединение, „нема подобен пример в историята на нашия народ, в който да има такова увличане и в такива размери и така дълготрайно като Илинденското въстание“. В статията си той стига до извода, че борбите, които водят българите в Македония за освобождение, в този ред и Илинденското въстание, жертвите, които се дават, стотиците хиляди воители от българската армия, които падат убити, дават своя плод през 1941 г. с обединението на българския народ. (с. Банкя, Илинден 1943)³². Така ясно е изразена позицията на последния останал жив от Главния щаб на Илинденското въстание по отношение на присъединяването на част от териториите на историко-географските области Македония и Тракия към Царство България.

Една от главните цели на Илинденската организация е повдигане на българския национален дух у народа в Македония. За тази цел те участват или са главни инициатори на редица чествания на бележити дати от Илинденската епопея и всички национални празници не минават без тяхното участие.

³¹ БАН – Научен архив, писмото е датирано - 29.05.1943

³² Тзавелла, Х. Спомени на Анастас Лозанчев. Член на главния щаб на Илинденското въстание. София, 2007, с. 143-144 (непубликувана статия на Анастас Лозанчев, поради забрана от цензурата, иначе предназначена да бъде публикувана във в. „Мир“).

Стоян Ангелов и умението да се надживява времето

АНЕТА АНГЕЛОВА

Stoyan Angelov and the ability to outlive the time

Aneta Angelova

Summary

The article introduces the readers to the native talent of local historian Stoyan Angelov, a native of Targovishte, with his historical studies, stories and legends. Thanks to Stoyan Angelov, the whole of Bulgaria knows about the heroism of master Penyo Bombeto during the construction of the Shipka monument.

Keywords: Stoyan Angelov, Penyo Bombeto, historical studies

За сладкодумеца от село Дралфа, както наричаха Стоян Ангелов неговите колеги журналисти, са изписани много редове, разказвани са интересни истории. Той е от онези творци, които още приживе се радват на интерес и популярност, но и днес е в паметта на своите почитатели.

Учител, публицист, писател, краевед и общественик, с целия си живот Стоян Ангелов опровергава традиционното мислене, че талантът може да се реализира само в големия град. Автор на над 1500 очерка, фейлетони и статии, разкази и легенди, той посвещава на писаното слово 60 години от живота си, оставяйки незабравими следи в 34 издания на нашия и чуждестранния печат. На какво се дължат това творческо дълголетие на човека и несекващият интерес на неговата читателска аудитория? Отговорът откриваме още в предговора към Сборник с избрани произведения от разкази, фейлетони и легенди, които подбрах с много обич и чувство на признателност пред самородния талант на моя баща: той е учител по професия, но и учител по житейски смисъл и умение да се преживява, даже и повече: да се надживява времето.

Публицистичната дейност на Стоян Ангелов започва през далечната 1946 г., когато вестник „Стършел“ публикува първия негов фейлетон. Тя продължава близо 60 години, без прекъсване, и това е завидно творческо дълголетие.

Търговищкият вестник „Знаме“ и предшественикът му „Знаме на комунизма“ са неговата школа по журналистика, неговата младост и зрялост. На тях той сътрудничи от 1961 г. до последните си дни през 2006. Именно те му дават сили и смелост да стане кореспондент на столичния печат. Не закъсняват публикациите в германския „Ascherslebener Zeitung“ и унгарския „Népijság“. Разкази, легенди и фейлетони на Ст. Ангелов намират място на страниците на литературните алманаси „Настроение“ и „Докосване“, а в сатиричния сборник „Балкански котел“ на ИК „Стършел“ негово-

то име е сред имената на Радой Ралин, Любен Дилов-баща, Станислав Стратиев и други обичани наши сатирици. Сборникът излезе от печат през 1997 г. с финансовата подкрепа на Уестминстърската фондация за демокрация със седалище Лондон. Онова, което обединява автори от три поколения в едно общо книжно тяло, е темата за етническата толерантност и верската търпимост в България.

Във фейлетоните си Стоян Ангелов успешно съперничи на Чудомир и неговото самобитно слово. В много отношения те са по-скоро хумористични разкази, в които автентичността на словото от миналите години пленява читателската душа. Впечатлява безбрежната чувствителност и интелигентност на автора към всички неправди и грозотии в ежедневието на хората. Писателят е страстно безкомпромисен

към несправедливостта, към сребролюбието и егоизма на хората от „върха“ на живота, които и днес ни заобикалят, и днес изсмукват соковете на човешката доброта и красота. Във всеки ред злободневното и вечното се преплитат, типичното българско тегло се слива с общочовешката драма и читателят неусетно прави своето откритие: злободневното е вечно и вечното е злободневно. И в „Жълта диня“, и в „Чест на седмицата на...“ разбираш, че пороците на обществото много често идват от дългото отработвано поведение на оцеляващия българин, превърнало се в негов манталитет. Но това не пречи на автора да обича своя герой. Сякаш му се усмихва заговорнически и му казва: „Знам, че тарикатееш, не можеш да ме праметнеш. Няма да ти пиша двойка. Само виж... там как ще поправиш нагърчената си душа!...“ Малко тъжно му се усмихва като на иначе добро, но непослушно дете. А във фейлетона „Има си крушка опашка“, с присъщото си чувство за хумор, Стоян Ангелов разказва как е дал клетва в българската армия на турски език, че ще защитава социалистическото си отечество. След полагане на клетвата всички изпяват „Машгърдъгирди душман аскелер“. А става така, защото в цялото поделение е имало само 20-ина българи, сред които и Стоян Ангелов – аскерът писар и художник в канцеларията на началството. Фейлетоните му са своеобразни оръдия срещу недъзите в нашето общество, умело замаскирани с онова тънко и интелигентно чувство за хумор, тъй характерно за Стоян Ангелов.

* * *

Преди време търговишките литературни творци нарекоха Стоян Ангелов „Дралфенския Мопасан“ не само защото живееше в Дралфа, а заради пълнокръвните

човешки образи в творчеството му. И още: написаното от него е наситено с общочовешки вълнения, с протест срещу невежеството, неправдата и духовната нищета. Журналисти от в. „У дома“ го назоваха „Сладкодумецът от Дралфа“ заради уелото рисуване на селската действителност. Според Радослав Черкезов – журналист и почетен гражданин на Търговище, животът на Ст. Ангелов е бързоструен поток от добри дела, здравомислие и благородство. В послеслова към първата самостоятелна книга на Ангелов – „Избрани произведения“ (2018 г.), Черкезов пише: „От буквореда на неговите разкази, фейлетони и легенди струи несекваща човечност, доброта и краелюбие на един оригинален и много сърцелюбив човек. Авторът ни пленява с радарното си сърце, което долавя и най-тънките и непретенциозни вълнения на хората от село в онова далечно, но съвсем трогателно минало. Разказите му носят привкуса на Елин Пелин, Йордан Йовков, Йордан Радичков и редица още други наши чаровници на късата белетристика.“

Разлиствайки страниците на неговите кратки разкази, читателят получава приятното усещане за едно стоянangelовско намигане. Намига ни с темите и мотивите, които впечатляват наблюдателната му душевност и провокират творческото му въображение. Намига ни с пьстротата на езика, оцветен според времето и епохата, с типично „регионално“ обагрена лексика. Намига ни с внезапното навлизане в проблема, сякаш само с няколко нахвърляни щрихи. В рамките на две страници характерът е открит, картината е завършена, посланието – изпратено. Но не край всеки проблем може да се мине с тънка усмивка. Теми като раздяла, емиграция, бедност пълнят очите с влага, а душата – с болезнена обич към един славен, но разпилян народ. Дори съпругата германка не може да разбере защо мъжът ѝ плаче, докато слуша как синът им Андреас рецитира „Аз съм българче“. Никой чужденец няма да разбере защо баба Станка изпраща внучката си за Австралия, като ѝ подарява юбилейна монета с образа на майка и дете (разказът „Подаръкът“). Нито пък европейските защитници на животните ще проумеят защо бай Цеко, който толкова много обича своя верен Шаро, му подарява свобода, която може да го спаси от глад, а може и да го обрече на гладна смърт. („Раздяла“).

Съвсем друг е гласът на автора в легендите. Подхваща повествованието издълбоко и издалеко. Води ни като типичен народен разказвач и следва темата за величието и силата на българския дух. Легендите са апотеоз на всичко добро, изкристализирало в гените на българина. Те vyplъщават и вярата на автора, че то – доброто, ще изведе този народ от тинята на застоя и ще предопредели бъдещето му. Топонимия – запечатала човешки съдби, природни дадености – белязани с мъдростта на българина или с неговата жертва, чешми, махали и пътища или цели селища вграждат в себе си спомен за победилия воля и дух. Предания като „Ойна“, „Подлият ходжа“, „Майкаджик“, „Харам чешма“ обезсмъртяват надмогнато страдание, непокорство пред съдбата, величието на любовта. И когато побеждава силата на човешкия дух, вероизповеданието няма никакво значение. Той е този, който ще построи манастира „Св. Илия“ и пред неговата икона ще се кланят с еднаква вяра християни и мюсюлмани. И ако героите от разказите и фейлетоните на Стоян Ангелов са наши съвременници, то в легендите и преданията той е не просто разказвач, а страстен и задълбочен краевед. Отваря вратата към миналото на Търговище и региона, разкривайки свят на силни и горди пред-

ци, отстояващи мъдро и волево вяра, любов и свобода. Всичко, що е сътворил той за приказното минало по нашите земи, е историческо богатство за поколенията днес и утре. Творец като Стоян Ангелов, който долавя най-съкровениите човешки радости и скърби, който е неукротим словесен поборник за доброто и справедливото в живота, няма да бъде забравен от днешните и утрешните поколения, които ще се докоснат до пъстроцветното му творчество.

* * *

Приживе Стоян Ангелов не дочака своя самостоятелна книга. Тя се появи през 2018 година – „Избрани произведения“ – своеобразен триптих от разкази, фейлетони и легенди. Три години по-късно излезе от печат и „Той е строил Шипченския паметник“ – сборник, обединил всички очерци на Ангелов, посветени на златоръкия дралфенски майстор Пеньо Атанасов – Бомбето, градил Паметника на свободата. Година по-късно се появи и второто допълнено издание на същата книга.

Стоян Ангелов е популяризатор на Пеньо Бомбето. Преди повече от половин век търговищкият окръжен вестник „Знаме на комунизма“ публикува очерк със сензационното заглавие „Той е строил Шипченския паметник“. Годината е 1968 – 2 март, авторът – Стоян Ангелов. Поводът за публикацията е 90 годишнината от Освобождението на България.

В очерка си авторът разказва за своя съселянин Пеньо Атанасов, по прякор Бомбето, който, заедно с неколцина зидари от търговищкия край (селата Дралфа, Маково и Голямо Ново) и една група каменоделци от Балкана, е градил Паметника на свободата на връх Шипка. Тази публикация буди сред читателите удивление, защото никой до този момент не е подозирал, че скромният строител Пеньо Бомбето, който по това време е началник на циментовия полигон на стопанството в Дралфа, е предвождал градежа на най-големия паметник в България. Публикацията на Стоян Ангелов разкрива на хората кой всъщност е Пеньо Атанасов, след като той е бил забравен и неизвестен повече от три десетилетия. Именно тя поставя началото на неговото популяризиране. След 1868 г. строителят често е посещаван от журналисти от различни издания. Така, без да е очаквал, Пеньо Атанасов става известен в цялата страна. Стоян Ангелов благоговее пред своя съселянин, затова не спира да пише за него. Още очерци за вече известния строител той публикува както в регионалния, така и в централния печат. Праз 1980 г., благодарение на него, славата на Пеньо Атанасов излиза отвъд границите на нашата страна – унгарският вестник „Непуйшаг“ публикува очерк на Ангелов за българския строител. Учителят публицист продължава да пише за Пеньо Бомбето и след неговата кончина. Радееше за превръщането на Пенювата къща в Дралфа в Музей на българския строител, както и за издигане на паметник, който да увековечи строителното му дело. Надяваше се, че това все някога ще се случи.

Всичко казано до тук се отнася за малка част от пъстроцветното творчество на Ангелов и неговата краеведческа дейност. Така че, на мен, като съставител на книгите му, ми предстои още много работа.

За първите стенописи на Захари Зограф

ТЕОДОР ПЕЕВ

ON THE FIRST WALL PAINTINGS OF ZACHARI ZOGRAPH

Teodor Peev

Summary

The article introduces the readers with information about the early years and early work of the famous Zahari Zograf, paying particular attention to his work from this period in present-day Asenovgrad in wall paintings and icon paintings.

Keywords: Zahari Zograf, painter, icons, wall paintings, churches ayazmo

Захари Зограф е син на основателя на самоковската иконописна школа Христо Димитров (ок.1750-1819г.). В семейството на зограф Христо се родили пет деца: Димитър (1796-1860г.), Захари (1810-1853г.) и три дъщери. Димитър и Захари наследили бащиния занаят и станали едни от най-добрите и търсени майстори зографи. По-големият брат Димитър учи иконописния занаят и чиракува при своя баща. След смъртта му през 1819г., той поема всички неизпълнени поръчки, организира работата в ателието и продължава да приема и изпълнява нови договори за стенописи и икони. Близко десет години обучава и наставлява по-малкия си брат в изкуството на иконописата. Около 1830г. двамата братя вече са равностойни майстори в занаята и делят печалбите от изпълнените поръчки. В този период Димитър и Захари работят в Пловдив. Димитър, освен икони, рисува и стенописи. Много вероятно е малкият Захари да е помагал като чирак при трудната работа на стенописните украси. През 1831г. Захари започва да изпълнява самостоятелни поръчки като признат майстор иконописец.

Тук ще направя едно отклонение. Творчеството на Христо Димитров Зограф е било известно на станимашкото духовенство. Негови икони има запазени в няколко асеновградски църкви. Въпреки ширещата се гъркомания, която била обзела старата Станимака, талантът на самоковския майстор надделял над предразсъдъците. По-късно неговият син Димитър също е рисувал икони за два от градските параклиси. Споменавам това, защото то е доказателство за известността на тези зографи в Асеновград и атестат за младия Захари.

През 1838г. той започва изписването на новопостроеното аязмо към църквата „Св. Богородица Благовещение“ или както е позната сред местното население „Балъклийка“ („Рибната“). Този станимашки храм е бил в юрисдикцията на Бачковския манастир. Игумен на манастира е йеромонах Ананий (1834-1840г.) от Сливен, а Пловдивски митрополит е Никифор (1824-1850г.). През това време 1837-38г. в манастира вече приключва строителството на църквата „Св. Никола“. Манастирската управа е възложила изписването на аязмото в града, за да добие впечатление от работата на мла-

дия майстор Захари. И остават доволни, защото му поверяват по-късно, през 1840г., да изрисува новопостроената църква. Захари пише в писмо до Неофит Рилски от 4 август 1838г., че заминава за Станимака да работи на дувар. Явно става въпрос за стенописите в аязмото.

Пространството на аязмото е малко и трудно за разгръщане на сложна и многофигурална композиция. Захари Зограф представя съвсем скромна и опростена схема на украсата. Горе, в псевдокупола, е изобразена „Св. Богородица с Младенеца“ от типа „Платитера тон уранон“, или както е известна „Ширшая небес“. Божията Майка е с разперени ръце в поза „оранта“. На гърдите ѝ, в медальон, е Младият Иисус, който държи Евангелие и благославя с дясната си ръка. Двете фигури са в кръгъл медальон. В пандантивите са изписани вехтозаветните пророци Мойсей, Давид, Соломон и Захарий. Над тях са символите, с които сравняват Божията Майка. Мойсей е изобразен с „неизгарящата къпина“, Давид с кивота на Завета, Соломон с небесен храм и Захарий със седмосвещник. Някои виждат в образа на пророк Захарий автопортрет на самия Захари Зограф. Като символи на св.Богородица са изобразени още разцъфналият Ааронов жезъл, стълба и врата, водещи към райските селения. Тези символични изображения са поставени между две седящи фигури на ангели с разперени криле. Те държат дълъг разгънат свитък с изписан химнографски текст. Надписите са на гръцки език. По-късно се добавени с бяла боя и някои преводи на български език.

В слепия купол на аязмото има ктисторски надпис на гръцки език, чийто превод гласи: „Настоящата зография на източника вечен се осъществи с иждивлението на честния руфет на касапите в самия Станимака, Амбелино и Ципрохори // Бидейки Младичица Богородице, Покрове, спаси си и пази от всеки недъг, викайки винаги: Радвай се извор на Силоам, Всевишна, радвай се, Майко на Божествената благодат 1838. “ Над входа, от северната страна на аязмото, Захари Зограф е изобразил в рамка св. Богородица с Младенеца Одигитрия и годината, през която е завършил стенописната украса - 1838.

Общият колорит, облаците и декоративните цветя създават впечатление за небесния Рай. Наистина талантът на Захари Зограф проличава в това

Сн.1. Стенопис от купола на аязмото при църквата „Св. Богородица Благовещение“, Асеновград. Захари Зограф, 1838г.

Сн. 2. Стенопис над входа на аязмото в асеновградската църква „Св.Богородица Благовещение“. Захари Зограф, 1838г.

малко и трудно за работа пространство. Но поръчката е изпълнена, а манастирската управа остава доволна.

На следващата година - 1839, Захари Зограф рисува една икона за иконостаса на аязмото. Сюжетът е свързан с функциите на сакралното пространство. Изображението е посветено на темата „Животоносен източник“. Този сюжет присъства трайно в творчеството на Захари Зограф. Пресъздал го е и в няколко икони.

В заключение ще отбележа, че майсторите, с които е работил Захари, са били добре подбрани и разбирали от занаята си. Те са подготвили една здрава и добра мазилка за следващия етап- стенописването. Така е по-късно и в новопостроената църква „Св. Никола“ (1840г.) в Бачковския манастир, и в откритата аркада на другата църква „Св. Архангели“ (1841г.) в същия манастир. Въпреки добрата предварителна подготовка на мазилките, боите, с които е работил Захари Зограф, а може би и скрепителите не са били много качествени, защото не издържат на атмосферните условия. Най-напред се разрушава охрата и производните от нея цветове. Следват сините и зелени бои. Другите цветове избледняват и се люспят. Това са мои преки впечатления от работата ми като реставратор в Бачковския манастир и по-късно като секретар. Въпреки проведените реставрационни намеси през годините, стенописите в аязмото на асеновградската църква и в близкия манастир продължават да губят своя колорит.

Но на първите стенописи на един млад двайсет и осемгодишен зограф можем само да се възхищаваме. Перфектно справяне с пространството, изтънчен рисунък, отлично познание иконографията на изображените персонажи, добра допълнителна флорална декорация и одобрение от управата на Бачковския манастир.

Четенето като пътепоказател – предизвикателства и проблеми с детското четене в дигиталната ера в Сърбия и ролята на библиотеките

Д-Р ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ
ЦАРИБРОД, СЪРБИЯ

READING AS A GUIDE - CHALLENGES AND PROBLEMS WITH CHILDREN'S READING IN THE DIGITAL ERA IN SERBIA AND THE ROLE OF LIBRARIES

*Elisabetta Georgiev, PhD
Tsaribrod, Serbia*

Summary

Children's literature has a great influence on the growth of the child, and also significantly influences the development of parents as educators and first "teachers" of reading. Due to the challenges that the digital age brings, the role of the library as a promoter of reading is important for the whole family, above all to promote the true values offered by a good book.

What are the reading problems among children in the digital age in Serbia? How to attract a child to read? What is the best way to stimulate library users to form a critical opinion about what they have read? Why is the library a signpost to reading? What does the library do to make children's literature "fight" for its dignity place in literature in the broadest sense? These are some of the questions the author seeks to answer in this article.

Keywords: library, librarian, book, reading, reading promotion, children's literature

Всеки библиотекар в Сърбия ще застане зад следните думи: „Не е нищо ново, ако подчертаем за сетен път, че отношението ни към книгите се влоши през последните години с появата на умните устройства и социалните мрежи и че като общество не четем достатъчно“. В този процес на нечетене децата и подрастващите са особено атакувани, а причините за всичко това трябва да търсим навсякъде около нас, от семейството, през училището, културните институции като библиотеките, до обществото, в което живеем. За съжаление, това твърдение важи за много общества, така че можем свободно да изтъкнем, че живеем във времето, когато четенето е в криза или както Горман казва: „Възможно е, съвсем правдоподобно, да се твърди, че сме в началото на едно ново Средновековие, в което ученето ще бъде грижата на малцина, документите ще бъдат нетрайни и склонни към изчезване като ръкописите преди

епохата на печатането, а навикът за непрекъснато четене ще се счита за ексцентричност“ (М. ГОРМАН, 120).

В интересното проучване на UNICEF относно използването на интернет и цифрови технологии от деца и подрастващи в Сърбия, участниците в анкетата оцениха собствените си умения за цифрова грамотност като над средно ниво.

Анкетата посочва още:

„Учениците прекарват в интернет средно над 3 часа на ден, най-големите до 4 часа и половина, а две трети от тях през почивните дни прекарват между 4 и 7 часа...

Интернетът се използва предимно за забавление и комуникация с други хора.

Повече от две трети от децата и подрастващите (74%) имат профил в социална мрежа или платформа за игри - от които 41% от 9-10 годишните и 72% от 11-12 годишните заявяват, че имат профил, въпреки че минималната, възрастовата граница, предписана от социалните мрежи, обикновено е 13 години.

Около една трета от анкетираните ученици имат проблеми поради времето, което прекарват в интернет или влизат в конфликти със семейството или приятелите си. Малко по-малко от половината неуспешно се опитват да прекарват по-малко време в интернет и пренебрегват общуването и задълженията (напр. училищна работа), чувстват се зле, когато не могат да бъдат в интернет, докато почти една пета пренебрегват основните биологични нужди (нужда от храна, сън). (Korišćenje interneta i digitalnih tehnologija kod dece i mladih u Srbiji, изтеглено на 19.18.2024 г.)

Истинска и донякъде плашеща картина, но картина на действителността, с която се сблъскваме всеки ден. Ставаме робини на модерните технологии и интернет.

Ако имаме предвид всичко това, възниква въпросът къде е четенето и книгите в живота на децата и подрастващите и как да ги примамим да се върнат към това занимание, когато са заобиколени от изкусителния дигитален свят?

Тук се натъкваме на парадокс. А именно, колкото и нереално да звучи, четем повече, защото голяма част от новите медии са базирани на писаното слово! Днес се четат кратки текстове, аудио-визуално съдържание, интернет страници, блогове или по-скоро кратки съобщения, чието съдържание читателят само преглежда набързо. Тесният им речник моментално го информира и го удовлетворява. Най-проблемното е, че се пристрастяваме към подобни съдържания, защото те са най-много и най-достъпни. Хартиените книги се превръщат в изолирани пространства в морето от съдържание на екраните, независимо от факта, че хората все още живеят в общество, основано на знания, които са събирани от векове и които тъкмо книгите съхраняват.

Поколението на това хилядолетие все по-трудно се фокусира върху по-голям и по-смислен текст. Четенето на по-дълги литературни, научни и други подобни текстове, е почти неприемливо за тях. Трудно им е да се концентрират върху това, което не се движи и няма звук. Днешните поколения все повече се отдалечават от задълбоченото четене, което прави възможно научаването на нови думи, нови значения на вече съществуващи, нови фрази, създаване на нови умствени връзки, придобиване на умствен капацитет, богат речник, където чрез четене могат да разберат други култури, да формират личното си мнение. Книгата е просто компания, която не може да се замени с друга компания! (КОВАЧ 2022: 14)

Кризата на детското четене е тенденция, за която са отговорни както родителите,

така и учителите и библиотекарите. Всички те формират важно звено във веригата на формиране на читателската култура и усвояване на читателската дейност като незаменим и изключително ценен сегмент от ежедневието на всяко дете. Всеки от тях има задачата да намери най-добрата и най-адекватната книга за детето-читател. Къде е тя?

Тук се появяват идетските издателства в Сърбия, които стават все повече. Издателите се състезават да представят на четящата публика най-актуалните заглавия от световната детска литература, следват се домашни автори и се стимулира писането на определени видове литература за определени възрастови групи деца-читатели¹. Въпреки това е безспорен факт, че тенденцията на интерес към книгите и четенето като акт на духовност и наслада от писаното слово намалява. „Той се влияе от много външни фактори като: множеството „полезни“ източници на информация за книги, достъпни в интернет, културните навици на членовете на семейството и съучениците и училището като среда, модата и тенденциите в поколенията, професията и образованието на родителите.”(ПЕНКОВ 2023: 261)

Детският писател и собственик на сръбското детско издателство „Пчелица“ Горан Маркович, в едно интервю, задава множество въпроси: „Колко често родителите четат книги на децата си преди лягане? Могат ли децата от примера на членовете на семейството си да разберат, че книгата заема важно място в живота им? До каква степен децата в детските градини имат допир до книжки с картинки, които са много важни за изграждането на любовта към книгата и четенето? Има ли достатъчно часове в програмите по сръбски език и литература в по-малките класове на основното училище, където учителите се занимават с начално четене? Доколко изборът на книги за задължително четене може да насърчи желанието на децата да четат и да разшири знанията им? Писателите, редакторите, издателите, учителите, библиотекарите предоставят ли на децата книги, които са подходящи за тяхната възраст и способности за четене? Как медиите, чрез своите програми, допринасят за популяризирането на четенето сред децата?“ (MARKOVIĆ)

Ако се отговори честно на тези въпроси, отговорите, за съжаление, ще се сведат до доминиращо отрицателни... Четенето е усилие, но с практика четенето е удоволствие. Ако навиците за четене се развият в детството и се запазят през годините, такова дете израства в успешен човек, защото навиците за четене, развити в детството, са капитал.

Много библиотекари с гордост ще цитират думите на писателя Нийл Геймън, който казва: „Google може да ви даде хиляди отговори – книгата/библиотекарят само един – правилният“. Силно изречение, което дава крила на онези, които прекарват целия си трудов живот в мисията да насърчават четенето. Но доколко библиотеката и библиотекарят, а оттам и книгата, присъстват в ежедневието на тези, които търсят правилните отговори, особено в ежедневието на децата?

Днес образователната дейност на библиотеките се стимулира от съвременните

¹ От шест години издателството Klett обявява конкурс за непубликуване на роман, предназначен за деца и подрастващи от 11 до 14 години. Всяка година десетки ръкописи се борят за главната награда.

информационни потоци и затова ролята на библиотекарите е много по-сложна и многопластова. Достатъчно е предишните традиционни умения на библиотекарите, които вече притежават, каквито са талант, идеи, креативност, мотивация, въображение и интуиция, да бъдат надградени с нови и по-взискателни. А именно необходимите умения на библиотекарите в 21 век са: развита емоционална интелигентност, преподавателски опит, межкултурност, способност за оценка и оценка, комуникационни умения, по-високи нива на информационна грамотност, маркетингови техники, структуриране на различни видове комуникация. (KOENIG 1996: 299-301). И това не свършва дотук, защото ежедневието създава нови потребности, към които библиотекарите трябва да се адаптират.

Имайки предвид вековната традиция и непреходните ценности на библиотеките и книгите, възниква друг въпрос: защо библиотеката е важна или необходима днес? Отговорите трябва да са обмислени и достатъчно самокритични, обусловени от промяна в професионалния фокус върху случващото се в света около нас, както и върху това, което предстои в бъдещето. Безспорен факт е, че трябва да се адаптираме към времената на все по-бързи промени в икономиката, технологиите и навиците на хората.

Решавайки задачата за развиване на ранна четивна грамотност, чрез насърчаване на качествени материали за най-малките потребители до насърчаване и развитие на навици за четене и стимулиране на програми за насърчаване на четенето, библиотекарят се изправя пред любознателния потребител, който все повече търси информация в Интернет, във виртуалния свят и който се отдалечава от хартиените книги. (МАТИЕВИЧ, ГЕОРГИЕВ 2014: 35)

В книгата на Питър Брофи „Библиотеката през двадесет и първи век: нови услуги в ерата на информацията“ възможната перспектива на библиотеките, които не се променят и не се адаптират към днешното време, изразява с думите, че библиотеките „могат да оцелеят като музеи, да станат просто друга туристическа атракция“ (BROFI 2005: 4).

Нито библиотекарите, нито библиотеките биха искали това да се случи.

Данните на Републиканския статистически институт на Сърбия от 2019 г. показват, че по-голямата част от населението на Сърбия не използва или много рядко използва услугите на библиотеката и рядко я посещава. По данни на Националната библиотека на Сърбия през 2018 г. общият брой на регистрираните библиотечни потребители в страната е 1 538 056. От този брой 44% са потребители на училищни библиотеки, докато 522 559 са потребители на обществени библиотеки, което е само малко повече от 7% от общото население на Сърбия. (JAŠOVIĆ-ŠURLAN et al. 2018: 48-50) Изключително малък, но обнадеждаващ е фактът, че повече от половината потребители на обществените библиотеки в Сърбия са деца в начална и гимназиална възраст! Доколко наистина е така и дали наистина са активни тези читатели е въпрос, който изисква много по-задълбочен анализ.

В насоките на IFLA за библиотечни услуги за деца на възраст 0-18 години е посочено следното:

- Улесняване на всяко дете да упражнява правото си на информация, грамотност, културно развитие, учене през целия живот и творчески програми в свободното си

време

- Осигуряване на децата на достъп до широк набор от подходящи ресурси и медии
- Подпомагане на децата да развият цифрова грамотност и умения за медийни и информационни технологии
- Осигуряване на културни и развлекателни програми, насочени към четенето и ограмотяването
- Осигуряване на разнообразни дейности за деца, родители и настойници
- Справяне с препятствията, пред които са изправени децата и защитаване на тяхната свобода и безопасност
- Насърчаване на децата да станат уверени и способни личности и граждани
- Сътрудничество с местните общности, така че съвместно да предоставяме програми и услуги на всички деца и техните семейства в общността, включително тези в маргиналната, които са в неравностойно икономическо положение в сравнение с доминиращата група (IFLA, изтеглено на 22.11.2023 г.)

Всички тези изброени задачи и цели са задачи и цели на една добра библиотека–местен център на знания и информация, но как е в действителност? Идентифицирането и анализирането на потребителите на детските библиотеки е необходимо като основа за работа с деца във всички видове библиотеки. Децата, които се запознават с книгите и четенето от ранна възраст, стават възрастни читатели. Анализът на потребителите включва не само съществуващи, но и потенциални потребители. Не бива да пренебрегваме и факта, че едно дете като библиотечен потребител, от първия си контакт с библиотеката, който може да бъде на тригодишна възраст, до момента, в който премине в отдела за възрастни, преминава през множество промени. Интересите и нуждите за четене могат да бъдат информативни, образователни или забавни и децата ги изразяват повече или по-малко неясно. (МАТИЕВИЧ, ГЕОРГИЕВ 2014: 35)

Активното участие в запознаването на децата с четенето и културата на четене е една от най-важните и натоварващи задачи на съвременните детски библиотеки. Библиотеката трябва да бъде част от качественото възпитание на децата, адаптивна към предизвикателствата, които носи всеки нов ден. Пътепоказателят, който води към крайната цел (и за библиотеката, и за библиотекаря), трябва да казва, че четенето винаги е на мода! Това сложно явление зависи от умениято за представяне на книгата, от избора на теми за четене до способността на библиотекаря да борави с печатни материали и познаването на техники, които осигуряват консолидиране и по-нататъшно използване на прочетеното.

„С навлизането на интернет, особено със социалните мрежи и игрите, започна войната за човешкото внимание и време. Това е особено важно, когато се вземе предвид профила на младите хора и децата, т.е. бъдещите потребители на културните съдържания и потенциалните потребители на библиотеките. За тази война, която по някакъв начин ще определи бъдещето на цивилизацията, библиотекарите се нуждаят от нови знания и умения, така че библиотечните услуги да бъдат адекватни и конкурентни. Изглежда, че в момента библиотеките губят в този конфликт и че една от възможните причини е неадекватното съществуващо образование“ (ТРИФУНОВИЧ, РАДУЛОВИЧ 2022: 48)

Динамично променящите се условия, в които работят съвременните библиотеки,

налагат търсенето на нови решения в организацията на дейността им. Промените в социалната среда налагат търсенето на нови възможности, които осигуряват по-широк достъп до обществена информация и които „призовават“ децата и подрастващите да прекарват свободното си време в библиотеката и с книгата.

Детският читател днес е взискателен и придирчив и задачата на библиотекаря е да се приспособи към неговите нужди и желания. Наложеният вкус не се харесва на днешните млади читатели. Свикнали с кратките форми на четене и информация, те я търсят и в библиотеката, така че е съвсем очаквано да подминават онези книги, които имат по-малък брой страници, адаптивни към тяхното внимание и нужди. Но ако се започне от ранна възраст с такива книги, може да се очаква, че такъв читател ще израсне в читател, който няма да има проблем да се заеме с по-обемно четиво, което ще разбере и приеме. Една „необичайна и желана“ книга е истинско попадение. Данните от библиотеките показват, че авторите на такива книги са и най-четени. Годици наред заглавията на сръбските писателите каквито са Ясминка Петрович, Деян Алексич, Урош Петрович, Весна Алексич и Игор Коларов са най-четени в сръбските библиотеки. Те са писатели които умело „четат“ своите съвременни читатели и адаптират историите си към техния вкус. Тяхната творческа чувствителност е много близка до новите поколения и неслучайно творбите на тези автори се нареждат много високо в списъците на най-заеманите книги в библиотеките².

За днешното поколение четенето не е желана дейност или в техния речник не е Ин. В практиката често се среща явлението дискриминация на четящите и тези които другаруват с книгата. Те не са харесвани от връстниците си, защото са различни. Те са манияци, зубрачи, често остракирани от обществото или подложени на критика и подигравки. Въпреки все по-неблагоприятното положение сред връстниците си, децата и младежите с изградени навици за четене играят важна роля и са важно звено в рецепцията и разбирането на предназначенията за тях литература³.

Образователната система и учебната програма по сръбски език и литература е, за съжаление, един от проблемите, които насърчават нечетенето сред децата! Очевиден пример за бягство от четенето е задължителното четиво в училищата. През последните години децата все по-трудно приемат книги от списъка за четене и ги смятат за наложени. Опирайки се на учителския си опит, Душан Благович, учител по сръбски език и литература, в едно интервю предлага интересни решения и казва: „Вместо да ги обикне, да ги погъделичка, да ги вдъхнови – изборът на материали за

² Голяма роля в популяризирането на такива книги играят и издателите, които графично и технически адаптират изданията си към днешните читатели. Книгите с красив дизайн и илюстрации, често интерактивни, адаптивни към дигиталните навици на младите читатели, са все по-често с баркодове, които карат книгата да „говори“ или да се превърне във филм, са един пример за добра и желана книга за деца и младежи.

³ По време на своя творчески процес сръбската писателка Ясминка Петрович, почти за всички свои книги в процеса на писането им, търси критическо мнение тъкмо от децата читатели. По нейните думи те дават правилните насоки как писателката да оформи текста, как да развие сюжета и героите, на какво особено да обърне внимание.

четене и текстове отблъскват децата и подрастващите от четенето завинаги. Трябва да настояваме за четивна грамотност, която се придобива не само в часовете по литература, а в часовете по всички предмети. Променете навиците – въведете един час седмично или месечно четене за всички в училището, от директора до помощния персонал, доведете пенсионерите в училищата, на които младите хора ще четат, създайте паркове за четене, реновирайте библиотеките... Кога за последно децата видяха своите родители да четат? Кога са видели директора на училището да чете книга в междучасието? Каквито са навиците за четене на възрастните, такива са и навиците за четене на децата. Бъдещето на книгите, а и на децата, не зависи от децата, а от нас – възрастните. Когато това общество разбере, че четенето те кара да растеш, както каза Ясминка Петрович, тогава ще насърчим учениците да четат.“ (СИМИЋ-МИЛАДИНОВИЋ) Решението на проблема с нечетенето е във всички нас!

Съвременната сръбска детска литература живее истинския си живот в библиотеките. Библиотекарите са популяризатори на домашните, сръбски писатели и повечето библиотекари са по-склонни да предложат домашен автор на малкия читател. Не става дума само за патриотизъм и нужда да се чете „домашна литература“, а за факта, че историите на домашните писатели са по-близки до децата, по-разбираеми, по-познати и че добрите читатели се връщат към всяко ново заглавие на даден писател.

От години обществените библиотеки в Сърбия съставят списъци на най-четените, т.е. най-заеманите домашни книги. Детските книги имат значително място в тези класации, така че там намират „Загадъчни приказки“ на Урош Петрович, „Аги и Ема“ на Игор Коларов, всички романи на Ясминка Петрович и др. Детската книга често успява да победи заглавията на популярните сред читателската публика писателки за „домакини“, което със сигурност е голям успех, имайки предвид морето от книги в годишните продукции на издателствата.

През последните години все повече библиотеки работят на дигитална връзка със своите потребители, правят трейлъри на книги, интересни съобщения за програми, организират викторини, в които децата използват телефони, таблети, компютри, които със сигурност са любимите им играчки. Съществена роля за привличането на децата в библиотеката традиционно играят и творческите ателиета, където децата, с помощта на библиотекарите, развиват и надграждат своята креативност (литературна, художествена, аудио-визуална и др.) и на които учат.

Библиотеките са организатори на детски литературни срещи със съвременни писатели, което е още един начин за насърчаване на четенето и засилване на любовта към книгата. В срещата с писателя децата се запознават с процеса на създаване на книгата, опознават писателя като живо, а не въображаемо същество, чието име е изписано на корицата на книгата, имат възможност да го попитат това, което ги интересува, да се посмеят или да помислят върху прочетеното. Тези срещи са значими за всички участници, както за писателите, така за децата и за библиотекарите, защото по правило след всяка една среща интересът към заглавията на даден писател нараства. Ясминка Петрович, която многократно беше спомената, казва, че всеки път, когато отиде в една библиотека, се чувства като че ли е на гости при леля си. При леля винаги е хубаво, затова библиотеката е прекрасно място, където цари топлината, създадена от историите и тези, които ги разказват!

В духа на всичко казано по-горе, отново се спираме на думите на Нийл Геймън: „Най-лесният начин да сме сигурни, че отглеждаме образовани деца, е да ги научим да четат, да им покажем, че четенето носи удоволствие. Накратко, да им намерим книги, които харесват, да им дадем достъп до тях и да ги оставим да четат.“

Четенето винаги е пътеводител към бъдещето, независимо че то е застрашено от все по-нарастващото влияние на дигиталните технологии. В този смисъл е важна ролята на всички участници във възпитанието на детето, от родителите, през училищата, до културните институции като библиотеката, в популяризирането на книгите.

С ангажирането на библиотеката и библиотекарите оцелява и живее четенето на детска литература, която често е засенчена от литературата за възрастни. Личните примери за участието на библиотекарите в насърчаването на четенето и развитието на креативността у децата също са добър ориентир за оцеляването на книгата, защото както каза Астринд Линдфрен: „Как ще изглежда светът утре, ще зависи от това колко въображение децата, които се учат да четат днес, ще имат.“ Просто трябва да вярваме, че тези, които днес комуникират в *Twitter*, *TikTok*, *Instagram* искрено искат да мислят, да учат, да знаят и затова ще се върнат към четенето на книги.

Литература

1. BROFI, Piter. *Biblioteka u dvadeset i prvom veku: nove usluge u informaciono doba*. Beograd: Clio, 2005
2. Gorman, Michael. *Postojanaknjižnica: tehnologija, tradicijaipotragakazavnotežom*. Zagreb: Hrvatskoknjižničarskodruštvo, 2006
3. IFLA Smernice za bibliotečke usluge za decu od 0 do 18 godina [orig.] ИФЛА Смернице за библиотечке услуге за децу од 0 до 18 година.
https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/248/1/ifla-guidelines-for-library-services-to-children_aged-0-18-sr.pdf
4. ЈАШОВИЋ ШУРЛАН, Весна и др. *Култура 2018*. Београд: Републички завод за статистику, 2019.
5. KOENIG, Michael E. D., “Intellectual Capital and Knowledge Management”, IFLA Journal 22, no.4 (December 1996):299-301.
6. Korišćenjeinternetaidigitalnetehnologijekoddeceimladih u SrbijiRezultatiistraživanjaDe caEvropenainternetu<https://www.unicef.org/serbia/koriscenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>
7. KOVAČ, Miha, *Čitam, da se pročitam : 10 razlogazačitanjeknjiga u digitalnodoba*. Raška :Centarzakulturu, obrazovanjeiinformisanje “Gradac”, 2022
8. МАТИЈЕВИЋ, Милицаи ГЕОРГИЕВ, Елизабета. *Културачитања :праводетета и обавеза библиотекара*. Лазаревац , 2014.
9. MARKOVIĆ, Goran. *Danas je Medjunarodnidandečjeknjige*
<https://www.ozonpress.net/kultura/danas-je-medjunarodni-dan-dec-je-knjige/>
10. ПЕНКОВ, Миле Н. Библиотекаосновне школе у функцијиизграђивањаљубави премакњизи и неговањачиталачкекултуре ученика. *Годишњак Института за деју књижевност*, год III, бр.3, (2023): с. 260-267

12. ТРИФУНОВИЋ, Богдан и РАДУЛОВИЋ, Марија. Да ли elevator pitch може да постане прича из лифта ваше библиотеке?: Едукација библиотекара у контексту иновативних знања. У : Библиотеке и доживотно учење: зборник радова. Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Чачак:, 2022. с. 33-53.

13. СИМИЋ-МИЛАДИНОВИЋ, Меланија. Школарцинемогубезинтернета, безлектиремогу

<https://www.politika.rs/articles/details/579492?fbclid=IwAR09K4045nXVqPeEMJe-SlZffc2LgufioYV9lUXkl3nHnxB5fXDa-piPkPM>

Библиотеката

САБИНА ГЪЛЪБОВА, СТУДЕНКА III КУРС
СУ „Св. Кл. Охридски“,
СПЕЦ. БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ

Преди не бях такава. Не казвам, че съм била по-добра, просто човек наистина не знае на какво е способен, докато върви по утъпканите от другите пътища. Като малка даже четях книги (защото нямаше какво друго да се прави), рисувах върху книгите, крадах книги и, разбира се, ги разкъсвах, за да свивам фунийки от страниците им. Сега... нищо чудно пак да започна. Да чета книги, имам предвид. И то пак по същата причина. Чудно ми е дали ще продължа оттам, откъдето спрях като дете, макар че вече едва ли има книги с картинки.

Влакът влезе на гара Лакатник и спря със скърцане на някакъв страничен коловоз. Оставах ми още три дни отпуск и единият от тях бях решил да запълня с разходка по Искърското дефиле. Не толкова да се разхождам, защото мразя, колкото да гледам. Очите ми да гледат надалече. Щом слязоха от влака, хората се разбягаха и скоро останах сама на перона. В празното кафе отсреща продавачката се усмихваше на телефона си, а на рафта зад гърба ѝ, освен сухи пасти и вафли, нямаше друго. Времето течеше бавно, следобедът мудно помръдваше напред, към вечерта, като сом, хванат натясно в подмолите на пролетната жегата.

Времето течеше бавно, но не и за мен. Мога да ви уверя, че на гара Лакатник няма нищо интересно освен едно. Няма да повярвате, но видях малък кафяв знак, на който пишеше „Библиотека“. Вече ги има навсякъде, дори и в малките села, сигурно сте ги забелязали. Винаги ми е било смешно като ги видя, защото каква библиотека в някакво село? Виж, да е казино, разбирам! И този път, съвсем нарочно, реших да отида, да я намеря и да поискам да вляза в библиотеката. Щом са сложили знак, защо не?! Разбира се, че не вярвах, че има библиотека. Знак е едно, а библиотека – съвсем друго, нали така? Когато натиснах дръжката на вратата все така бях убедена, че просто ще е заключено, но вратата се отвори. В малка стая, отвсякъде заградена с рафтове с книги, седеше момиче на около 26-27 години. Поздравих и понеже не се сетих за нищо по-тъпо, казах:

– Работите ли?

– Да, всеки ден от 10 до 4. Без събота и неделя.

Очите ѝ ме гледаха без капка интерес, сякаш бях стотният клиент за деня. Имаше дълга черна коса, сресана по средата на път и две големи, дебели плитки, с които приличаше на индианска принцеса, една лакатнишка Покахонтас, пленена в малката селска библиотека. Какво можех да кажа? Направих се, че разглеждам най-близкия рафт и взех първата ми попаднала книга. Уилям Фокнър. „Врява и безумство“.

– Плаща ли се нещо? Ако искам да взема книгата...

– Не. – прекъсна ме тя. – Лична карта...?

Само това ми липсваше. Нямах лична карта. Откъде да имам лична карта? Бях

навън, а личната ми карта, разбира се, беше останала в затвора. Връщах се след два дни. Имах само разрешение за отпуск. С него едва ли дават книги в библиотеките.

– Да, да... само питам, да знам как стават нещата. Сега няма да взимам.

Не, че се притеснявах от това, че съм в пандиза, но дори и да не питат, хората винаги питат, въпреки че не е тяхна работа. Навътре следвах Емилио Салгари, Франц Кафка, Иван Вазов, Балзак... Ръката ми обаче се протегна към „Моби Дик“. Погладих корицата, отворих книгата и помирисах страниците. В сърцето ми проблесна надежда.

– Колко много книги... трудно ли се събира такава билиотека?

– Хич не е трудно – отговори библиотекарката. – отива камион до някое затворено или разрушено читалище, товари и... ми ги карат тук, на мен, аз да се оправям с тях. Аз да ги преглеждам, аз да ги описвам, все едно си нямам друга работа с камиона от миналата година още...

Момичето издърпа някакво чекмедже, извади купчина картони и започна да описва книгите от купчината пред себе си.

И все пак, сигурно е забавно да работиш в библиотека? Имаш толкова много време и книги... а вашата колекция не е малка. Вие сигурно сте прочели повечето, но...

От стената отсреща строго ме гледаше Виктор Юго. Казваше, че вече е време да си вървя. Казваше, че навън пролетта бушува, цветовете на акациите опияняват с аромата си птици и пчели, а ние с Покахонтас стоим затворени в тази стая, гледаме книгите и предъвкваме костите на отдавна мъртви хора.

– Преди четях... – момичето се засмя и остави настрана картоната. – четях много и намирах в това някаква магия. „Да четеш – беше казал някой – е стремеж да халюцинираш с отворени очи, гледайки парчета тънка целулоза!“. Доста четях, но после изведнъж това с четенето ми опротивя и спрях.

– Защо? – попитах аз. Не ми се искаше да я прекъсвам, но се ужасих от вероятността да се върне обратно при картоните си и да млъкне.

– Защото те ни лъжат! Всичко това е една лъжа! – махна с ръка наоколо тя. – Всичко това са измислици на болни мозъци! На някакви безделници! На неудачници, които описват всичко онова, което не са имали и никога не са посмели да *поискат*. Няма да победи доброто, любовта е ужасно надценена и на никого не му пука за нищо.

Нямаше как да не се съглася с библиотекарката, дори ми стана леко весело, все едно ставах свидетел на богохулство, излязло от устата на свещеник. Преди да ме осъдят, имах трийсет и шест висящи дела и макар да не е хубаво да го казвам, накрая бях започнал почти да се забавлявам. И аз, като всеки нормален човек, съжалявах единствено, че съм се оставил да ме хванат. Още като дете бях разбрал основното – ако искаш нещо, не се моли Бог да ти го прати. Просто си го *взemi*, а после се надявай да ти простят. Естествено, че нямаше да победи доброто. За мен това не беше новина, но беше приятно да го чуеш от устата на млада, неосъждана дама.

– Поне читатели имате ли? – попитах аз. Тя вдигна очи и ме погледна, за да

разбере дали се подигравам.

– Не, разбира се. Какви читатели? Кой ти чете в днешно време? Само такива патки като мене, колкото да си загубят години от живота. Купувах, купувах... сега си подпирам с тях бюфета. Племенниците ми, като идват на гости, си играят на телефоните.

– Но все пак сте станала библиотекар...

– Да, защото завърших библиотекознание. Каква да стана, сервитьорка ли? В селската кръчма, на която отгоре пише „Ресторант“?

Момичето извади кутия цигари и се приготви да излезе навън. Все още държах в ръцете си „Моби Дик“, нещо ми казваше да не го оставям да потъне обратно в океана от стари книги с хартиени кръгчета на кориците, стари етажерки и скърцащи шкафове. Голямата риба от корицата гледеше надменно, сякаш много добре знаеше, че винаги ще продължи да ни се изплъзва, до края на дните ни и дори след него. В затвора времето течеше бавно, досущ като на тази малка планета, наречена Лакатник.

В затвора. Врати, боядисани със зелена блажна боя. Черни решетки и кафяви дъски. Може би, ако хората знаеха, че живеят в затвор щяха да четат повече.

– Тази... мога ли да я взема? Обещавам, че ще я върна... – казах аз и протегнах разрешителното си за отпуск към библиотекарката. Тя дори не го погледна и се усмихна разсеяно. На бюрото ѝ имаше текстилни фигурки на две жълти пиленца с червено яйце между тях. Утре беше Великден, някои биха нарекли това кич, но на мен ми се стори мило. Дори започнах да се чудя дали наистина си подпира бюфета с книги или нещо ме занася. Тази година моето червено яйце беше Херман Мелвил, можех да го гледам, да го чета, да го мириша и да го ям дълго, толкова дълго колкото ми беше необходимо. В моята килия следобед влиза слънце, абсолютно същото слънце, което сега огрява библиотеката отвън и момичето с двете плитки, седнало на прага. Лъчите му, лъчите му могат да повдигнат всеки товар от плещите ни.

Квалификационен разширен курс „Каталогизиране в системата COBISS“

А. ИВАНОВА, Д. ВАСИЛЕВА

В периода 24 - 28 юни 2024 г. в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се проведе квалификационен курс - Каталогизиране в системата COBISS – разширен курс с преподавател Анелия Иванова, като бяха обучени общо 7 участници. Курсът се провежда във връзка с повишаване на квалификацията на сътрудниците на Националната библиотека и въз основа на утвърдения в началото на годината график за провеждане на обучителни курсове за работа със софтуера COBISS.

Обученията се провеждат по предварително одобрена от библиотеката и IZUM учебна програма, след което на участниците се издават онлайн сертификати за успешно преминат курс.

Курсът се осъществи в новото приложение COBISS Cat, което заедно с COBISS Lib от 1 януари 2025 г. ще замени софтуера COBISS3. По време на обучението, курсистите бяха запознати подробно с особеностите и правилата при създаване на библиографски записи за различни видове библиотечни материали - периодични издания, интегриращи ресурси, статии и други съставни части. За затвърждаване на новите знания бяха направени упражнения и задачи от курсистите, като по този начин се изясниха и конкретните приложения на всички разгледани функции при библиографското описание на съответните документи.

Курсът е задължителен за каталогизатори, които обработват продължаващи ресурси, интегриращи ресурси, статии и други съставни части, като задължително условие е да са преминали през обучение Каталогизиране в системата COBISS – основен курс - и да са придобили лиценз за създаване на записи за монографии в споделена база данни.

За опита с литературата и надеждата в нея

Разговор с Александър Чобанов и Владимир Полеганов за романа „Минало несвършено“

Д-р ЯНИЦА РАДЕВА

На 4 юни Клуб „Писмена“ посрещна писателите Александър Чобанов и Владимир Полеганов и представи романа „Минало несвършено“. Двата автори имат различен писателски профил и различни творчески търсения, но ги събират ред общи проекти. Познанството им датира от 2011 г., от курс по творческо писане, а по-късно и двамата завършват магистърската програма по творческо писане на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Следва съвместна работа като сценаристи на телевизионни сериали. Романът „Минало несвършено“, който издателство „Колибри“ издаде неотдавна, е най-новото им успешно начинание. Неговата идея стана ясна по време на разговора в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Предлагам интервю с тях за сп. „Библиотека“.

Яница Радева: Как се пише роман от двама писатели? Къде свършва Александър Чобанова и къде започва Владимир Полеганов в писането на съвместния ви роман?

Александър Чобанов: Историята на литературата ни показва, че има много успешни романи от двама автори, но нашият случай е по-различен. А именно, че Вла-

димир Полеганов изцяло сам написа романа, базирайки го на персонажи и сюжети, създадени вече под формата на сценарий за телевизионен сериал. Така че реално неговото участие приключва на ниво сценарий.

Владимир Полеганов: Може да се каже, че началото е при Сашо, а краят – при мен. И така имаме свят, който се е доказал като убедителен на екран, и сега започва нов живот на страница.

Яница Радева: Доколко „Минало несвършено“ е верен на сериала „Отдел „Издирване“ и доколко играе с материала, с който вече разполага? Какво се променя, когато сценарият се превърне в роман?

Александър Чобанов: От моята перспектива Владо плътно се е придържал към основния сюжет, но е успял да изследва и места, които не присъстват в сериала, и е обогатил и уплътнил сюжета, а на героите, смея да твърдя, е придал изключителна психологическа плътност, влизайки буквално в прецизни детайли на съзнанието им и проследявайки вътрешния монолог на героите.

Владимир Полеганов: Иска ми се хората, които са гледали сериала и прочетат романа, да не остават с усещането за това, че някой – в случая аз – е извършил предателство спрямо света на произведението и героите, които го обитават. Затова и отклоненията, които си позволих, са повече на ниво вътрешен свят на героите и потенциал на разкриване на този свят пред читателя. Голямата промяна е именно достъпът до този „интериор“ – което не е задължително плюс в криминалния жанр, защото там загадката, въпросът са винаги светоформиращи инструменти, но се надявам в „Минало несвършено“ да е бонус към вече чудесно изградените герои.

Яница Радева: С проф. Огнян Ковачев по време на моята магистратура пред години изучавахме взаимоотношенията между литературен текст и кино. Най-често филмови версии на класически произведения. Тук имаме, казахме, обратен случай, първо е филмовият текст, който следва да се уплътни в образ. Пречка ли беше или напротив наличието на визуални образ?

Владимир Полеганов: Не е пречка, по-скоро интересно предизвикателство. При мен, като цяло, писането е водено от образи, после идват темите, към които тези образи отправят, след това езикът, който да ги „преведе“. Тук започнах от темите – някои от тях бяха съвсем ясно изведени в сериала, други усетих като „чакащи“ в сенките. Езикът беше ясен – криминалният жанр има специфично звучене.

Яница Радева: Необходимо ли беше допълнително проучване за написването на романа?

Владимир Полеганов: Да. И много проверки – това наистина ли е така в „реалния“ живот, може ли еди-кой си да каже еди-какво си.

Яница Радева: Романът ви обича тайното и странното – това например е черта на Андрей, Ралица е характеризирана с тишината около нея. Радослав Йорданов, психоаналитикът в романа, има знанието за неотминаването на времето. Това са все маркери, които насочват към възможното озаглавяване на романа, но в същото време ни насочват и към заглавието на роман от Ал. Чобанов – „Неотминало“. Търсен ли беше този ефект на това заглавие и чия беше идеята за него?

Александър Чобанов: Тук отново заслугата за избора на заглавието е изцяло на Владо. Може би дългото ни познанство като писатели му е подсказало темите, които ме вълнуват, и той много добре е уловил това състояние, което опитвам да изследвам почти във всички свои произведения, а именно как линейността на времето може да предопредели съдбата ни, и то най-вече, когато не успяваме да я артикулираме и в следствие не успяваме да я асимилираме. Много прилича на устройството на човешката психика. Това „Неотминало“ винаги изплува някъде из дълбините на несъзнаването и взема връх, контролирайки и предопределяйки изборите, които правим. Та, Владо много добре е уловил този нюанс и го пренесъл и в романа.

Владимир Полеганов: В един момент забелязах, че незатвореното минало свързва всички герои и че миналото като цяло присъства във всекидневието и работата им – като опит, като спомени, но и буквално като папки, документи, доклади, архиви, все написани и „завършени“ неща, които се оказват живи и далеч неприключили работата си.

Яница Радева: По какъв начин ви промени работата по този роман?

Александър Чобанов: На мен лично припомни как добрата литература много трудно може да бъде заглушена от каквото и да е вид нова медия. И някак се успокоих, защото в последно време у мен се наслагваше една тревога, а именно – какво ще се случи с литературата в света на технологиите, сериалите и изкуствения интелект. Но Владо ми даде категоричен отговор.

Владимир Полеганов: Даде ми изцяло нов опит – едновременно близък до предишния ми писателски и до преводаческия ми, но и съвсем различен. Това, заедно с факта, че си дал нова форма на нещо хубаво, довел си го до край, е безценно.

Яница Радева: Предстоят ли още представяния на „Минало несвършено“ ?

Александър Чобанов: Лятото е труден период за премиери, но ни предстои представяне на тазгодишното издание на „Аполония“ в Созопол на 6 септември.